

Kabó Lóránt
F ü z e t e k

11.

Kabdebó Lóránt

Titkok egy élet/műben

S z a b ó L ő r i n c F ü z e t e k

11.

Kabdebó Lóránt

Titkok egy élet/mű-ben

Szabó Lőrinc utolsó versciklusának
poétikai és filológiai szembesítése

Miskolc, 2010

A könyv az OTKA (K 60204), a Doktori Iskola FKFP 0053/2002 projektje,
valamint az ELTE-MTA Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport
(TKI 252 „Filológia mint az interpretáció kulturális technikája”)
támogatásával készült a Miskolci Egyetem BtK Szabó Lőrinc Kutatóhelyén

© Kabdebó Lóránt
© Miskolci Egyetem BtK Szabó Lőrinc Kutatóhely

„s szeretettel, úgy öllelek, ahogy
csak gondolat ölelhet meg gondolatot.”¹

Rejtélyes szonettek. Itt élt közöttünk egy Szabó Lőrinc nevű magánember, aki mellesleg századának egyik legkimagaslóbb költői teljesítményét alkotta meg. Kiterjedt levelezéséből, életének megmaradt és ma már nagyrészt közgyűjteményekben őrzött és számbavett dokumentumai alapján lassan élete minden percére kiterjedően ismerjük életrajzát.² Kortársai emlékezéseikben számtalanszor hivatkoztak rá, szeretettel és vitatkozva emlegették, életműve értéke ma már vitán felül áll. Az ismerős adatok mégis nem egyszer titkokat fednek. A már publikált életmű is megfejtésre vár. Poétikájában éppúgy, mint filológiájában. Izgalmassá akkor válik a kérdés, amikor a két szempont ellentétes következtetésekre sarkall. Vegyük például az életművet záró, rendhagyó módon előkerült versciklus egymást keresztező életrajzi és poétikai magyarázatait. Pedig – mint majd látjuk – mindkettő magától a költőtől származik. A továbbiakban a ma már *Káprázat* címmel ismert pályát záró ciklus filológiai (főként életrajzi), illetőleg poétikai indíttatásának ellentmondásait igyekszem szétszálazni.

1 A költő bátyja által megfejtett egyik gyorsírási töredékből.

2 A Szabó Lőrinc-hagyaték nagy része – kétszeri vásárlás eredményeként – a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában (továbbiakban: MTAKK) található. Leírásuk két kiadványban megtalálható: F. CSANAK Dóra, *Szabó Lőrinc kéziratok hagyatéka (Ms 6450–Ms 7405)*, MTA Könyvtára, Bp., 1973 [A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai 6]; valamint KÖRMENDY Kinga, *Szabó Lőrinc kéziratok hagyatéka II. (Ms 2270–2287)*, MTA Könyvtára, Bp., 2007 [A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai 23]. A Digitális Akadémia (továbbiakban: DIA) megalakulásakor, mivel Szabó Lőrinc jogutódjai indulásától támogatásban részesülnek, annak alapszabálya szerint a hagyaték egy másik része a Petőfi Irodalmi Múzeum (továbbiakban: PIM) tulajdonába (Kézirattárába ill. Könyvtárára aprónyomtatvány tárába) került, az anyag leírása interneten is hozzáférhető. A maradék anyag a PIM hagyatéki letétjében található (e feldolgozatlan anyag Horányi Károly jóvoltából DVD-n hozzáférhető a PIM Kézirattárában és a Miskolci Egyetem BtK Szabó Lőrinc Kutatóhelyén). E két archívum vásárlások és adományozás útján alkalmilag is bővítette állományát. A költő könyvtárát mindmestanáig családja őrzi a Volkmann utca 8. szám alatt lévő lakásban, amely könyvtárszobát Szabó Lőrinc 1944-ben, három irodalmi díj összegéből rendeztetett be Pán József utóbb Kossuth-díjas díszlettervező tervei alapján. A könyvek jegyzékét a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének kiadványa, a Szabó Lőrinc Füzetek 3. és 6. darabja tartalmazza: *Szabó Lőrinc könyvtára: I. Magyar szerzők művei*, FORGÁCS Anita adatbázisát kiegészítette, jegyzetekkel ellátta, a katalógust szerkesztette és a bevezetőt írta BUDA Attila, Miskolc, é. n. [Szabó Lőrinc Füzetek 3]; *Szabó Lőrinc könyvtára: II. Külföldi szerzők művei*, FORGÁCS Anita adatbázisát kiegészítette, jegyzetekkel ellátta, a katalógust szerkesztette és a bevezetőt írta BUDA Attila, Miskolc, é. n. [Szabó Lőrinc Füzetek 6]; *Pótlások a Szabó Lőrinc Füzetek 3. és 6. Füzetéhez: Szabó Lőrinc könyvtára*, készítette DARMÓ Magdolna, Miskolc, é. n. Verskéziratainak teljességét az MTAKK és a Szabó Lőrinc Kutatóhely weblapon folyamatosan publikálja: www.szabolorinc.hu (jelenleg első kötetének, a *Föld, erdő, isten* címűnek teljes anyaga – az összes variánsokkal – elérhető). Életműve kiadását

„Apokrif leveleket is komponáltam és a versekkel együtt mindez gyorsírással a pepita fedelű füzetemben található” – mondja az általa *Kiadatlan versciklusként* emlegetett versekről a költő a szintén titokzatos módon előkerült *Vers és valóságban*.³ Ezt a „pepita fedelű füzetet” Schelken Pálma még látta, amikor a Gyorsírók Lapja 1957. szeptemberi száma részére interjút készített a költővel.⁴ Emlékezetében megragadt a mozzanat, melyet csak a hetvenes években beszélt el. A költő asztalfiókjából kihúzva, próbaként a gyorsírás szakértője elé tette az akkor már rég nem használatos Gabelsberger–Markovits féle írással készített szövegeket: tudja-e olvasni.⁵ Ő új, ismeretlen verseket fedezett fel bennük, mire megkérdezte, miért nem publikálja költőjük. Szabó Lőrinc azt válaszolta: a közönség nem szereti, ha a költő mindig csak siránkozik. A „pepita fedelű füzetet” ezt követően senki sem látta, a költő családja is legendaként fogadta Schelken Pálma állítását, amikor ő a füzet sorsa iránt érdeklődött.

irányítással az Osiris Kiadó felvállalta: *Összes versei I–II*, s. a. r. KABDEBŐ Lóránt–LENGYEL Tóth Krisztina, Osiris, Bp., 2002 digitális változat, www.irodalmiakademia.hu; *Örök Barátaink: A költő kisebb lírai versfordításai*, s. a. r. HORÁNYI Károly–KABDEBŐ Lóránt, Osiris, Bp., 2002, 1–2. köt. ; *Emlékezések és publicisztikai írások*, s. a. r. KEMÉNY Aranka, Osiris, Bp., 2003; digitális változat, www.irodalmiakademia.hu; *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, s. a. r., jegyz., HORÁNYI Károly–KABDEBŐ Lóránt, Osiris, Bp., 2008 (továbbiakban: SZABÓ, *Vallomások*); előkészületben: *Irodalmi tanulmányok, kritikák*, s. a. r. KEMÉNY Aranka. Levelezésének eddig megjelent kötetei: SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, s. a. r., jegyz., KABDEBŐ Lóránt, Szépirodalmi, Bp., 1974 (jelen tanulmányban a Baumgartner és Lipták családdal való levelezést ennek a kötetnek az alapján idézem, továbbiakban: SZABÓ, *Napló, levelek, cikkek*); *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1921–1944*, s. a. r., jegyz., KABDEBŐ Lóránt, Magvető, Bp., 1989 (továbbiakban: *Harminchat év I*); *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1945–1957*, s. a. r., jegyz., KABDEBŐ Lóránt, Magvető, Bp., 1993 (továbbiakban: *Harminchat év II*), digitális változatuk: www.irodalmiakademia.hu; *Huszonöt év: Szabó Lőrinc és Vékessé Korzdi Erzsébet levelezése*, s. a. r., jegyz., KABDEBŐ Lóránt–LENGYEL Tóth Krisztina, Magvető, Bp., 2000 (továbbiakban: *Huszonöt év*), digitális változat, www.irodalmiakademia.hu; *Ne panaszd a magányodat! Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával 1948–1957*, s. a. r., jegyz., HORÁNYI Károly, Argumentum, Bp., 2002 (továbbiakban: *Ne panaszd a magányodat!*); *Briefe von Carl Rothe an Lőrinc Szabó und Lőrinc Szabó an Carl Rothe*, ed., Ursula REBER (Wien), lektorat, Angela EDER (Wien), recherche, Noemi KISS (Miskolc), www.szabolorinc.hu; „A megélt költemény”: *Szabó Lőrinc levelezése Bernáth Auréllal és családjával 1933–1957*, s. a. r. HORÁNYI Károly, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely–MTA Könyvtára, Miskolc, 2003 [Szabó Lőrinc Füzetek 4] (a továbbiakban: „A megélt költemény”).

- 3 SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Összegyűjtött versek és versmagyarázatok I–II*, s. a. r. KABDEBŐ Lóránt, Magvető, Bp., 1990; SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, s. a. r., jegyz., KISS Katalin–LENGYEL Tóth Krisztina, Osiris, Bp., 2001 (továbbiakban: SZABÓ, *Vers és valóság*), digitális változat, www.irodalmiakademia.hu. A tanulmány hivatkozásai ez utóbbi kiadásra vonatkoznak. A két szöveget különböző időben a MTAKK akkori vezetőjének, F. Csanak Dórának közvetítésével juttatták a költő fiához, ifj. Szabó Lőrinchez.
- 4 SCHELKEN Pálma, *A költő és a gyorsírás: Látogatás Szabó Lőrincnél, a költőnél és gyorsírónál*, Gyorsírók Lapja, 1957/ 9, 162–163 = SZABÓ, *Vallomások*, 623–625.
- 5 A Szabó Lőrinc, Gulyás Pál, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső által használt gyorsírást a húszas évek eleje óta a gyakorlatban, 1927-től rendeleti úton a Radnai Béla féle egységes magyar gyorsírás váltotta fel. Schelken Pálma is csak utólag sajátította el a Gabelsberger–Markovits féle változatot, tanítványa, Lipa Timea a Miskolci Egyetem irdalomtörténeti doktori iskolájában PhD témaként választotta a még megfejtetlen gyorsírással szövegek megfejtését.

A hagyaték gyorsírásos részében csak egy kései publikátlan versciklust tartalmazó gyűjtemény került az MTA Könyvtára Kézirattárába, együtt a költő bátyjának, Gáborjáni Szabó Zoltánnak a megfejtéseivel.⁶ Ezeket az átiratokat felhasználva közöltem a ciklust 1975-ben a Szavakkal nő a gyász című kötetben.⁷ Az e kiadást követő, a szövegek poétikai véglegességét megkérdőjelező sajtópolémia⁸ hatására egy névtelen levélben megérkezett a főszerkesztő és a sajtó alá rendező (Domokos Mátyás és Kabdebó Lóránt) nevére a kiadóba címezve gépiratban a versek véglegesített szövege. A következő kísérőlevéllel: „Olvastam a Kritika kritikáját. Ennek hatására mellékelem a versek helyes szövegét. Ezek egy sorozat részei, csaknem mind valóban a 26. év után keletkezett. A ciklushoz tartozó már megjelent versek: *A gyáva szerető, Ahogy lehet, A forzicia éneke, Májusi orgonaszag, Valami szép, Két pokol, Szárszói hajnal, Hajnali látomás, Mozart hallgatása közben, A szomszéd panziószoja, Az egész tó, Hát még ő!, A merénylő víz, Cressida, Régi és modern, Végső nyomoruság.* A közlés – egyelőre – bizalmas.”

A levél 1975 tavaszán jutott el hozzánk. Ismerve akkori kortárs költőink versalkotó fantáziáját első pillanatban ugratást, költői játékot tételeztünk fel a titokzatos levél mögött. Utóbb be kellett látnunk: a küldemény minden kétséget kizáróan hiteles. Ugyanis ezt követően Szabó Lőrinc mindazidáig változatlan „rendetlenségben” őrzött íróasztalán, a halála előtt összeállított *Örök Barátaink* gépiratmásolatainak lapjai között a költő özvegyének segítségével Domokos Mátyás és jómagam megta-

- 6 MTA KK Ms 4656/1-70. A hagyaték katalógusa szerint: „*A huszonhatodik év* gyorsírásból rekonstruált, 1953-as szonettjei. Részben töredékek. Idegen kéz írása ill. gépiratok, részben kéziratos jav. 70 db. 70 f.” (F. CSANAK, *Szabó Lőrinc kéziratos hagyatéka...*, 19.). Ezen kívül még ismerünk a költő hagyatékában két korábbi, a húszas években fogalmazott befejezetlen versciklust, melyeket dr. Gergely Pál fejtett meg (MTAKK Ms 10.851/1-2.): az egyik a részben a Pandorában, részben a *Te meg a világban* és a *Régen és Mostban* közreadott képzelgés-történet szövege Bajor Gizi alakja köré, MTA KK Ms 4674/200. jelzetű jegyzetomb, dr. Gergely Pál átiratában 202-220. p.; a másik egy apokrif meghalástörténet elbeszélése szonettekben *Szergej Jeszenin utolsó éjszakája* címmel MTA KK Ms 4675/6., jegyzetomb, Ms 4675/9., jegyzetomb, dr. Gergely Pál átiratában 263-270. p., 276-280. p. (ez utóbbit a Fried István professzort köszöntő kötetben publikáltam először; *Kedves Pista Barátom! [Szabó Lőrinc: Szergej Jeszenin utolsó éjszakája] = Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára.* Szerk. ÁRMEÁN Ottilia – KÜRTÖSI Katalin – ODORICS Ferenc – SZÖRÉNYI László, Pompeji Alapítvány, Szeged, 2004, 9-18). Meg kell jegyeznem, hogy mind a verset megfejtő testvér, aki foglalkozását tekintve mérnök, mind a hagyatékot megfejtő dr. Gergely Pál a régi versgyakorlatot követve a sorok elejét mindenütt nagybetűvel írta, ez eltér Szabó Lőrinc versírói gyakorlatától.
- 7 SZABÓ LŐRINC, *Szavakkal nő a gyász: Posztumusz szonettek*, s. a. r. és utószó KABDEBÓ LÓRÁNT, Szépirodalmi, Bp., 1975 [Mikrokosmosz Füzetek]. *A huszonhatodik év két kimaradt darabja* után *A huszonhatodik év folytatása. 1953. Töredék*, címmel szerepel a ciklus akkor ismert része.
- 8 SZILÁGYI PÉTER, *Szabó Lőrinc: Szavakkal nő a gyász*, Kritika, 1975/4, 27-28 = uő., *Forma és világkép*, Szépirodalmi, Bp., 1981, 195-200; a kötetben változott címmel: *Szabó Lőrinc posztumusz kötetéről*. KABDEBÓ LÓRÁNT hozzászólása Szilágyi Péter recenziójához, Kritika, 1975/6, 2. SZILÁGYI PÉTER válasza Kabdebó Lóránt hozzászólására, Kritika, 1975/6, 2. DOMOKOS MÁTYÁS, *Lírai életregény – filológiai rejtelmekkel*, Kritika, 1975/7, 16-19 = uő. *Ugyanarról másképpen*, Szépirodalmi, Bp., 1977, 153-175. A ciklus addig ismert történetének összegezése: KABDEBÓ LÓRÁNT, *Az összegezés ideje, 1945-1957*, Szépirodalmi, Bp., 1980 (továbbiakban: KABDEBÓ: *Az összegezés ideje*), 419-452. (Véglegesített szövege az OSzK MEK digitalizált változatában, valamint www.szabolorinc.hu a Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhelyének web-lapján.)

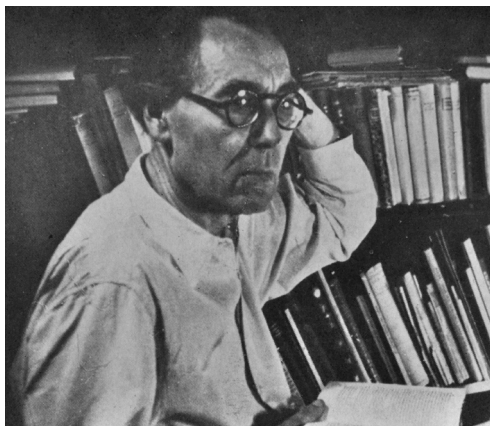

láltuk egy négyzetrácsos füzetkében a ciklus első gyorsírást tisztázóát, valamint az 1953-as őszi leveleinek szintén gyorsírást bemásolását. Ezt az anyagot dr. Gergely Pál megfejtette számomra, majd Schelken Pál is átnézte.⁹ A gyűjteményben olyan versre való utalás is szerepelt (a tervezett versek között a *Nem írok rólad* című az első sorával idézve), illetőleg két, a ciklust 1956-ban záró vers (a *Kétségbeesés* valamint a *Még jobban!*), amelyek a kötetbeli publikációból még hiányoztak, de a megküldött szonettek között már jelen voltak. A tizennyolc versből álló ciklus hitelesnek feltűnő formáját először az Új Írás 1976. júniusi számában adtam közre.¹⁰ Ezt

9 Dr. Gergely Pál az MTA Irodalomtudományi Intézetének megbízásából ezt megelőzőleg az MTAKK-ban lévő, az első vételből származó összes gyorsírást Szabó Lőrinc-anyagot megfejtette (MTAKK Ms 10.851/1-2.). A nemrég elhunyt Schelken Pálma volt ezeknek a szövegeknek elfogadott legjobb szakértője. A füzetke xerox-másolatát és a két megfejtést utóbb átadtam az MTAKK számára: Növ. sz. 10/2004; 5/2005; a füzetke oldalainak fényképe = www.szabolorinc.hu/szovegek és kiadások / Szabó Lőrinc kötetek variánsai / Káprázat 1953–1956.

10 KABDEBŐ LÓRÁNT, *Közzjáték 1953 nyárutóján: Szabó Lőrinc kiadatlan verseiről*, Új Írás, 1976/6, 87–98. Az írógépen nem szereplő hosszú magánhangzók jelölését Szabó Lőrinc verselési gyakorlatának figyelembevételével kellett végrehajtunk. Ezt a munkát a Kritika című folyóiratbeli vitapartnerekkel, Szilágyi Péterrel együtt végeztük el. A keletkezés évszámát a négyzetrácsos füzetke egyik levélmásolatában szereplő dátumozás adja, és ezzel van összhangban, hogy a szonettek egyetlen, Szabó Lőrinc 1956-os *Válogatott verseiben* közölt darabját („Ahogy lehet”) maga a költő is 1953-ról datálta. A *Vers és valóság* is ezt az évszámot jelöli meg. Ebben a publikációban néhány korrekciót (jelezve is) beiktattunk, melyeket az utóbbi kiadásokban egy kivételével elhagytunk (a *Késő* című vers kilencedik sora kimaradt a küldött gépiratból, ezt átvezettük a költő bátyja által megfejtett szövegből, illetőleg az ennek alapján publikált kötetből). Egyetlen kétségtelen géphibát is tartalmaz a titokzatos küldemény: a *Vendégünk voltál* című szonett 8. sorában a *hona* szóban a két mássalhangzó felcserélődött.

követően az utóbbi években az MTAKK-ba a költő újabb hagyatékával került még e versek néhány vázlata,¹¹ illetőleg a PIM hagyatéki letétjében lévő füzetetekben s a mellettük található lapokon előkerült a ciklus verseinek néhány variánsa.¹² Azóta a Szépirodalmi Könyvtár a költő 1977-es *Összegyűjtött verseiben* Szilágyi Péter kreált egy öszvér publikációt *Posztumusz szonettek. 1953. Töredék* címmel, megtartva a *Szavakkal nő a gyász* keretét, az általam az Új Írásban publikált változat részleges átvételével. A *Vers és valóság* első, 1990-es megjelentetésekor az *Összegyűjtött versek és versmagyarázatok* között *Kiadatlan verssorozat 1953–1956* címmel közreadtam a korábbi, Új Írás-beli változatot, a versek mellett közölve a költő róluk szóló magyarázatait. Ezt követően a ciklus véglegesnek feltűnő szövegét Lengyel Tóth Krisztinával a ciklus első darabjáról elnevezve *Káprázat. 1953–1956* címmel a Szabó Lőrinc *Összes verseiben* adtuk közre 1998-ban az Unikornis Kiadónál és 2000-ben, majd 2003-ban második kiadásban az Osiris Kiadónál, mindvégig a *Vers és valóság* sorrendjét követve.

11 MTAKK Ms 2271/100; Ms 2271/101–103.

12 A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly által készített DVD-n: 20.0088, 20.090, 20.091, 20.114, 20.117, 20.119, 20.0122.

Káprázat

1953–1956

Káprázat

1.

Káprázatok közt élek: teveled
rak körül ég-föld, becéz, rámborul
s keserű lelkem a te drága, uj
édességeddel édesíti meg;
mit öt érzék összehord, hizeleg
s csókol, mint az az öt delejes ujj,
mely tegnap az ujjaimhoz simult
s elhitette, amit nem hihetek.
Tested villamos tájaiban élek,
mintha már enyém volnál: mind ígéret,
mint rég volt, amit ez a május ad;
ujjongó és tétlen várakozásban
ringok veled, mint egy nagy utazásban
s alig birom boldogságomat

2.

Csak tudnám, ki vagy, Káprázat! Veled
ölel a tavasz, becéz, rám borul
s keserű szívem a te drága, uj
édességeddel édesíti meg;
mit öt érzék összehord, hizeleg
s csókol, mint az az öt delejes ujj,
mely tegnap az ujjaimhoz simult
s elhitette, amit nem hihetek.
Rózsaként nyíló tájaidban élek,
napjaink a szirmai: mind ígéret,
illatukkal ittas a földi lég.
Kéz a kézben, tenger várakozásban
szállunk együtt, világnagy utazásban:
rég benned már s még mindig csak feléd.

Két élő egy halotthoz

1.

Megvan a föld

Megvan a föld nélküled. Soha még
nem gondolt rád a tél se, a tavasz se;
egész léted agyunk álma, vagy az se:
fénye sápad, tüze lassan kiég.
Minden megvan nélküled. Gyökerét
szivedig ásva s fent virágba szökve
két rózsafa a napfénnel köt össze,
s a józan ész megnyugszik: ez elég.
Mért vagy hát néha minden? Tegnap egy
nő, akiről tudnom kell, hogy szeret,
akarta, hogy benne érezzelek:
egymást öleltük, minket a sirod,
élet s halál hármunkon osztozott;
és sose voltunk még oly boldogok.

2.

Vendégünk voltál

Vendégünk voltál s mi a tieid,
testi vendégek lelki tulvilágban
(másféle nincs!) s oly ezerajku vágyban,
mely a halálnak bontja rácsait
s mindannak, ami időben lakik,
saját magunknak; mert ahogy mi hárman
együtt voltunk, egy gyönyörre kuszáltan
együtt, noha csak pillanatokig:
az¹³ nem velem történt és nem veled
s nem azzal, kit, mint egykor tégedet,
ugy szeretek, te Csontig-Vetkezett:
öröklétnek hozta az ízeit
s a mindenségnek, az, hogy kicsit
vendégünk voltál s mi a tieid.

13 Az összes ismert variánsban *az* szerepel, a kiadásokba tévesen került az *ez* szó.

Örvény

Mint örvény, sziv az együtt, olyan édes,
 ugy csábit és ugy ringat, zaklatott
 éjek után és gyötrelmes napok
 munkája közben és mikor a kétes
 remény meghozza, oly jó a beszédes
 kis jel messziről: „Várlak”, „Itt vagyok”,
 s „Szeretsz?”, „Szeretlek!”, s a halk mosolyok
 s a kézfogás, a mindig többre éhes,
 s az összebuvás, s aztán, ha lehet,
 az első csók, s a többi, s a szivek
 csöndje, melyben a hazaérkezett
 lélek megpihen s mindig közelebb
 simul, és végül az észre se vett
 álom, mely ébren egymásba temet.

Mint gyerekek

Ugy szeretjük egymást, mint gyerekek,
 gyáván és csaknem szüzien; riadt,
 sőt borzadó gyerekek, akiket,
 noha vigyáznak, gyors poklába kap,
 amit idéznek, a lángforgatag;
 ugy szeretjük egymást, mint gyerekek:
 még angyalunk a lelkiismeret,
 még véd, bár alkuszik, a büntudat.
 De ismétlődik minden emberi.
 Lobognak a lemondás sebei
 s egymáshoz futunk, egymást oltani:
 csak az együtt enyhít már, csak az együtt,
 csak a végső, kívánt és rettegett üdv,
 csak a csók, melyben magunkat feledjük.

A csókod

A csókod? Már egyetlen pihenés.
Évekig semmi; gyors seb azután;
nyílt, égő seb, mely csukódni kíván
s hülni; fájó cél a remény mesés
kalandjaiban; a messzi Kevés,
mely mindent sürit; a fogoly magány
bilincstörése; végső tudomány,
mig hiszünk benne; hazaérkezés.
Csókolj, kedves! Nagy ut volt! Évekig
nem tudtam, ki vagy, s most, hogy ajkaim
ajkadon ismétlik szerelmemet,
titkok s rémek zsufolnak s oly csodák,
mintha sziveink percenkint egy-egy
öröklétet beszélgetnének át.

Réti alkony

Mondd, hogy: szép lesz! hogy ős jog! menntei!
Ha könny rontja vágyad igaz varázsát,
bennem is rögtön ébred a halálvágy:
be örök a pokol, be emberi!
Oh, derős önzés! Ur és szent, aki
mindig töretlen kapja üdve társát
s nem kötik szivek, mult, hit, pénz, barátság
s az élet egyéb tekintetei.
Fejed köré démutka-rácson át
réti alkony tűz hunyó glóriát;
csönd s illat a feketedő világ.
Jó a fiatalnak, hősnek, baromnak!
Mondd, hogy: végzet! Én meghalok maholnap.
Lelkedet ittam siri italomnak.

Ahogy lehet

„Amennyire tudsz”, és „ahogy lehet”,
 kértelek egykor, még reménytelen
 (vagy tán csak súgta a képzeletem) –
 így idézted az első jeleket
 s a homályból árnyhalk kisértetek
 ébredtek, álmok, félszavak, selyem-
 puha derengés, vágy és félelem;
 óh, e két szív mit meg nem őrizett!
 „Ennyire”, mondtad később, s „Igy lehet!”
 Mennyire?! Óh, édes-gyors rémület,
 nyílt szó! Lassú s még édesebb a tett,
 s máris kéri a rejtő éjszakát.
 „Csak így lehetett!”, sugja most a szád.
 A többi újra árny és némaság.

Késő

Késő: tudjuk, mit vesztenénk vele.
 De csak rejtsd kebled hívó bimbáját!
 Azt mondtad: onnan gyöngyözik tovább
 bennetek a vágy első gyönyöre,
 s ígérted: elmondod majd, s hogy a te
 agyad meg tudja... Óh, ruhádon át,
 így is süt és borzongat!... És mit ád,
 mit még e láz, hogy ne haljak bele?!
 Késő, de oly jó, oly gyönyörű ez!
 Vergődös, mint én: míg tiltasz, segítesz.
 Igen és nem: minden rettenetes.
 Nem miattunk az!... Óh, nyujtsd, még, nagyon,
 ezt a nagy percet!... Ajkad ajkamon...
 Lobog a halál: nem lesz irgalom.

Birák

Elhihetné, akire gondolk,
 s az, akire te, hogy mit szenvedünk?
 Igaz birái csak mi lehetünk
 egymásnak, csak mi a törvény, a jog
 és mind a tanuk, az egész titok,
 s mind, ami lesz még vagy már tovatűnt
 s ami megvilágíthatja a bűnt,
 mely készül csak és mégis úgy sajog.
 Voltak legendák? Ma is él Izolda
 és hü cinkosa: siettet az óra!
 Szeressünk végre bűnünkbe nyugodva,
 alázatosan; s ha majd elkövetjük,
 mondjuk azt, mondjuk máris: Megfizettük!
 Mentsük fel egymást és haljunk meg együtt.

Ma még

Egymástól messze ébren álmodunk.
 Ez már fél-halál! Hol vagy? Szavaid
 kísérnek, ringatnak: „Egy ideig...”
 Vonatom zug. „...nem találkozhatunk.”
 Hajó visz. Itt? Ott? A nap rég kihunyt.
 „Mihelyt lehet...” Hab suhog. Ott meg Itt
 szétleng; de az álomhang átsegít:
 „... azonnal értesítlek.” Óh, megunt
 kikötő, tulpart! Zörgő kerekerekre
 emel a céloom. „Vigyázz a szivedre!”
 szólsz még utánam; s végül, csókpuhán:
 „Nagyon hiányzol!” Éjsötét a távol
 s a csönd csupa seb. Ma még így hiányzol.
 Csak így. De mi lesz a halál után?!

Nem irok rólad

Azt hiszik, tudják, mi az, és vihognak,
érezni gyávák, csak szellemesek,
fölény kell nekik és műélvezet,
szerelmükben a hiuság olvad.
Több lelke van az utolsó bohócnak,
zsigerükben csak érdek bizsereg,
guny s élc zörgeti ürességüket,
agy szemetei, szivből-kihagyottak.
Jobb a hiéna, különb náluk a
föld barma, férgé, több a muslica,
szebb a vakhit s a bárgyu babona.
Amit imádnak, attól rettegek:
nem irok rólad, fognák bár egy-egy
gyémántba, kedves, minden bűnödöt!

Oltó képzelet

Rólad beszélni féltékeny vagyok,
szóra, betűre fösvény! Szellemek
hogya lehetnének (testnélküliek,
de érzők!), óh, az még jobb volna: jobb
annál is, hogy most rád hajolhatok
s karod nyilik, nyiló karod remeg
s befogadsz s úgy gyógyítod szívemet,
hogy feltámaszt, amibe áthalok.
Idő azt, kedves, hogy én verseket
irjak, még rólunk, nem érdemli meg.
Uj művészetem Oltó Képzelet:
abba, éj-csöndbe rejtelek, Titok,
s úgy nyulok hozzád, oly némán, ahogy
gondolatomhoz a gondolatod.

Vonaton

Vonatról láttam rétünket s a fát:
 megint ott voltunk, megint égetett
 az égő kin s megint öleltelek
 s kétségbeesve kerestem a szád
 s kétségbeesve engedél tovább
 s akkor már jó volt: megnyíló szived
 selyemcsókókba zárta szívemet
 s lángragyult és kialudt a világ.
 Fordult a táj. Őrjöngő szememet
 rád csuktam, hogy tovább őrizzelek.
 Utasnép járt-kelt, aludt vagy evett.
 Ültem, sirtam, könny nélkül, mozdulatlan.
 Százfelől jöttél, százfelé szakadtam.
 Jó, hogy nem látták, mi zajlott agyamban!

Végső menedék

Ha majd (óh, hány sóhaj kezdődik így!),
 ha egykor (óh, hogy ijeszt a halál!),
 ha nem leszel, vagy ha leszel, de már
 nem bírod titkunk nehéz láncait
 s vezeklő lelked tőlem elszakít
 s ahhoz, kit el sem hagyott, visszaszáll,
 vagy még különbet keres, be sivár
 lesz mind, ami akkor következik:
 én igazán egyedül maradok,
 igazi magány itt csak én vagyok,
 ahogy árvák a zsufolt csillagok.
 El ne hagyj, kedves, végső menedék:
 jobban érdekel, mint az örök ég,
 jobban, mint az egész emberiség!

Kétségbeesés

Ha különb erőmnél különb ravaszság,
 ha jog visz rá (a bennem megvetett!),
 ha önzés, hogy ami vonz tenni, tedd,
 ha, indokolhatatlan bár, igazság,
 ha parancs, mit szeszély vagy bosszu szab rád,
 ha örület vihara, míg lehet,
 élni még az egyetlen életet,
 véletlenek e bus-bolond kalandját:
 kedves, akkor Amit Mindenki Tesz,
 azt teszed csak, ami természetes,
 s ami tán a jövő törvénye lesz
 (be sivár törvény!) – akkor, bármi szégyen,
 hallgatásodat megszentelve kérem:
 „Tarts meg hűséged gyönyörű hitében!”

Szárszói hajnal

Platánok álltak ott, s még szürkület
 fődte a vasut melletti teret,
 és várnom kellett, s üres volt a park,
 s egy padon ültem. Tíz perc múlva halk
 nessel megnyílt a bokrok zárt sora,
 s egy fiú meg egy lány lépett ki a

zöldből: csókjuk hosszan emlékezett
 iménti gyönyörükre. A rengeteg
 vadjai csupán oly ártatlanok,
 amilyenek ők voltak, és ahogy
 – engem észre se véve – csöndesen
 továbbsétáltak, olyan irigyen

néztem rájuk, mint senkire soha:
 „Honfoglalók!” – S odakivántam a
 kedvesemet, s hogy húszéves legyek,
 és egészséges, s oly vágy égetett,
 amilyet nem nyújt az egész szezón
 alatt két partján a vén Balaton...

[Rendetlenség, aljasság dul szivünkben:...]

Rendetlenség, aljasság dul szivünkben:
Másé vagy; én is; halál volna, ha
megsejtenék viszonyunk valaha.
[Olvashatatlan rész] rém les mindenünnen,
hazudnunk kell tehát; s ha az sikerül, sem
leszünk biztosak; hallgatnunk kell; csupa
önvád vagyunk már, s azt elüzni a
gazoknak sikerül csak, minékünk nem!
Ellenségünknek látjuk a világot,
minden percünk gyalázat, vihar,
véredek marnak, ördögi a harc!
lemondás? – óh, az a pokol maga!
Ez a mérlegnek az egyik oldala.
S mindezt lehuzza a másik: szeretsz!

Még jobban!

Három virágból összerak a rét
és semmiből a fájdalom.
Az ősz se hoz meg, bár a fecske még
fecseg a sürgönydrótokon.
Hol vagy? A táj sóváran tikkad, ég,
némán a lélek, szárazon.
Fájj, fájj! Még jobban! A rossz sem elég,
hogya temiattad kapom.

Ennyi – mondhatnám én is a költő nyomán „némán” és „szárazon”.¹⁴ Hiszen a zavart a ciklus körül a szöveg feltehető véglegesítése után is fenntartja a költő, aki a *Vers és valóság* emlékezéseiben is ellentmondásokba bonyolódik. Először konkrétan kijelenti: „A most következő verseket csaknem mind Igalon írtam, 1953 őszén”,¹⁵ majd utóbb azt mondja, hogy „[h]osszú betegségem, szívtrombózisom idején ráértem”,¹⁶ azaz 1955-ben. Nehéz helyzetben lehetett a magyarázatok diktálása idején, hiszen – feltételezhetően, erre visszatérek – éppen annak diktálja az utókor számára közlendő szöveget, akivel fennálló viszonyát éppen titkolniuk kell a világ előtt – ez adja a ciklus narratíváját!

A költő özvegye a ciklus első publikálását követő sajtóvita idején, 1975-ben egy pillanatra betekintést engedett a költő bátyja által gyorsírásból megfejtett, és utóbb általa titkon őrzött tucatnyi gépiratba, amely a versek titokzatos ihletőjének személyét életvallomásaival együtt felmutatta. Ezt követően mindmostanáig nem láthatam a szövegegyüttest. Hallható bizonyos ötven évre valahol zárolt anyag léte is, de ez, ha igaznak bizonyulna, a mi életünk folyamán természetesen hozzáférhetlenné tenné a rejtély feloldását.

A közeli múltban a költő bátyjának leányát kérdezve a megfejtés gépiratának másolati példányai szerencsére előkerültek, amelynek fénymásolatait megint csak eljuttattam az MTAKK-nak.¹⁷ Ez a szöveg lett – a korábbi ismert négyzetrácsos füzetke a datálást és a keletkezéstörténetet megalapozó adataival összeolvasva – előadásom kiindulása: szembesítem a költő által a ciklusról a *Vers és valóság*ban mondottakkal. Ezáltal egy szellemi magasfeszültségű férfi-nő kapcsolat képe bontakozik ki.

Előbb az 1953-as szonettek adnak ennek alkalmi pillanatairól, alakulásáról „helyzetjelentéseket”, majd a költő második infarktusa követő gyógyulásának elhú-

14 SZABÓ Lőrinc, *Még jobban!*

15 SZABÓ, *Vers és valóság*, 2001, 278.

16 Ezúttal második infarktusra utal, amely 1954. dec. 30-ára virradó hajnalon következett be, ezt követően Újév hajnalán az ORFI kórházba (Országos Reumatológiai és Fizioterápiás Intézet, a valahai Irgalmasrendi Kórház, most részben ismét Budai Irgalmasrendi Kórház) szállították, ahol Bernáthné dr. Pártos Alice főorvos, a régi barát védő szárnyai alatt, az akkori idők legjobb belgyógyászaival (például Haynal Imre professzorral) konzultálva majd félétet töltött, jan. 1-jétől febr. 1-jéig az I. Belgyógyászati Osztályon ápolták, majd márc. 17-ig a C Reumaosztályon, utóbb tavaszal-nyárelején (márc. 17-től júl. 16-ig) már a Gellért fürdő kórházi osztályán lábadozóként. Lásd FELSZEGHI Sára, „Álomná zsongul a tücsöközene”: Szabó Lőrinc betegségei, Miskolc, 2005 [Szabó Lőrinc Füzetek 7], 37. A Gellért-beli életéről: „Jelenleg a Gellért Szálló kórházában vagyok beutalva, de (privát ráfizetéssel) szállodai kis külön szobám van; és állandó orvosi felügyelet és kórházi koszt” – írja ápr. 7-én korábbi balatonboglári vendéglátójának, Kovács Józsefnek, megküldve a pontos címét is: „Gellért Gyógyszálló, 344-es szoba”. (Lásd LACZKÓ András, *Szabó Lőrinc három levele*, Somogyi Néplap, 1978. ápr. 9). De tovább is marad még: egészen júl. 16-ig. Amint erről Bernáthéknak 1955. júl. 18-án beszámolt: „Ami engem illet (mert még mindig középpontjában vagyok az itthoni és baráti érdeklődésnek), közlöm, hogy: 1. július 2-ikától kezdve privátszemélyként voltam a 344-ben; [...] semmi bajom közben nem volt, kivéve a maradék ízületi gyulladást, de az is fejlődik vissza [...] július 16-án hazajöttem a Gellértből” („A megélt költemény”, 80.)

17 MTAKK Növ. sz. 10/2004; 5/2005. A továbbiakban erre a megfejtett szövegegyüttesre, mint Gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja megfejtésére hivatkozom.

zódó időszakától kezdődően az évek során egymás számára elmesélték életüket. A költő szisztematikus rendszerességgel, követve versei keletkezését, szerelme pedig alkalmanként, habozva, partnerét minduntalan bizonytalanságban tartva vallott. „1956. március 10-én, szombaton a Zöld Hordóban találkoztunk,¹⁸ délidőben. Áadtam neki szerelmes levelemet az előző napi együttlétről és diktáltam a *Te meg a világ* verseihez az igazolásomat” – olvasom a báty által megfajított szövegek között. Imigyen lepleződik le a *Vers és valóság* és a *Bizalmas adatok és megjegyzések* keletkezéstörténete,¹⁹ és sejlik föl amazok ellendarabja, a költő emlékezését kiváltó asszony életének eseménysorozata.

Mikor is kezdődött két egymást ősidők óta ismerő ember – egy férfi és egy nő – felforrósodó összekapcsolódása? Mivel semmilyen társadalmi szabályt meg nem szegnek, a pillanat „rábizonyítása” lehetetlen ebben a szerelemben. A szerelemmé izzó kapcsolat jellege feltehetően 1953 elején tudatosodott bennük, a szonettek ennek egyes pillanatait stilizálják műalkotássá. A költő bátyja által megfajított szövegben egy – utóbb megtárgyalásra kerülő – 1954 májusi eseményt maga a költő kommentálja időbeli visszaszámlálással: „Tehát énhozzám egy évig és néhány hónapig volt lelkileg hű.” Sajnos a költő bátyjának gépirata nem alkalmas a kedvesről egy, a *Vers és valósághoz*, vagy a *Bizalmas adatok és megjegyzések*hez hasonló elbeszélés felépítésére. A feljegyzések sorrendjét megfajításában a véletlen alakítja.

Sem az előadásban, sem jelen közleményben ki nem mondom a nevet, meg nem nevezem a költő élete végén tündöklő, vívódásaiba belekeveredő kedvest. Az idézetek is csak annyit mutatnak fel a kapcsolat történetéből, illetőleg a kedves korábbi életéről, amennyi a ciklus értelmezéséhez feltétlenül szükséges. A mi vidékünkön sajnos a nomina sunt odiosa elve érvényesül, mindenki mindenkiben bűnbakot szeret keresni. Életük során megszenvedtek lopott kíváncsisággal telített gyönyörükért

18 A Széna térhez közeli Zöld Hordó vagy Zöldhordó étterem címe ekkor: Hattyú u. 14.

19 Hasonló kezdeti dátumot olvastunk ki a *Vers és valóság* szövegeiből, publikálásuk idején; lásd, SZABÓ, *Vers és valóság*, 357: „...a *Vers és valóság* diktálása feltehetően 1955-ben kezdődött, és közvetlenül a költő halála előtt zárult. Ebbe iktatódott a *Bizalmas adatok és megjegyzések* elmondása, amely a *Fény, fény*, fény kötet bemutatása után következett, – valószínűleg ekkor jött rá a költő, hogy egy személyekre vonatkoztatott összefoglalóra is szükség lehet a versei közötti tájékoztatás során.” Technikai létrejöttét a következőképpen képzeltük el a megismert gépiratos szöveg hiányosságai alapján: „A két emlékező szöveg egyértelműen diktálás eredménye, ami a félrehallások, kihagyások, emlékezet-kiesések különböző formáival is együtt kellett hogy járjon. A költő váratlan halála nem engedte meg a hiányzó adatok pótlását, a tévedések korrigálását, és az »fródeák« munka közbeni tévedéseinek megigazítását. A szövegromlások jellege feltételezi a diktálás gyorsírási követését: az áttétel során bekövetkező tévedések erre engednek következtetni. Másrészt feltehetően második gépirat az ismeretes szöveg, mert a gépirás a gépirásról történő másolás mozanataira is mutat (ezt a jegyzetekben alkalmanként jelezzük is).” Sőt a szövegkorpusz bővültével nem zártam ki a „nagyipari módszert”, utóbb még egy technikai résztvevőt is elképzelhetőnek tartottunk: „A magam részéről a diktálás hallgatóinak többes számát is elképzelem: egy szellemi felvevőt és egy technikai rögzítőt.” Bár ez az életelbeszélés kölcsönösségével ellentétessé alakítaná az együttléteket. Talán mégis belefértetett kettejük együttléteibe a kölcsönös szövegmondás ideje is. Az asszony akkori közeli munkatársa, utóbb neves költő, irodalomszervező kérdésesre megjegyezte, hogy az ötvenes évek közepén látta munkahelyén annyit együtt a költővel, amelybe belefért a *Vers és valóság* és a *Bizalmas adatok és megjegyzések* elbeszélése is.

a szereplők. A *Birák* című versben²⁰ a költő – *A huszonhatodik év* során begyakorolt versalkotó szokását követve – magukkal a szerelmi kapcsolat szereplőivel mondatja ki viszonyuknak a társaikra életveszélyes jellegét. Nem etikai vagy szocializációs jelleggel, hanem a versekbe oltott enigma rejtélyének felismeréséből előálló személyes következményeket átgondolva, az adott szerelmi szituációt a konkrét környezetébe helyezve. Életképszerűen szembesítve. A kiemelt rejtélyes jelenet konkrét eseményes veszélyességét mérlegelve. A költő Izoldát emlegeti, én Siegmund és Sieglinde a „tavaszi dalban” elszabadult „frigyét” érzékelem általa versebe emelve, és Wotan kétségbeesésének átélését az általa kezdeményezett történetnek a visszajára fordultával.

Birák

Elhibetné, akire gondolok,
s az, akire te, hogy mit szenvedünk?
Igaz bírái csak mi lehetünk
egymásnak, csak mi a törvény, a jog
és mind a tenük, az egész titok,
s mind, ami lesz még vagy már tovatűnt
s ami megvilágíthatja a bűnt,
mely készül csak és mégis úgy sajog.
Voltak legendák? Ma is él Izolda
és hű cinkosa: siettet az óra!
Szeressünk végre bűnünkbe nyugodva,
alázatosan; s ha majd elkövetjük,
mondjuk azt, mondjuk máris: Megfizettünk
Mentsük fel egymást és haljunk meg együtt.

Nem ítékezhet felette vagy felettük senki, hisz végül a verses stilizáción túl oly keveset tudunk kettejük valóságos kapcsolatának jellegéről. Szabó Lőrinc írta egyszer Kodolányinak: „Sokkal több fenntartást ajánlanék, ha szabad; nem tudjuk, mi miért van, s hogyan van.”²¹ Ugyanakkor történetük oly élő még ötven év után is, hogy nem lehet érdek nélkül közelíteni hozzá, a nagyközönség óhatatlanul is ítékezze, s lehet, hogy ez az ítélet merevedne meg az utókor számára. A „sine ira et studio” megközelítés a későbbi utókortól várható el jobban.

Örülünk a titokzatos módokon előkerült verseknek és a költő versmagyarázatainak. Akiknek köszönhetjük megszületésüket – *requiescant in pace*. Erre a történetre is érvényesnek érzem: legyen béke miköztünk.

20 A névtelen levélben szereplő gépiratot idézem.

21 Bp., 1949. jún. 22. (*Ne panaszold a magányodat!* 90.)

Az életmagyarázó kíváncsiság mint alkotói módszer. Hol is kezdődik az új ciklus poétikai története? Talán ott és akkor, amikor a költő korábbi pályája 1949-ben zárult. A Válasz megszűntével publikációs lehetőség nélkül maradt költő utolsó, Bernáth Aurélék vendégeként írott verseinek legkitűnőbbjével, *A Kisörsi nádas* című verssel:

„A nád dala! Nem tudok úszni, hát
 azt élveztem, a sárga-zöld bozótba,
 a zizegő hajlongásba huzódva,
 mely csupa fény meg árny volt, csupa rács,

a kékgyűrűs víz nyurga őrhadát,
 csónakomból, az érzékeny vadont s a
 bujdosó szelet, amely telezsongta
 ijedős rejtekem. Legszebb a nád,

a muzsikus náderdő: milyen élet
 hogy izgúl benne: a kíváncsi lélek
 lábujjhegyen áll, s figyel, és remél!

Te is ilyen vagy, Költő: csupa lenge
 idegszál leskel folyton, és beszél
 haza benned, és néz a végtelenbe.”

A verssel az 1949-ben abbamaradt pályáiv egy poétikailag lezáratlan korszak folytatását szükségelte, de egyúttal egy költői gyakorlat felfüggesztését is bejelentette „a fordulat évével” megszűnő publikációs lehetőség okán mindaddig, amíg költőlete optimális lehetősége az ív kiteljesítését nem biztosítja: kétségbeesés és remény egymást kiegészítve volt a vers kiváltó élménye. *A huszonhatodik év* ebben a folytonosságban a kontinuumhiányt, az epizódot jelenthette csak, még akkor is, ha a teljesítmény jellegében és értékében az egész közvetlen megelőző és azt folytató korszakot felül is múlta.

Szabó Lőrinc pályáján a *TücsökHzene* utáni korszak költői feladata az ember személyes sorsát elrendezni vélő személyiséglátomás után az életmagyarázó kíváncsiság poétikai megszervezése.²² Ennek során a költő verseiben az ember helyzetére kérdez rá a „rettentő Végtelen”-ben, mely ha akarom a heideggeri „szemben a halállal” állapot felidézése, ha akarom a taoista „nem-levő” lét versbe foglalása. Azt a feszítávot, amely az ostrom után keletkezett verses szétnézésben, a *Hálaadás*

22 A megnevezés kiindulásaként Béládi Miklós leírását követem: „Képei nem egyszerűen csak több mozzanatúak, de a hasonlított köréből messze el is távolodva, önálló életre kelnek, és a költői emlékezés, életmagyarázat kifejező szerepét vállalják magukra.” (BÉLÁDI Miklós, *Szabó Lőrinc: Májusi orgonaszag* = uő., *Miért szép?* szerk., DETRE Zsuzsa, BÁRÁNY György, Gondolat, Bp., 1966, 268–277.)

címűben emberképét elválasztotta a végtelen feldolgozásától,²³ fokozatosan feloldja, és imigyen eljut *A földvári mólón* című vers tárgyiasult világlátomásához. 1945-ben, a *Hálaadás* megírása idején a verset megtörő poén képtelen ezt a feszítavot áthidalni („mikor minden csak játék s butaság”),²⁴ rávetíti ugyan az életrajzot egyetlen nap történetére az ébredéstől a záró éjszaka képéig, de a tudat egyszerre érzékelteti a versben magát a verset kitöltő emberi életút problematikusságát és jelzi a mindenséghez mért jelentéktelenségét is. És még 1948-ban egy ars poeticus ötlet végén is ezt ismétli: itt nem a viszonyításban, de a viszonyítás feldolgozásában, a versteremtő aktusban fedezi fel ezt az ellentmondást:

„Igazság vagy, óh, Költészet,
te, komoly s egész,
csoda, fenség, diadalmi:
miért van hát benned annyi
gyerekeskedés?”²⁵

A földvári mólón című 1948-as vers²⁶ váltakozó optikájával tudja csak kiiktatni ezt; a „játék”, „léhaság”, „semmi”, „tünde kép” ebben a versben nem a verset záró-szét-törő poén, hanem egy augustinusi pillanat átélése, amikor a „rettentő Végtelen” a véges emberi tudat számára megjelenik. Ezáltal a *részlet*, a *jelenség* megszűnik az embert a Végtelen megismerhetetlenségére figyelmeztető ironikus poén lenni. Ezt követi már a *Kisörsi nádas* ars poeticája (ha elválasztjuk a konkrét elkeseredéstől, a kiváltó kényszertől, amely a költőlet politikai veszélyeztetettségéből fakadt) tulajdonképpen búcsúzóul, mintegy emlékeztetőül a korszak továbbalakulási lehetőségét is meghatározza: érzékeny figyelemmel követni az embert körülvevő részleteket, jelenségeket, annak tudatában, hogy mindezek a végtelen valóság jelzései, felfogható és feldolgozható üzenetei is az ember számára. Ehhez pedig az 1938-ban megjelent verskötete, a *Harc az ünnepért* korszak költői módszerét idézi újra fel. Ott a jelenségek és részletek jellemzésére, meghatározására vonultatta fel azok elképzelt variánsait, a létezőt helyettesítette be különböző képzelgésekkel. Itt a faggatott részlet, a költő figyelmét felkeltő jelenség fenomenológiai módon jeleníti meg önmaga viszonylatait, és válik jelévé annak a teljességnek, amely elvonatkoztatva önmagában a tudat számára feldolgozhatatlan lenne.²⁷ Hogy mindjárt két hasonló témájú vers

23 A témát korábban már feldolgoztam: *A nyugati gondolkozás „hézagai” a poétikában* = *Identitás és kulturális idegenség*, szerk., BEDNANICS Gábor – KÉKESI Zoltán – KULCSÁR SZABÓ Ernő. Osiris, Bp., 2003, 122–171.

24 SZABÓ Lőrinc, *Hálaadás IV.* = uő. *Összes versei*, II., 292.

25 SZABÓ Lőrinc, *Versírás* = uő. *Összes versei*, II., 297.

26 A vers az 1948. aug. 2. és 3. földvári látogatásának emléke. A verset maga a költő datálta tévesen az 1956-os *Válogatott verseiben* a következő évről, és ez sokáig kísértett is az irodalomban. De a vers a *Válasz* 1948. szeptemberi számában mai formájában megjelent.

27 Az ostrom után a napi érintkezést biztosító szomszédságába kerül a költőnek Baránszky-Jób László esztéta, Husserl és a fenomenológia egyik magyarországi meghonosítója. A jelzett összefüggést Szabó Lőrinc ekkori verseiben Baránszky-Jób Lászlótól hallottam először, ő hívta fel az ekkorra beérő hatásra figyelmemet.

összevetésével jelezsem a hasonlóságot és a különbséget: ugyanaz a Mozart-zene a kiindulása a *Harc az ünnepért* korszak modellversének, a *Rádiózene a szobában* címűnek, valamint az akkor szerveződő *Valami szép* korszakot összegező *Mozart hallgatása közben* címűnek. Ezt a nagy összegező verset különben a versciklussal közvetlenül is összekapcsolja mind a *Vers és valóság*, mind a névtelen levél. Szinte összekacsint a kedvessel diktálása közben a költő: „Bujkál benne a szerelem, a régi, a nem régi: »ma is szállok én«...”²⁸ A régebbi szöveg szerint a zene kettős életet él: a szöveggel „a teremtest építi át”, miközben a költő tudatosítja, hogy valójában „csak ül a szőnyegen / és lapdázik a semmivel”.²⁹ Az utóbbi az életmagyarázatot kíváncsian kereső korszak talán legjelentősebb verse, ahol a zene asszociációjával felidézett jelenetek összhangzatában az emberi élet egészének értelmezésére tehet kísérletet a költő. A *Harc az ünnepért* módszere a jelenségek, részletek teljesebb megismerésére, több szempontú feldolgozására volt alkalmas, a *TücsökHzene* utáni versek módszere a jelenségek és részletek leírása által összerakható univerzum fenomenológiai magyarázatára is lehetőséget nyújtott. Ehhez a módszerhez pedig tematikailag a költő olyan részleteket, jeleneteket keresett, amelyekben az ember harmonikus kapcsolatban jelenhet meg a jelzett univerzum egészével. Azért is írta e versek gyűjteménye fölé címként az 1956-os *Válogatott verseiben* a költő: *Valami szép*. És hogy ezt – a kötetcím-adó – verset is belevonja a névtelen levél az enigmatikus szerelmi ciklusba, ez is mutatja az életmagyarázó ciklus poétikai módszerét, a részletből a teljesség felé tekintő kíváncsiság jelenlétét. Hiszen éppen a benne megképzett jelenet egyszerre utal a kedvesét is magában rejtő gallyai miliőre,³⁰ és a létezés egészét kíváncsi figyelemmel befogni akaró alkotói módszerre. Ezért is emelkedhet a – különben nem is jelentős – vers címe kötetcímmé is.

De alkalom, hogy utaljon a módszerre, mely az egészből olyan részleteket idéz fel enigmatikus jelekként, amelyek ennek a harmóniának irányultságát kijelölhetik, a rákérdezés lehetőségét biztosíthatják. Ami természetesen nem a létezés idealizálását jelentette számára, hanem éppen a konfliktusok megképzésének poétikailag ideális esélyét formáztatta meg.

Ezáltal a *Kisörsi nádas* című versben jelképesen kifeszített idegszál csak alkalomra várt, hogy figyelése eredményét elbeszélhesse. Ezzel búcsúzott maga az alapkép is, az első terzina végén, felkiáltójellel adva érzelmi nyomatókat ennek az állapotnak: „remél!”

A *huszonhatodik év* lezárását követően³¹ bekövetkezett alkotási szünetet feloldva különböző – a politikai „olvasdásból” következő és a továbbiakban feltűnő személyes – ihletők azután 1953 tavaszán-nyarán saját verset is kiváltak a költőből ismét,

28 SZABÓ, *Vers és valóság*, 180., 278.

29 SZABÓ Lőrinc, *Rádiózene a szobában* = uő. *Összes versei*, I., 433.

30 SZABÓ, *Vers és valóság*, i. m., 180

31 1951 húsvétján, Balatonfüreden, Lipták Gábor vendégeként szerkeszti egybe a szonettciklust, melyet Lipták több másolati példánnyal legépel, hogy a költő barátainak gépirat formájában küldhesse szerte az országban (hiszen megjelenésüket a politikai-publikációs viszonyok éppúgy gátolták, mint a költő családi érzékenysége).

még hozzá két nagy alkotást, a *Kisörsi nádas* módszertanilag természetesen következő folytatásait: a *Májusi orgonaszagot* és a *Ficséri-füstöt*. És megszületik e természetversek kiegészítéseként immár egy szerelmes vers is, megint folytatásként, szinte az 1949-es *A gyáva szerető* című vers intenzívebb tematikai leszármazottjaként, az utóbb két változatban is befejezett-véglegesített *Káprázat*. Csak míg 1949-ben a vers végén megtörik a varázs: a tiltás felerősödése visszajára fordítja a jelenetet, itt a témába felejtkezés a férfi és a nő egymás felé sodródását-vágyakozását élteti tovább, káprázataként gondolva át a szerelmi együttlét lehetőségét. A pontos leírás a gyorsírási fogalmazványban még az *ígérettel* egyenrangúként említi a *tiltást* („de tiltja is amit ad”). Az egyik végleges változat poénjában a közös káprázat és a még csak távolról közelítő életrajzi lehetőség szembesítését adja („rég benned már s még mindig csak feléd”). De a felszabadult öröm káprázata egyként meghatározója a versnek. A négyzetrácsos füzetkében még csak egyetlen változat szerepel, ezt dr. Gergely Pál megfejtésében adom közre:

Tavaszi képrázat.

Csak tudnám, ki vagy, Káprázat! veled
 Rak körül ég- föld, s becéz, rám terül
 S keserű szívem a te drága, új
 Édességeddel édesíti meg.
 Mit őt érzék összehord, hizeleg
 S csókol, mint az az őt delejes ujj,
 Mely tegnap ujjaimhoz simult,
 S elhitette, amit nem hihetek.
 Ki vagy? villamos tájaidban élek,
 Mintha már enyém volnál: minden ígéret
 És tiltás, amit ez a május ad, /de tiltja is amit ad/
 Ujjongó s tétlen várekozásban
 Ringok veled, mint egy nagy utazásban
 S alig bírom a boldogságomat. / lehet, nem is az ... /

A kettő elegyítését nem is tudta véglegesen megoldani, a fent idézett szöveget szét-
 szálazta.³² Az a-változatban a „káprázat” az erősebb:

32 A névtelen levélben szereplő gépiratokat idézem.

Káprázat

a/

Káprázatok közt élek: teveled
 rak körül ég-föld, becéz, rám borul
 s keserű lellem a te drága, új
 édességgel édesíti meg;
 mit űt érzék összehord, hizeleg
 s csókol, mint az az űt delejes ujj,
 mely tegnap az ujjaimhoz simult
 s elhitette, amit nem hihetek.
 Tosted villamos tájaiban élek,
 mintha már enyém volnát: mind ígérlet,
 mint rég volt, amit ez a május ad;
 ujjongó és tétlen várakozásban
 ringok veled, mint egy nagy utazásban
 s alig bírom boldogságomat

A b-változat pedig a költő bátyja által megfejtett szöveggyűjtemény és így az 1975-ös kötet publikációjával egyezik.³³

Káprázat

b/

Csak tudnám, ki vagy, Káprázat! Veled
 űlel a tavasz, becéz, rám borul
 s keserű szívem a te drága, új
 édességgel édesíti meg;
 mit űt érzék összehord, hizeleg
 s csókol, mint az az űt delejes ujj,
 mely tegnap az ujjaimhoz simult
 s elhitette, amit nem hihetek.
 Rózsaként nyiló tájaidban élek,
 napjaink a szirmai: mind ígérlet,
 illatukkal ittas a földi lég.
 Kéz a kézben, tenger várakozásban
 szállunk együtt, világnagy utazásban:
 rég benned már s még mindig csak feléd.

33 Egyetlen szó, a második sorvégi *simúl* cserélődik *borul*-ra. A változatok összevetése azt mutatja, hogy a *Szavakkal nő a gyász* című kötetben publikált szöveggyűjtemény a négyzetrácsos gyorsírással füzetke után keletkezett, de mivel az 1956-os versek még nincsenek benne, azokat megelőzően jöhetett létre. A sorozat továbbbírását azután mégsem ebben a szöveggyűjteményben folytatta, hanem külön fogalmazta, illetőleg gyorsírással változatukat a négyzetrácsos füzetkébe másolta. A *Vers és valóság* már jelezte elkészültüket. Gépfírással tisztáztuk a névtelen levél írójánál maradt.

A versek végülis *A gyáva szerető* és az 1953-ban újra keletkező versek közé ékelődő *A huszonhatodik év* kiiktatását jelenthetik: a káprázat öröme abból származik, hogy a férfi-nő viszony leírásában megszabadult a haláltémától és az azzal összefonódó lelkiismeret furdalástól.

Illetőleg mindezt csak hihette. Mert még egyetlen vers nem oldhatta meg ezt a feladatot, szüksége volt egy nagyobb formátumú költői mérkőzésre. De ehhez már nem volt elég egy-egy alkalom engedte-ihlette vers. Külön ciklusra lett szüksége, amelyben az élet, az élő szerelem átveszi költői világában a hatalmat, magába olvasztva minden korábbi tapasztalatot is: mint ahogy a *Májusi orgonaszagban*, „fél-száz tűnt május hozta vele / [...] / a rég s a nemrég illatát”,³⁴ és ahogy a *Ficseri-füsti* „Dalteli”-je újra jön, magában jelezve „unokád? a fiad? férjed? te magad?”.³⁵ E más témájú versek által is jelezve már az ekkorra aktuálissá alakuló poétikai igényt: egy költői életmű tapasztalatainak összegzésére a jelenségek kiemelése alkalmával, a kivételes időpillanatok értelmezése során.

Előbb azonban még egy kötet méretű nagy fordítói vállalkozásba zárkózik, amely külsőségeiben megelőlegezi az elkövetkező költői alkotásfolyamatnak jellegzetességét.³⁶ Külön füzetbe, gyorsírással, a keletkezési dátumokat versenként jelölve készíti június 3-tól az augusztus 10-i végleges kéziratjavításig a Tyutsev-versek kötetét.³⁷ Az ezekben az években ritka ihletettség állapotában fogantak már ezek a fordítások is. Munkáját örömmel végzi, ismét lelkesedéssel beszél a műfordítói ténykedésről.³⁸ A kötet lektora, a költőtárs Vas István megérezve ezt örömmel üdvözli véleményében: „Tyutsev dekadensekre emlékeztető hangja mégiscsak sokkal egyszerűbb az

34 Szabó Lőrinc, *Májusi orgonaszag* = uő. *Összes versei*, II., 308.

35 Szabó Lőrinc, *Ficseri-füsti* = uő. *Összes versei*, II., 306.

36 Itt jegyzem meg, hogy nemcsak a fordítás létrehozásának külsőségei hasonlítanak a későbbi versciklus létrejöttének formálódására, hanem egy, a költő által nem ismerhetett hasonlóságra is felfigyeltem Tyutsev és Szabó Lőrinc alkotói módszerében. Amikor a szentpétervári Néva-színgeten az akadémiai intézetben (Институт русской литературы [Пушкинский Дом] Российской Академии наук) elem tették az orosz költő verskéziratait, döbbenten láttam a kísérteties hasonlóságot. Tyutsev is félbevágott ívpapírra dolgozott, a téglalap alakú papírt hosszában írta tele, ceruzával. Mintha Szabó Lőrinc-verseket látnék.

37 [Fjodor Ivanovics] TYUTCSEV, *Versek*, ford. Szabó Lőrinc, Új Magyar, Bp., 1953. Előzményei: MTAKK-ban: Ms 4665/26. *Tyutsev verseiből* c. füzet. 1953, gyorsírás, 41 folio; Ms 4665/1-25., 27-54.; Fjodor Ivanovics Tyutsev versei magyar nyelvű kiadásához készült fordítások; Ms 4665/56. A Tyutsev-fordítások egy részét tartalmazó lista; Ms 4665/57. Fjodor Ivanovics Tyutsev összes költeményei, 1953 (részben variáns, hiányos gépirat); Ms 4665/58. Fjodor Ivanovics TYUTCSEV, *Versek*, Tördelt korrekktúra-töredék (autogr. jav.). A még diákkorában megszerzett, a Reclams Universal Bibliothek sorozatban megjelent, Friedrich Fiedler által készített német fordítást használja munkájában. A könyvtárban ma is meglévő kötetben pontosan jelöli a lefordított verseket. (Vö. Fedor Ivanovitsch TYUTCSEW, *Gedichte*, Im Versmaß der Urschrift von Friedrich FIEDLER, [o. J.] Philipp RECLAM, Leipzig. [Reclams Universal Bibliothek, 4721]. Lásd Szabó Lőrinc *könyvtára*, II, 4107. tételszám alatt [a tétel megjegyzése: kötetben végig bejegyzések találhatók].)

38 Erről emlékezett számomra szóbeli közlésében Ribáry Antal zeneszerző, akinek egy véletlenszerű találkozásukkor, a Jogvédő Nyár utcai pénztárától távozva, a Dohány utcában végigsétálva, majd a 12-es busszal a Margit-hídig együtt utazva lelkesedéssel méltatta az orosz költőt, mondván, hogy most nagyon kellemes munkája van, egy rendkívül finom hangú lírikust fordít, akinek jellegzetes szerelmi poézise is van. „Ránk vár a feladat, hogy végre felfedezzük” – jelentette ki.

angol és francia dekadenseknél, és szóhasználatán, mondatfűzésén is megérezni a nagy orosz klasszikus költészet közelségét. Szabó Lőrinc éppen ezért sokkal kevésbé él az enjambement-nal és egyéb mondat- és versfűzési homályosságokkal, bonyolultságokkal, mint bármely egyéb fordításában. [...] Szabó Lőrinc hangja [...] különösképpen alkalmas Tyutcev hangjainak magyar tolmácsolására. Annyira, hogy ebben az esetben lemondott utolsó tíz-tizenöt évi fordításainak bizonyos zeneietlen, verset széttördelő törekvéseiről, és a hozzáértő jólesően fedezi fel majd ebben a kötetben azt a zeneiséget, amely Szabó Lőrincet a *Halhatatlan szerelem*³⁹ darabjainak fordításakor jellemezte, és amelyet – a zenének és az erőnek egyesülésében – úgy vélem, ma sem tud senki utolérni.”⁴⁰

Az átmeneti állapot eredménye: a műfordító köntösében újjászületett a költő. Most már csak a lehetőség kellett, hogy saját versek is születhessenek, és a néhány egyedi nagy vers megírása után életmagyarázó kíváncsiságával ismét egy újabb alkotásfolyamatba zárkózhasson.

Életrajzi kitérő: Szabó Lőrinc „balatonozós” útja 1953 őszén. Az új ciklus keletkezése összekapcsolódik Szabó Lőrincnek ekkor már évek óta szinte menetrendszerűen ismételt Balaton környéki utazgatásaival, melyeknek 1953-as augusztus végi, szeptember eleji programját vendéglátóival való levelezéséből, valamint a feleséghez küldött beszámolóiból követhetjük nyomon. Az úton vezetett négyzetrácsos gyorsírásos füzetke és a levelek párhuzamos olvasása során megelevenednek a napok, melyek során a *Káprázat* címmel ismertté vált versciklus szonettjei keletkeztek.

Utazásait évente ismétlődő rendszerességgel előzi meg egyfajta idegesség, a feleséggel és az otthonnal szemben megnyilvánuló elégedetlenség, nagyfokú ingerlékenység. Mindezt utólag valamilyen alkalmat kerítve mindig fel is panaszkolja a feleség egyik-másik utólagos levelében. Mint most is a szeptember 1–3. között írottban.

„Örülök, hogy jól van s legalább máshol jókedvű. Ezért is jó volt már, hogy elment egy kicsit innen, legalább megnyugszanak az idegei. Én még nem tértem magamhoz attól az utazási reggeltől. Igaz, hogy az csak betetőzése volt a hetek óta tartó szidásának, elégedetlenségének, türelmetlenségének. Írni sem tudtam magának. Nem vagyok elkeseredve, különösen szomorú sem vagyok. Egyszerűen leszűrtem a magam számára, elég későn, hogy nincs értelme az én buta erőlködésemnek. Nem is fáj már semmi.”

39 *Halhatatlan szerelem: Nagy költők és nagy festők művészetének tükrében*, Bp., 1930, a nyolcvan-éves Pesti Napló jubileumi ajándéka előfizetőinek. Dr. Mikes Lajos szerkesztette, a szerkesztést minden külső és belső vonatkozásában az ő intencióinak megfelelően folytatták és fejezték be munkatársai: dr. Mihályfi Ernő és Szabó Lőrinc; a kötet verseinek jelentős részét Szabó Lőrinc fordította.

40 MTAKK Ms 4665/55. Vas István lektori jelentése Szabó Lőrinc Tyutcev-fordításáról.

De a feleség minden búbánatos reflexiója ellenére érti is férjét: a költőt egy életen át hajszoló ihlet, a kíváncsiság értékelésével kezdi mostani panaszkodását is: „Mégis meg kellene próbálkoznia próza írásával. Ez a nagy kíváncsiság talán elsősorban prózaírókat jellemez.”⁴¹ Jó érzéssel kapcsolódik a költőben alakuló poétikai eseményekhez, hiszen éppen azt kezdi ekkor a költő megvalósítani, amit asszonya levele sugall. Pedig ami ekkor elkezdődött, ismeretlen maradt előtte, jóval férje halála után értesült csak történetéről. A költő ha nem is prózát készít – ami ezúttal is elmarad –, de narratívába csomagolt versciklusba kezd.

Az utazás külső formája évek óta hasonlóképpen zajlik. Augusztus elején indul el. Ezúttal feleségével együtt „Tihanyban négy napot töltöttünk, négy elég hideg napot”, Illyés Gyuláék vendégeként. Innen szombaton hazautaznak, „hogy n[agy] Klárának legyen egy közbülső, átmeneti napja a »nyaralás« meg a hivatal között”⁴².

Közben a régebbi évek vendéglátóitól érkeznek újabb hívások. Ábrahámhegyről (Bernáth Aurélektől), Balatonfüredről (a város életének szellemi központját jelentő Lipták Gáboréktól), Igalból (nyarainak kedvelt házigazdáitól, a Baumgartner családtól).

Bernáth Aurélek ebben az évben költöztek nyárra újabb balatoni tartózkodási helyükre, a megszokott Kisórsöt elhagyva, Ábrahámhegyre, erről már korábban (július 26-án) beszámoltak:

„Kedves Klára és Lőrinc, egy teljes hét ment el a rendezkedéssel, szereléssel. Most már folyik a víz, és minden rendben van. Tündéri szép itt, pihenünk, ami ránk fér, végkimerültségig fáradtak vagyunk. – Van egy bejárónőnk itt, rendes, ügyes. Ebédet hozatunk, vacsorát mi készítünk, főleg magunkkal hozott kolbászféléket eszünk teával, vagy tojást stb. A kert gyönyörű, árnyas, nagy. Remélem látunk itt benneteket. Hogy alakult a nyári tervetek? Egy személy részére kényelmes hely van, második részére is van hely – de nem kényelmes, de azért nem is rossz. Szóval híreket kérünk tervetekre vonatkozólag [...] A ház az országutról látszik, sárga, modern villa, 3 kék zsalugáteres ablakkal a Balatonra. A hegyoldalon fekszik, 7 percre az állomástól visszamenet Pest felé való úton.”⁴³

Lipták Gábor Tihanyba küldi hívogató üzenetét augusztus 6-án Balatonfüredről: „Kedves Lőrincem, nagyon sajnáltam, hogy nem találkoztunk. Füredi felségjogaim súlyos megsértésének tekintem, hogy áthaladtál területünkön, s nem jöttél be hozzánk. [...] Nagyon szeretnénk látni, s elsősorban megbeszélni, hogy mikor jössz hozzánk hosszabb időre.”⁴⁴ Másnap ismét küld levelet: „Bármint töröm a fejem, nem tudok semmi okosat kitalálni, s így arra kérlek Lőrincem, rendezzétek úgy a dolgot,

41 *Harminchat év II.*, 423.

42 Írja augusztus 10-én, vasárnap Bernáthné Alice-nak, a festőművész feleségének és leendő orvosának. = „*A megélt költemény*”, 69.

43 *Uo.*, 66.

44 MTAKK Ms 4683/365.

hogy *vasárnap reggel* gyertek át, s itt ebédelték, és innen utaznátok aztán – ha mint Öcsitől hallom – ez elkerülhetetlen. Feltétlenül találkozunk kell, hogy végleg és nyugodtan megbeszéljük, hogy mikor tudsz jönni, hosszú nyugodt időre.”⁴⁵ Most valóban csak beköszön hozzájuk, de ez is elég, hogy elszörnyedjen: „Hazajövet útba ejtettem pár órára Liptákékat. [...] Őhozzájuk csak e hó végén, vagy – ami valószínűbb – csak szeptemberben jutok majd el. Szörnyeteg felfordulásban van az a villa! Szombaton állítólag hetven vendég fordult meg benne.”⁴⁶

Bernáthné augusztus 16-án írott határozott levele már Pestre érkezik: „Magát tehát ekkorra (VIII. 20-ra) várjuk, *ne halassza*, mert kifutunk az időből. Mi 30-án utazunk haza, de az utolsó napok már úti készülődés miatt nem zavartalanok.”⁴⁷ Erre válaszol a költő 17-én: „Az biztos, hogy szombatnál, 22-énél előbb nem leszek Ábrahámiban. [...] Viszlát tehát szombaton este vagy vasárnap, ezt a fix dátumot, mint írtam, a hét második felében valahonnan majd még fixebbre fixálom.”⁴⁸

Mint az 1949-es év nyarán, amikor Korzáti Erzsébettel utoljára jártak a Batatonnál, most ismét csak bizonytalan programmal válaszol, csupa kitérővel: „a »véglegeset« mégis csak útközben írhatom meg majd valahonnan”. „A közbeeső idő bizonytalan.” Talán most is az újabb kedvessel eltöltött pár nap kellett az elkövetkező versekhez, hiszen az ezekre való konkrét és szenvedélyes hangoltságú emlékezés tölti meg a nemsokára megszülető szonetteket. Ki tudja, találkoztak-e ekkor, ha igen hol, mikor? Amikor Szabó Lőrinc és felesége levelezésének terjedelmét először észleltem, és hozzászámítottam a költő által a barátoknak küldött helyzetjelentéseit, ámulva kérdeztem az özvegytől: honnan talált férje ennyi időt a sokfelé küldött beszámolók elkészítésére? Mire a belátó és szkeptikus válasz: hát még amit kihagyott belőlük, amit eltitkolt, nem írt le senki számára, mindarra hogyan szakított időt?

Végül megérkezik Ábrahámhegyre, ahol terve szerint még csak pihen, erőt gyűjt. Közben Ábrahámhegyen megkapja az igaliak augusztus 24-éről dátumozott meghívását: „Hogy mégis együtt lehessünk – s ne csak percekre –, jó lenne, ha Te jöhetnél Igalba pár napra (már ameddig jól ereznéd Magad). Augusztus végén a gyerekek is eloszlának hazulról (jelenleg sincsenek itthon, s már 3 hete nem), igen csendes a ház, de hát pesti embernek, pihenőnek, lírai költőnek ez kell, nem a zajló tömeg.”⁴⁹ Így azután („Szerda délután”⁵⁰ küldött) levelében – a hét végére, mint gondos férj és családapa, még mindig Ábrahámhegyre hívva feleségét és lányát – már továbbutazása irányát is jelzi: „Aurélék vasárnap indulnak haza. A ház gyönyörű! Én is valószínűleg velük megyek, illetve akkor megyek. És pedig Igalba.”⁵¹ Kéri, hogy péntektől oda címezzék leveleit.

45 MTAKK Ms 4683/366.

46 „*A megélt költemény*”, 69.

47 MTAKK Ms 4679/381.

48 „*A megélt költemény*”, 71.

49 MTAKK Ms 4679/252.

50 Azaz aug. 26-án, a helyi bélyegzés szerint 27-én.

51 *Harminchat év II.*, 422.

Ábrahámhegyről mégsem utazik azonnal tovább. Házigazdái távozása után Bernáthné húga még marad, és így volt, aki a költő gondját is viselje és napi titokzatos utazásainak bázisát biztosítsa. „Lőrinc nem sok vizet zavar, tegnap délután megjött, most a 3 órás vonattal Boglár felé újra elmegy, és majd valamikor este jön vissza.”⁵² Szabó Lőrinc pedig ezt írja ugyanehhez a laphoz: „Valószínűleg kedden este megyek át végleg Füredre.” Ugyanis ha felesége és lánya nem is jött Ábrahámhegyre, fia már Tihanyban várta. Tarjánné szeptember 3-án, csütörtökön írja Ábrahámhegyről: „Lőrinc csak tegnap délelőtt ment át Füredre, hova nyilván Lócival egyidőben érkezett.”⁵³

Szeptember 5-én, szombaton azután végre megérkezik Igalba. Szeptember 7-én (hétfőn) így számol be erről feleségének: „Már harmadnapja itt vagyok Sándoréknál. [...] A ház és minden: a régi: szép és kedves. Körülbelül egy hétig leszek itt, úgy gondolom. Aztán vissza Füredre, és további egy hét múlva végleg haza.”⁵⁴

Közben, szokás szerint, állandó munka: műfordítás. A munkát, ami elborítja még indulása előtt Baumgartneréknek foglalja össze:⁵⁵ „Egyébként dolgozom, ahogy szoktam. Az új Csillag-számban megjelent az a nagy Majakovszkij-fordításrészlet (s hozzá saját magyarázatom), amelyről már alighanem esett szó köztünk. Most egy nagy kötet Tyutcev-versről van szó, azaz hogy már dolgozom is rajta. Meg bizonyos kínai Tu-Fu nevű költőn, régi klasszikuson. Revideálni fogom Vörösmarty két Shakespeare-fordítását (Lear és Julius Caesar).” Bernáth Auréliéknál befejezett egy Hardy-novellát. („Nehéz, sötét, régimódi remekmű – olyan, mintha Kemény Zsigmond írta volna.”) „Igalon a Tu-Fu versei kerülnek sorra, elhoztam őket.”⁵⁶ A Victor Hugo-versek korrektúrái is utoléri, mint erről a munkájáról szeptember 10-én tudósít, („...megjött, e pillanatban, a második korrektúralevél. Ezzel a Victor Hugóim készen vannak. Nehézséget okozott, hogy nem mellékelik mostanában a kéziratot, de megoldottam a dolgokat.”⁵⁷) Az állandóan tudatosított napi ténykedések adják a titokban mégis csak elkezdett új, saját versek környezetét. Miközben fennhangoztatja: „Saját versekre nincs időm.”⁵⁸

„...én egy »kölugasban« vagy »örög templomban« csücsülök egész nap, ott írok s olvasok...” – írja Bertnáthéknak szeptember 12-én.⁵⁹ Hogy mit, arról hallgat. De hát az igali helyszín már önmagában is csábítást jelent saját versek írására. Itt, a „kölugasban” készült a *TücsökHzene* jelentős része, majd *A huszonhatodik év* újabb

52 Aug. 31-i levelében erről számol be Tarjánné nővérének, lásd „*A megélt költemény*”, 71.

53 MTAKK Ms 2168/235.

54 *Harminchat év II.*, 425.

55 SZABÓ, *Napló, levelek, cikkek*, 546.

56 Ezekről pedig a feleségének aug. 27-én Ábrahámhegyről írott levelében számol be, lásd, *Harminchat év II.*, 422.

57 Szept. 10-én írott leveléből, *uo.*, 426.

58 SZABÓ, *Napló, levelek, cikkek*, 546.

59 „*A megélt költemény*”, 72.

folyama éppen itt indult el. Itt kezdődik az új ciklus is, mégis csak elkezdí készíteni, a négyzettrácsos füzetke tanúsága szerint éppen szeptember 7-én. Az első darabok: *Két élő egy halotthoz* szeptember 7.; *Vendégünk voltál – Hármán* címen – szeptember 8.; a már idézett *Káprázat* – *Tavaszi káprázat* címen – dátum nélkül ekkor csatolja az elkészült kettő után.

Az utóbb nyitóversként szereplő *Káprázat* eredeti címe (*Tavaszi káprázat*) és az a változat variánsainak utalása (május) a korábbi keletkezésre, a napi fordítóróbotot áttörő verses vállalkozás ingerének elfogadására utal. Ugyanakkor a „tegnap” időhatározó hangsúlyos, két versben is előforduló megjelenése közvetlenebb, frissebb, a versek tanúsága szerint a Balaton környékén megújuló élmény ihletére is utal.

A verseknek itt Igalon alakított sorozata a korábbi „halotti versekkel” szemben eleve egy újabb ciklus indítását ígéri. Újdonságuk, hogy már nemcsak az az emlék motiválja őket, melyet áthatott a tragédiát követő lelkiismeret furdalás. A költőt a múlt megismételhetőségének, kiegészítésének reménye és vágya ösztökéli. Hangsúlyosan éreztetve az élettől kicsikart pillanatokban megelégedő ismételt veszély-lehetőségeket is. Az igali napoknak az alkotás nyugalma biztosító környezete a megújuló poétika átgondolásának alkalmává is válik.

A szeptember 7-én és 8-án fogalmazódó versek *A huszonhatodik év* 62. darabjának felülírását jelentik. A *Lelkeknek egyessége* már bemutatja a pillanatot:

„Ha tudott rólad, aki csókol, és
ha tudom, hogy rád gondol: téged éltet,
s te beleköltözöl, édes kisértet,
és az idézett és aki idéz,
egymást növeli...”

De a gyászversek idején a lelkeknek ez a mesés „egyessége” még a halott kedves meghatározó szerepét hangsúlyozza, az ő térfelén folyik a történet, az élő aktus a stilizált téridőt tölti ki:

„s mint túlvilág kérdi a pillanat,
hogya ami még te, már az se te? – Vagy,
hogya ami nem te, még az is te vagy?”

A költő lelkiismereti rendszerét, a megosztott ember képletét mutatja be:

„hűség s hűtlenség jajdul össze bennem
féltékeny és oldozó szeretetben
(kettőben három és három az egyben!)”

És mindez éppen csak a negatív képet erősíti: az egész jelenet menekülés, alkotója éppen kiszolgáltatottságát panaszoja:

„oly keveredések
tükörjátéka, amikkel az élet,
máskor csak lopva s kényszerből igéz...”⁶⁰

Kecskeméti Gábor csokorba gyűjti Héliodórosztól Goethe *Vonzások és választások* című regényéig a Szabó Lőrinc példájává válható alapszituáció irodalmi feldolgozásait: az „egy másik nő karjában a tiéd voltam” szerelmi formációját. Kiegészítve „a múltat jelenként őrző értelmezés stabilizációját”⁶¹ hangsúlyozó Kulcsár Szabó Ernő,⁶² és „az orfikus költői attitűd tapasztalatát” emlegető Kulcsár-Szabó Zoltán vélekedésével.⁶³ Ugyanakkor hangsúlyozza a toposznak *A huszonhatodik év* gyász-kompozíciója egészében való elhelyeztettségét. A filológiai átvétel esetlegességét felülíró poétikai formálás újdonságát:

„Az egy-egy körülhatárolt pillanatban felidéződő kép helyett az élettérül szolgáló valóság képeinek és érzékleteinek buja áradásához számtalan ponton hozzákapcsolt felidéző gesztusok együttese mélyíti tovább a képzeleti kép a lélek lényegi affinitását felfedő jellegét.”⁶⁴

Majd egy PhD-védés apropójából tovább gondolkozott a gyász szonettek ciklusába épülő motívumról:⁶⁵

„A vers címében és szövegében szereplő »lelkeknek egyessége« nem *egység* és nem is *egyezség*: a szóalak a magyar nyelvben csak egy meghatározott kontextusban használatos, az apostoli credo »communio sanctorum« szintagmájának fordításában. A »szentek egyessége« teológiai fogalma részint valamennyi keresztény hívő imádságban és szeretetben megvalósuló egyetemes közösségét fejezi ki, beleértve ebbe a vitézkedő, a purgatóriumban tisztuló és a győzedelmeskedő anyaszentegyház tagjainak összeköttetését is. Másrészt jelenti az üdvösség javaiban részesítő, kegyelemközvetítő jelek közösségét, valamennyi hívő ugyanazokban a szentségekben való részesedésének tételét. Szabó Lőrinc szonettjében a nagyon is evilági szenvedélyek kifejezésére többször is erősen a teológiai nyelvezetet idéző fordulatokkal kerül sor:

60 SZABÓ LŐRINC, *Lelkeknek egyessége* = uő. *Összes versei*, II., 257.

61 JOHANN WOLFGANG GOETHE, *Vonzások és választások*, ford. VAS ISTVÁN, = *Goethe válogatott művei*, Európa, Bp., 1963 [I. Regények] 317.

62 KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *Szabó Lőrinc* (1993) = *Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerk. KABDEBŐ LÓRÁNT, MENYHÉRT ANNA, ANONYMUS, Bp., 1997 [Újraolvasó], 50.

63 KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, *Beleírás és kitörlés: A Te emlékezete Szabó Lőrinc A huszonhatodik év és Oravecz Imre 1972. szeptember című műveiben* (1996) = *Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerk. KABDEBŐ LÓRÁNT, MENYHÉRT ANNA, ANONYMUS, Bp., 1997 [Újraolvasó], 152.

64 KECSEKEMÉTI GÁBOR, *A huszonhatodik év 62. szonettjének motívumtörténetéhez* = *Kabdebő Lóránt köszöntése 65. születésnapja alkalmából*, szerk. BESSENYEI JÓZSEF és mások, Miskolci Egyetem BtK, Miskolc, 2001, 250–251.

65 KECSEKEMÉTI GÁBOR, *A huszonhatodik év 62. szonettjének motívumtörténetéhez*, kézirat (az azonos c. tanulmány bővített változata).

az »oldozó szeretet« »túlvilág«-ának pillanatában három személy egyesül egyetlen létezővé: »három az egyben!« Ha az *egyesség* szót is ugyanennek a teológiai képzetkörnek a darabjaként ismerjük fel, sokkal többet állíthatunk annál, mint hogy egyfajta halottidézés folynék a versben.

Radikálisabb, szinte blaszfém, de úgy hiszem, a költő univerzumától nem idegen értelmezéshez jutunk: a beavatottak lelkének egyességét itt nem a kenyér vagy a bor, hanem a női test színe alatt vett eukarisztikus áldozat hozza létre.”

Majd hozzátézi:

„Ötletem ismertetésekor Kabdebó Lóránt az 1945-ös *Hálaadás* című versre figyelmeztetett: »Ima a gyönyör, a gyönyör ima.« Heltai Jánosnak pedig Ady *Óh, fajtám vére* című verse jutott eszébe *A halottak élén* kötetből:

»Óh, véremből véredzett büszke Vér,
Bora közös hitünknek,
Lyánykóm, testem, urasztali kenyér.«⁶⁶

A több évezredes hagyománynak a gyásszal összekapcsolódó formálását az Igalon készült két szonett tovább alakítja. Már a cím is a gyászvers élethelyzetének fordítottját jelzi: *Két élő egy halotthoz*. A gyászversekbe ágyazva a halott megidézésének, visszavágyásának, őrzésének neoplatonista⁶⁷ szertartásává poetizálódott a jelenet, 1953-ban már két élő kapcsolatának ad méltató-értékelő keretet a megidézett múlt jelenléte. A szonett mostanra az *élők* egyességét hivatott hangsúlyozni, végiggon-dolni és dekorálni. A múltból a variánsok során⁶⁸ vezet át a jelenbe a vers: a „Mért vagy hát oly erősen?” kérdés a végső változatban „Mért vagy hát néha minden?” szöveggé alakul. Megjelenik a halott kedves tudatbeli mulandóságára nyomaték-kal utaló időhatározó: *néha*. A múlt lehatároltságát hangsúlyozva. Finoman illeszkedve a mindegyik változat kiindulásában ridegen kimondott tényhez: „Minden megvan nélküled.”

A *két élő* kapcsolata a meghatározó, a primer élmény. Az aktus résztvevője nem egy alkalmi kíváncsiskodó, hanem az új partner, „kit, mint egykor tégedet, úgy szeretek”. És „akiről tudnom kell, hogy szeret” lesz a versben leírt kapcsolódás meghatározó társa. Az új pillanat szépsége váltja ki a múltidézés értelmét, és nem fordítva, a múlthoz viszonyítódik – mint korábban – a jelen cselekvés.

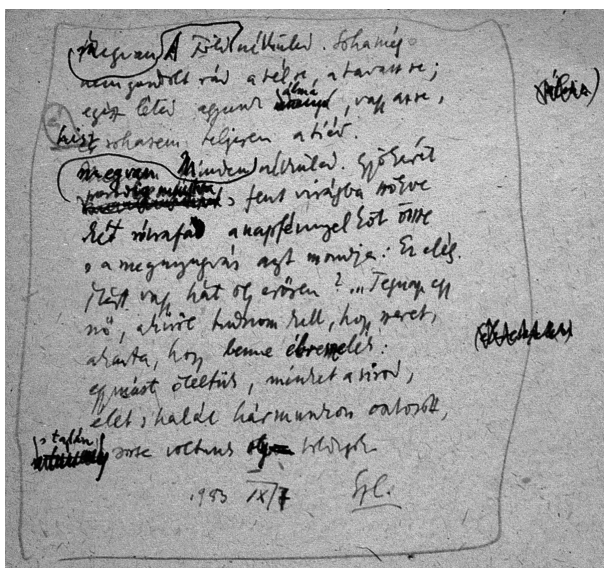
Érdemes követni a páros vers utóbb előkerült néhány fogalmazványát, bemutattva ezzel a költő szövegalakító tevékenységét:

⁶⁶ *Uo.*

⁶⁷ Lásd Rába Györgynek monográfiájában és Rónay György kritikájában hangoztatott minősítéseit: RÁBA György, *Szabó Lőrinc*, Akadémiai, Bp., 1972, 158.; RÓNAY György, *Szabó Lőrinc két könyve: Napló, levelek, cikkek; Szavakkal nő a gyász* = *Literatura*, 1975/2. 94–104.

⁶⁸ A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly által készített DVD-n: 20.088, 20.090, 20.091, 20.114, 20.117.

A következő a már majdnem végleges vers, amelyben ugyanakkor még mindig továbbél a halott kedves dominanciája:⁶⁹

Végül a titokzatos gépiratos küldemény véglegesnek feltűnő kettős szövege (az egyetlen nyilvánvaló géphibával: *noha* helyett – *hona*).

Két élő egy halotthoz

1.

Megvan a föld

Megvan a föld nélküled. Soha még
nem gondolt rád a tél se, a tavasz se;
egész léted agyunk álma, vagy az se:
fénye sápad, tüze lassan kiég.
Minden megvan nélküled. Gyökerét
szívedig ásva s fent virágba szökve
két rózsafa a napfényvel köt össze,
s a józan ész megnyugszik: ez elég.
Mért vagy hát néha minden? Tegnap egy
nő, akiről tudnom kell, hogy szeret,
akarta, hogy benne érezzelek:
egymást ültetük, minket a sírod,
élet s halál hármunkon osztozott;
és sose voltunk még oly boldogok!

69 A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly készítette DVD-n: 20.114

2.

Vendégünk voltál

Vendégünk voltak s mi a tied,
 testi vendégek lelki tulvilágban
 /másféle nincs! / s oly ezerajku vágyban,
 mely a halálnak bontja récsait
 s mindemak, ami időben lakik,
 saját magunknak; mert ahogy mi hármán
 együtt voltunk, egy gyönyörre kuszáltan
 együtt, hova csak pillanatokig:
 az nem velem történt és nem veled
 s nem azzal, kit, mint egykor tégedet,
 úgy szeretek, te Csontig-Vetkezett:
 Öröklétnek hozta az izeit
 s a mindenségnek, az, hogy kicsit
 vendégünk voltál s mi a tied.

A „valami szép” poétikai igényét elégíti ki a két szonett: „öröklétnek hozta izeit / s a mindenségnek”. De egyben megjelenik a ciklust ezen belül meghatározó narratíva: „Noha csak pillanatokig” tart. A történesek pillanatokra való leosztottságából, állandó megszakíttóságtól épül a továbbiakban a ciklus.

Itt Igalon ugyanakkor már kapcsolódhat a két élő történetéhez az alakuló szerelmet ünneplő tavaszi vers, a *Káprázat* is. A négyzetrácsos gyorsírással fűzetkékben ekkor sorolja a korábbi keletkezésű verset az Igalon elkezdettekhez: egy versciklus gondolata fogant meg ezzel a költőben. Két irányból indulva, hasonló poétikai módon alakított versekhez jutott. Ezeket már összekapcsolhatta, és ez alkalmassá teszi a végső változatban kettős-szonetteket, hogy egy ciklus elindító legyenek.⁷⁰

A következő, Igalon keletkezett versek egy szerelmi kapcsolat napi eseményeit rögzítik. A felfokozott várakozás és a kellemes környezet további alkotásra készíti: *Mint gyerekek* (szeptember 10–11.), *Örvény* (*Együtt* címen; szeptember 11.), *Réti alkony* (szeptember 10–12.). A következő két vershez odajegyzi: „percek alatt” (*A csókokod*, szeptember 12.; *Bírák – Mentsük fel egymást* címen – szeptember 13.). És végül az utolsó: *Oltó képzelet*, szeptember 13-án, *Oly némán* címen.⁷¹

A munka örömét ugyanakkor egy konkretizálhatóan elmaradt szerelmi együttlét keserősége zavarja meg. A találkozás tervét az új versek keletkezésével egy időben, szeptember 7-én, egy leplező, furcsán „kétfenekű” levélben fogalmazza a költő. És bárha a kedves lelkére köti üzenete megsemmisítését, ő maga a négyzetrácsos

70 Persze kérdés, hogy a megjelentetés alkalmával megtartotta-e volna a versek alternatívát, avagy visszaolvasztotta-e volna egyé a páros szonetteket? Amikor a költő hirtelen halálával megszakadt a szonettek alakulástörténete, akkor még ez volt a végső formájuk. Hiszen a *Vers és valóság* értelmezésekor még négy szonettként mutatja be őket. A névtelen levél titokzatos küldője is ebben a formában rögzítettként küldte a verseket.

71 A korábbi címek a négyzetrácsos gyorsírással fűzetkékben, dr. Gergely Pál megfigyelésében.

gyorsírásos füzetkébe menti át szövegét.⁷² A „Kedves vezetőkartársnő!”-nek címzett levélben írja: „Kérem, szíveskedjék Szabó [vagy – Schelken Pálma olvasatában: Sebő] Zsuzsának átadni a mellékelt levelet, címét nem tudom, de ő jelentkezik! Hála híve, Gyarmati László.” A benne foglalt küldemény pedig:

„Kedves Zsizsikém, szivikém.

Folyton várom az értesítésed, folyton rád gondolok. Vasárnapra beszéltük meg a dolgot, ott leszel, ugye? Én innen vasárnap mindenképpen és végleg elutazom, bár nagyon-nagyon jó itt lennem. Éshát öt óra körül, du. te is ott leszel Sz-n ugye? Bár maradhatnál minél tovább! Most az a riadalmam támadt, hogy nem lesz közlekedésem: a buszok itt többnyire csak munkanapokon járnak. Mindegy: ha így lenne valóban, akkor már szombat délből utazom,⁷³ csak hogy ott legyek a megbeszélt helyen. Te, légy jókedvű végre! Folyton a szemem előtt reszket az arcod! Nem írok róla többet, megbolondulok, ha részletezem.

Várlak, hívlak, szeretlek. Ha vezetőnőtől megkapod és elolvastad, égesd el ezt a levelet. Ha úgy fordulna, (ne adj Isten), hogy a következő út után vonatra kellene szállnod Pest felé, hát csak szállj és Siófokról gyere vissza a gyors Szárszóra: mégis jobb ott, mint sehol. Jaj de félek: mindentől, ami közbejöhethet, zavart kelthet! Csak ölelhetnék már! Levelet, táviratot ígértél: bár jönne már s megnyugtatóan jönne! Végleges összefoglalás: szeretlek! Vasárnap, de szükség esetén már szombat du. átmegyek innen Szárszóra, ott várlak; s hétfőn megyek csak tovább Füredre vissza, ahol már csak egy hetet töltenék s aztán Pestre. Örültem szeretlek, várlak, nem lehetek nélküled...”

Az ugyanezen nap estéjén 9 órakor érkező távirat azonban lehangoló hírt jelent: „Nem találkozhatunk, bizonytalan ideig. Mihelyt lehet, azonnal értesítek. Vigyázz a szívedre! Nagyon hiányzol: Zsizi.”

Mert nem tud semmit a találkozás elmaradásáról,⁷⁴ közvetlen a kedveshez fordul, saját nevében, nevén szólítva, egy rokon kérvénye ügyét bízna rá. De a négyzetárcsos gyorsírásos füzetkébe szintén átmentett levél bevezetőjében áttételesen utal a távirat kedvezőtlen hatására: „Bocsánat hogy ilyen messziről s közvetlen ügyben is újra Magához fordulok. Másképp azonban lehetetlen volna levélváltás Zsizsivel gazdag verseimmel így főleg az ő részére reagálnom. Pest, Délamerika s Földvár keresett föl postámból, részben jó, részben Zsizsiről lehangoló dolgokkal.” Ezért a „lehangoló” jelzőért íródott a hosszú ügyintéző levél, és a másnap reggeli újabb, amelyben csatolja az intézendő ügy levelét. Meg is jegyzi, finoman jelezve, hogy az egész hosszú szívességgérés csak ürügy: „Biztosan sok a dolga, én meg annyit összefecsegttem ezért a kis mondanivalómért.” Az igazi mondanivaló a „lehangoló” táviratra való reakció, és rosszkedvének bejelentése: „Tündérkert ez a kert, ahol

72 A levelet a dr. Gergely Pál áttételét kiegészítő Schelken Pálma által hitelesített szöveggel közlöm.

73 A szombat akkoriban még munkanap volt.

most vagyok. Olvasok, dolgozom. Mára az idő is visszajavult. Igen rosszkedvűen megyek tehát el innen, szombat délután, ahogy akartam.” A szemrehányás szavai ezek.

A távirat szövege annyira beleivódott a költő gondolkozásába, hogy utóbb bravúros módon beleszótta a már Balatonfüreden írott *Ma még* című szonettbe. Dr. Gergely Pál megfektetésében közlöm a vers indulatosan megfogalmazott első ötletét, mely mutatja, hogy a költő magyarázatával ellentétben ez a vers sem pusztán csak „Költészet « ismét”:

szept. 16. FÜRED

Egymástól messze együtt álmodunk?
Fél-halál ez már! Hol lehetsz? szavaid
Kisérnék, ringatnák: "Egy ideig..."
Vonatom zúg.... "nem találkozhatunk".
Hajó visz. Ott? Itt? A nap rég kihuny.
"Mihelyt lehet"....Hab zsong. Ott meg Itt
Szétring; de az álomhang átsegít:
"Azonnal értesítelek".- Óh, megunt
Kikötő, túlpárt! zörgő kerekerekre
Emel a célo. -"Vigyázz szívedre"...
Szól még utánam szavad csók-puhán:
S "nagyon hiányzol!" Éjsötét a távol
S a csönd is csupa seb.Ha már így megelőzöl,
Milyen, mi lesz majd a halál után?
/oldalt zárjelben:/ Most még úgy hiányzol,
De mi lesz velünk majd a halál után?

Végül a Bernáthnének szeptember 12-én szombaton írt levélből azt is megtudjuk, nem is indult tovább a tervezett időben: „Itt is tovább maradtam a tervezettnél két nappal, [...] Csak a ti házatok olyan kellemes és modern, mint az itteni. [...] Idáig, az utolsó napokat kivéve gyönyörű időnk volt, jól dolgozhattam. [...] Hétfőn megyek tovább véglegesen. Füredre tulajdonképpen csak most fogok megérkezni.”⁷⁵

Ezután elutazik Szárszóra, és ott, szeptember 14-én (hétfőn) megírja a *Végző menedék* című szonettet. Majd pedig a ciklus tervét elkészíti a füzetben. Az ezt követő lapon található a Balatonfüreden írt versek: a távirat szövegét visszhangzó *Ma még* (szeptember 16.), ezután egy ki nem dolgozott és ceruzával áthúzott vers következik, „Rendtelenség, aljasság dül szívünkben” kezdettel szeptember 17-én; a költő utóbb ennek a helyére illesztette a négyzetrácsos gyorsírással írt *Késő* című verset. A fogalmazványt dr. Gergely Pál

megfejtésében dokumentumként idézem, mint a négyzetrácsos füzetke versnaplójának kiegészítő részletét, amely a ciklus emberi drámáját a legnehezebb szituációban mutatja fel: ⁷⁶

Füred, szept. 17. / Cím nincs/

Rendetlenség, aljasság dúl szivünkben:
Másé vagy; én is; halál volna, ha
Megsejtenék viszonyunk valaha.
/? ? / rém les mindenünnen,
Hazudnunk kell tehát; s ha az sikerül, sem
Leszünk biztosak; hallgatnunk kell; csupa
Önvád vagyunk már, s azt elüzni a
Gazoknak sikerül csak, minékünk nem!
Ellenségünknek látjuk a világot,
Minden percünk gyalázat, vihar,
Vérek marnak, ördögi a harc!
Lemondás? -óh, az a pokol maga!
Ez a mérlegnek egyik oldala
S mindezt lehúzza a másik: Szeretsz!

(Nincs a kötetben)

szept. 19., Füred (Cím nincs)

Nincs több vers, Ofélia! legyek a vigasság,
Érezni kényét s szellemiségüket,
Gúny és élc zörgeti ürességüket,
Több lelke van minden igaz /?/
Szerelmünkben csak hiúságok olvadtak.
Fölény kell nekik és mű-élvezet,
A zsigerükben is érdek bizsereg,
Gyerekmódon előre, szívben elhagyottak.
Külömb a tigris, külömb ~~szőrös, szőrös~~ ^{nég, néle} a
Föld barma, férgé, minden muslica.
S a vakhit s a legbárgyubb babona.
Amit imádnak, attól rettegek:
Hallgatok rólad, tudnék bár egy-egy
Gyengédről, drágám s minden bűnödöt!

(Nincs benne!)

76 A dokumentumvers egyébként a költő versalkotó módjának egy sajátos módszerére is felhívja a figyelmet. Munkánk során találtunk ugyanis nem egy példát arra, hogy a gyorsírással változatok nem a megfejtés révén váltak „szabálytalanná”, hanem eredetileg is csak vázlatot jelentettek. Mert - mint Szilágyi Péterrel megállapítottuk - a fogalmazás során a költő egy-egy szólamban gondolkodott, sorrészleteket jegyzett egymás mellé, felmerülésük ötletszerűségében, hogy azután a további munka során ezeket a jegyzeteket valódi, szabályos, egész sorokként alkossa újra.

A ciklus 1953-as utolsó darabjai Balatonfüreden készülnek: „*Ahogy lehet*” (szeptember 18.), *Nem irok rólad* (szeptember 19.). Ez utóbbi gyorsírásos változata lényegesen eltér a végleges gépiratostól, a Szabó Zoltán által áttett változathoz pedig hiányzik is). A keletkezés sorrendjében ez zárna a ciklust. „Nincs több vers” – kezdi az eredeti vázlatban, a címbe végül ezt emeli: „Nem irok rólad”.

Utoljára a *Vonaton* (szeptember 20. vasárnap) készül el. A ciklus-búcsúztató után a távozás verse. De ekkor már javában készül haza, csak egy esküvőre tartják még ott Balatonfüreden a házigazdák, Lipták Gáborék, mint erről szeptember 18-án feleségének küldött jellegzetes „balatonozó” beszámoló írásában tudósít: „Bfüred, 1953. szept. 18. Kedves Klára! a dátum bizonytalan, az azonban biztos, hogy péntek van.⁷⁷ Már hazamentem volna (volt is egy szomszédi teherautós lehetőség), azonban itt tart a megjavult idő és a háziak szelíd erőszaka. [...] Gondolom, hétfőn már hazamegyek, ha nem végleg is. Olyan gyönyörű az idő!”⁷⁸ De hát erre az évre már végleg búcsúzni kellett kedvenc helyeitől. Nem maradhatott. Az őszi gondoljai hazaszóltatták, mint utolsó balatonfüredi már idézett levelében ez iránti nyugtalanságáról panasz-kodik feleségének: „Most lesz egy hónapja, hogy távol vagyok, és csak lebzselek [...] Nyugtalanít a tüzelő-ügy, meg egyéb is; és biztosra veszem, maguk sem veszik olyan nyugodtan a hiányokat, mint ahogy elhitetni akarják.”

Ezzel a közjátéknak vége, a versciklus is zárul a hazautazás napján, gyorsírásos fogalmazványnál több nem lett ekkor belőle. A Balatonfüreden keletkezett versek már cím nélkül maradnak a füzetkében. Hiszen rengeteg műfordítói munkája várta otthon, többek között Shakespeare *Vízkeresztjének* fordítása⁷⁹ – ezeknek kellett eleget tennie. Saját verssel folyóiratban különben is a több évi kényszerű hallgatás után majd csak a következő évben, 1954-ben jelentkezhetett.⁸⁰ A szonettek közül egyet alakít véglegesre, és közöl *Válogatott versei* 1956-os kötetében.⁸¹ A négyzetrácsos gyorsírásos füzetkét pedig csak 1956 őszén veszi elő ismét, a *Tücsökzene* bővített kiadásának és *A huszonhatodik év* megjelenésének előkészítésével egy időben. Ekkor másolt be (néhány, ki tudja miért kitépott lap után) folytatásuként a keletkezési sorrendet megfordítva egy szonettet és egy nyolcsoros verset. (*Kétségbeesés*, 1956.

77 A dátum pontos.

78 *Harminchat év II.*, 427–428.

79 A megrendelő Ifjúsági Színház kamaratársulata 1954. június 11-én mutatta be a költő új fordításában Shakespeare *Vízkereszt* című vígjátékát, Apáthi Imre rendezésében, Farkas Ferenc zenéjével. A fordítást sohasem jelentették meg (a gyűjteményes Shakespeare kiadásokban „kegyeleti okokból” a Rónay György által befejezett Radnóti-fordítás szerepelt). A fordítás két autográf kijavított másolati gépelt példánya az MTAKK-ban: Ms 4670/8., Ms 4670/9. Ezt jelentette meg a debreceni Csokonai Kiadó 2004-ben (elkészültének félszázados évfordulóján), a *Szabó Lőrinc kiadatlan drámafordításai* sorozat első köteteként, Szele Bálint sajtó alá rendezésében és kísérő tanulmányával.

80 A reprezentatív visszatérésre a Csillag 1954. júniusi számában kerülhetett sor, öt verssel: *Májusi orgonaszag, Kisörsi nádas, Januáréji olvadás, Ébredés, Valami szép*. „A Válasz megszűnése óta, itt-ott öt esztendeje, semmim se jelent meg jelentősebb helyen, s most persze kellő feltűnést keltett, és kaptam rájuk néhány megrendítően jóleső levelet” – írja Baumgartneréknak júl. 2-án (SZABÓ, *Napló, levelek, cikkek*, 553.)

81 SZABÓ Lőrinc, *Ahogy lehet* (1953) = uő *Válogatott versei 1922–1956*, vál., bevez. ILLYÉS Gyula, borító BERNÁTH Aurél, Magvető, Bp., 1956.

„XII. 9.”; *Még jobban!*, „1956. IX. 15.” dátumozással.) Ezekkel zárult véglegesen a ciklus, maga a hozzánk eljuttatott gépirat is ezzel a zárással fogja egybe a versek sorozatát.

A verssé stilizált kérdezés. Szabó Lőrinc versalkotó szemléletének alakulásáról szól a *Vers és valóság*, összes verseinek történetét elbeszélő önbemutakozásának egésze.

„És már azt hiszem, hogy nincs »valóság«, hogy az egész történelem előtti idő, ahogyan az egész mitológia, a görög-latin istenek Zeusztól Afroditéig és Jupitertől Vénuszig, az egész irodalom (a vers! a regény! a dráma!) mind-mind teljesen az emberi fantázia alkotása, vagy majdnem teljesen az... „De hogy a Mindenség is csak egy Költő Agya, úgy látszik, igaz.”⁸²

Szabó Lőrinc költői sajátja az enigmatikus vers-metafora mélyén kitapinthatóan meglévő kemény-következetes kérdezőmód, a hasonlatot ki is rajzoló, ugyanakkor ki is záró tárgyiasság, a versbe foglalt enigma rejtélyének felkínált feloldhatósága, és az ezáltal tudatosodó döbbenet kétségbeesett kimondása. Egyszerre vezet út költészete értelmezésekor a hasonlatot megformáló elégikusság felé, az Ezra Pound-, illetőleg T. S. Eliot-féle metafizikum irányába (ahogy jómagam mindinkább keresem költészetének értelmezésében ezt az utat), és ugyanakkor a hasonlatot kizáró létezőmód leírásához, a Gottfried Benn által felvállalt alkotó mód megvalósításához, a heideggeri értelemben felfogható egzisztencia megjelenítéséhez (amelyet Németh G. Béla, és főként Kulcsár Szabó Ernő ír le költészetének értékelésekor). A kérdezés következtében megjelenő tények tudatosítása és a belőlük vizionálható mutációk egyszerre való jelenléte adja ennek a költészetnek az alapvető feszültségét. Ebből ered költészetében a megoldásnélküliség nyílt szókimondása, és ugyanakkor a műalkotásban való feloldódás felvállalása. Az alkotó mint aktív cselekvő állandóan változtatja pozícióját az eseményekben való elhelyezkedés és az események értelmezésének keresése között. Ezért is vállalja kezdetektől fogva az egyes versek ciklikus kötetbeszerkesztését, majd élete delelőjén az életrajzi ihletettség illetőleg egy gyászsethez kötődés tematikailag szervező kereteiben való alkotásmódot. A kérdezés fókuszát és a válaszok változatosságát a „Költő Agyá”-ba helyezve alkotóként a létezés és a műalkotás viszonyításának pozíciójába szervezi tudatát. Az így megalakuló költői pozíció azután függetlenedni akarván, a „Költő Agyá”-t áthelyezte a műalkotásban rögzülő szövegbe. Mint teszi ezt az imént megidézett szöveggel, költői létmódja általa feltalált leírásával, melyet a *Tücsökzene* 1947-es zárlatába épít bele először, szembesítve általa a létezés tárgyiasságát, illetőleg a tárgyiasságra reflektáló kérdezés-funkció metafizikumra támasztott igényét: „De hogy a

82 SZABÓ, *Vers és valóság*, 281. Az önidézet a *Tücsökzene* 1947-es kiadását lezáró részből való, az 1957-es kiadásban *Az elképzelt halál* című fejezetben található.

Mindenség is csak egy Költő Agya, úgy látszik, igaz.» Pályáján centrális helyen jut el ennek megfogalmazására és kimondására. Hiszen Az elképzelt halál fejezet a Jeszenyin halálát szimuláló – szintén csak gyorsírásban fennmaradt – ifjúkori fiktív ciklusból szerveződik,⁸³ és a *Vers és valóság* végén elhangzó megismétléssel az egész költészetére való visszatekintésben visszhangosodik fel.

Ebből a szintézisből vezet a költő alkotói útja a műalkotásban szöveggé retorizálódó létezésnek átpoétizálásához, az 1956-os *Válogatott versei* záró részének, az önálló kötetként is tervezett *Valami szép* fejezet verseinek elrendezettségéhez. Ekkor születik meg pályáján a költészet klasszikus eszményének ha akarom horatiusi,⁸⁴ ha akarom goethei képzete,⁸⁵ amely egyazon alkotásfolyamatban a tárgyiasságot átalakítja ideállá, illetőleg az ideált tárgyasítja, mint ezt már a *Tücsökgzene* hároméves alkotói gyakorlata során begyakorolta. Majd az eredményt mértékegységként szembesíti magával a készülő műalkotással. Ezért hangsúlyozza ennek az új poétikai fázisnak a jelentőségét költészetén belül. A „Költő Agya” fikciójának definíciójára törekedvén éppen hogy ennek a helykeresésnek a poétikai helyzeteit formálgatja, megírva egyszerre *Az Árny keze* című *Tücsökgzene*-vers metafizikus képzelgését és az életmű összegezésének ciklikus rendezését: a *Tücsökzenét*, a *huszonhatodik* évet, és a *Valami szép* klasszicizáló széttekintéseit. Ebbe a sorba szánja az általa *Kiadatlan versciklus*-nak nevezett – számunkra *Káprázatként* ismert – verssorozatot is. Összegezést és világteremtést egyszerre – és mindennek kétségbevonását. Példaként ehhez a poétikai megoldáshoz költészetéből éppen a *Dsuang Dszi álma* című verset idézi fel.

83 Lásd KABDEBÓ Lóránt, „*Szergej Jeszenin utolsó éjszakája*” = uő., „*Ritkúl és derűl az éjszaka*”: *Harc az elégiáért*, Debrecen, Csokonai, 2006, 65–82.

84 Baránszky-Jób László emlegeti Szabó Lőrinc Horatiusra hivatkozó eszményét, ezt idéztem fel egykor, inkább *A huszonhatodik* évre figyelve: „Így születik meg *A huszonhatodik év* hangneme ebből a klasszikusok fordításából kialakult stílusból. Ebből következik eklektikája, amely a barokk és romantikus szenvedély kifejezőkészséleteiből éppúgy merít, mint a realista leírás, a lélekelemző megfigyelés módszertanából, a neoplatonista misztikának éppúgy átvesszi az ötleteit, mint a szimbolika correspondance gyakorlatát. Erre az »örök-klasszikus« kifejezésre való törekvése jelez a Baránszky Jób által szóban közölt emlékezés, hogy Szabó Lőrinc véleménye szerint nincsenek is igazán külön stílusok, mindenki olyan tökéletesen akar verselni, mint Horatius, és ez esetenként vagy jobban, vagy kevésbé sikerül. Ez az anekdota tulajdonképpen a kortárs költői törekvésektől elkülönülő, kényszerűen és nem keresetten légüres térben alkotó költő találkozását jelzi a számára ekkor egyedül adódó kifejezési móddal. Ugyanakkor ezt az »örök-klasszikus« kifejezési módot kikísérletezve mindazt, amit versébe fog – mindenkori szokásához híven – kora szókincsével mondja el, a legtermészetesebb beszédmódhoz igazítva versbeszédét.” (KABDEBÓ, *Az összegezés ideje*, 363.) Ezt kiszélesíthetem a *Valami szép* kötet egész korszakára is. Így sikerült a politikailag számára viharos, majd az egész magyar költészetre nézve sötét korszakban költészetét mentve megőrizni, megkerülve publikáló költőtársai buktatóit, megformálni a létezés különböző módzataira való rákérdezés klasszikus horizontját. A kirekesztésben a felülkerekedés módozatát kialakítani. Mint ezt a *Tücsökgzene* verseinek egyik felolvasásakor Illyés Gyula döbbenten vissza is igazolta: „Illyés Gyusziéknál: [...] Mutattam neki az újszülött *Tücskökből*, borzasztó nagyot nézett az utolsó darabokon [...] azokon az »elvont« témákon. Azt mondta: »Te voltál az egyetlen ember Magyarországon, aki az elmúlt évben értelmes dologra fordította az erejét, idejét. Ez a főműved lesz!«” Szabó Lőrinc levele 1946. jan. 28-án Thomaséknak, PIM Kézirattár V 4063/1/6. (SZABÓ, *Napló, levelek, cikkek*, 417.)

85 Goethe pályája egészében példázat értékűen van jelen alkotómódja változatainak alakításában.

„Szót váltottam egy gyufaszállal, vallomásra bírtam a tükröt több ízben is, társalogtam egy éven át napról napra a halott Erzsikével és 1945-től máig, tehát több mint tíz évig a Tücskökkel! Szerettem a kérdés-felelet formát használni, a meggondolkodtató kifejezéseket, mint »Képzelt képzeleteddel képzelem«, sőt: »Képzeld, képzelet a képzelhetetlent«. Még a saját halálomat és az utána következő »életemet« is »átéltem«, a *Tücsökzene* 349-50-51-52-es verseiben... Erősen hatottak rám ilyen irányban buddhista, védista, hinduista olvasmányaim, ahogyan már említettem a maguk helyén. Magyarázatul csak egyet idézek közülük, egy leginkább ide illőt, egy – minden bonyolultsága mellett is – könnyen érthetőt:

Dsuang Dszi álma

Kétezer évvel ezelőtt Dsuang Dszi,
a mester, egy lepkére mutatott.
– Álomban – mondta, – ez a lepke voltam
és most egy kicsit zavarban vagyok.

– Lepke, – mesélte, – igen, lepke voltam,
s a lepke vigan táncolt a napon,
és nem is sejtette, hogy ő Dsuang Dszi...
És felébredtem... És most nem tudom,

most nem tudom, – folytatta eltűnődve, –
mi az igazság, melyik lehetek:
hogyan Dsuang Dszi álmodta-e a lepkét
vagy a lepke álmodik engemet? –

Én jót nevettem: – Ne tréfálj, Dsuang Dszi!
Ki volnál? Te vagy: Dsuang Dszi! Te hát! –
Ő mosolygott: – Az álombeli lepke
épp így hitte a maga igazát! –

Ő mosolygott, én vállat vontam. Aztán
valami mégis megborzongatott,
kétezer évig töprengtem azóta,
de egyre bizonytalanabb vagyok,

és most már azt hiszem, hogy nincs igazság,
már azt, hogy minden kép és költemény,
azt, hogy Dsuang Dszi álmodja a lepkét,
a lepke őt és mindhárunkat én.”⁸⁶

A költő által imigyen értelmezendő életműben hogyan helyezhető el tematikailag az 1953-as ciklus? Tematikán értve: az életrajzból kivont megtárgyalását egy aktuálisan adódó kapcsolatnak. Jelen esetben: a szexualitás megjelenésének káprázattá stilizálását, a káprázat enigmatizálását, majd a rejtvény nem életrajzi jellegű felfejtését, szexuális formátumként való megformálását és megörögzítését az emlékezet számára.

Ha így nézem, az 1953-as szonettek koncipiálása után kezdett *Vers és valóság*-ban első kötetének, a *Föld, erdő, istennek* leírása során éppen a világ erotizálása alkalmává stilizált nőalakok beleszövését magyarázza el az egyes versek szövetébe. Sőt kajánul tovább is megy, már annak egyik darabját (*Titkok*) bele is vonja – egy évtizedek múlva véletlenül feltűnő névazonosságra felfigyelve – az 1953-as szonettciklus enigmatikus-talányos felvezetésére.⁸⁷ Majd elbeszéléséből megtudhatjuk: cselédpletyka-szintű eseményekből, később akár gyerekszoba-jelenetekből, napi életképekből versében a létezés különböző eseményeire való rákérdezés alkalma épülhet fel, és megfordítva, a legmetafizikusabban megfogalmazott kérdésekre köznap események rajaival válaszol. Mindent vállalt, mindenben megmerült, hogy kíváncsiságát kielégíthesse és tapasztalatairól verseiben hírt formálhasson. Jelenléte a világban egy magánember különböző szereplését hagyja az emlékezet számára, ugyanakkor a költő a jelenléteiből eredeztethető versekben függetleníti önmagát ettől a jelenléttől. „Alkalom voltál” – írja versében önmagáról éppúgy, mint a jelenetek többi résztvevőjéről.⁸⁸ Embertelen viselkedés? Öngyötrő lelkiismeret furdalás? Hűséges ragaszkodás a múlthoz? Inkább ragaszkodás a kérdés szabadságához, a megismerés jogának kikövetelése. „Hogy rettenetes, elhiszem, de így igaz” – továbbra is. Csak mostanra, az ostromot követő sokszoros életveszély múltával mindez oldottabbá válik, a kérdés önfeledt felszabadultságát szerezte meg költői léte számára.

Ugyanakkor amikor a *Vers és valóság*-ban 1957-re eljut az életművet záró, akkor még *Kiadatlan versciklus* értelmezéséhez, akkorra már éppen kifordítja ezt a magyarázási módot. Szabó Lőrinc – mint minden költő – egy életművön keresztül leplez és leleplez egyszerre. A *Föld, erdő, isten*, majd a további kötetek verseiről, mint múltból beszélve az ismert nőalakok versbeli jelenlétét elmondhatta, az 1953-ban kezdődő versciklusról emlékezés helyett a poétikai leírást mint az életrajz leplezésének módszerét választja.

„Többnyire – a valóságban létező nőt leplezni kívánván, verseimben természeti tüneményé alakítottam át: tündérré, nimfává, Kalypsóvá, szirénné, sellővé, lidércé, sőt káprázattá, zenévé. Most a fordítottját csináltam. Az elképzelt eszményt akartam valósággá, élővé tenni. Nem a tényleges történet lett számomra fontos, csak a lelki élmény. Szerelmes voltam tájakba, városokba is: ezekkel kívántam kö-

87 Lásd a *Titkok* című versről írott jegyzetét, melyben a versben idézett latin természetistennő nevére utal kajánul: „Később sokat mosolyogtam az egyik célzáson, és nagyon örültem neki.” = SZABÓ, *Vers és valóság*, 2001, 10.

88 SZABÓ, *A huszonhatodik év* 101., *Alkalom* című versében. Vö. uő. *Összes versei*, II., 277.

réje hátteret, természetes környezetet teremteni. Ne legyen az álom léggömb – délibáb, ami elszáll, szétoszlik. Az ábrándot megfogni, elevenként versbe kényszeríteni akartam.

De soha nem helyeztem így – ennyire még – élő személyt sem a valóságba, mint most ezt a fantáziált ideált. Hosszú betegségem, szívtrombózisom idején ráértem. Apokrif leveleket is komponáltam és a versekkel együtt mindez gyorsírással a pepita fedelű füzetemben található. Magam is szorongva várom, hogyan viselkedik majd a versben, a papíron. Hogyan éli független, önálló életét ez a valójában »regényfigura«. Ami benne töményen valódi, az – az érzés.

Jól megjegyeztem Móríc Zsigmond egyik mondását: »Az én világom álomvilág.« Mivel pedig a vers sokkal »költöttebb« a prózánál, mennyivel inkább álomvilág az én világom, és lett egyre inkább az életem mostani idejére: szárnyaljon, száguldjon hát a fantázia.”⁸⁹

A ma *Káprázat* néven ismert ciklusról, mint *Kiadatlan versciklusról* beszélve a *Vers és valóságban* a hangsúly a lepezésen van. Kiemeli a ciklust az életrajzi adatokkal követhető viszony világából és a benne és általa megnyilvánuló szexualitás általános érvényű öntudatosodását hangsúlyozza. Nem a történetet ismerteti, hanem egy narratívában összefogható felismerés sorozatot, amely a szexualitás örökérvényű pillanatait tárná fel az egyedi esemény leírása közben. A leírás hangneme a „káprázat” címválasztással is jellemezhető rácsodálkozás.

Az így bemagyarázott fikciós módszerre közkeletű irodalomtörténeti példákat is sorol:

„Ha minderre egy-két közismert, akár elcsépeelt irodalmi példa is kellene, íme:

Mikes Kelemen egy sosemvolt »nénjéhez« írt levelei, Thaly Kálmán kurucok szájaiba adott költeményei, Dante Beatricéje, a tisztos, többgyermekes családanya, a *Vita Nuova* szerelmes verseinek, és őt a Paradicsomba kalauzoló alakja – bár élt, mégis csak – képzeletbeli eszmény. Shakespeare szerelmes szonettjeiről (most nemrég jelentek meg újra fordításomban) pedig talán soha nem tudjuk meg – ha valakihez –, kihez is szóltak...”⁹⁰

Majd konkretizálja az utóbb *Káprázat* címmel közismertté vált versciklust:

„A most következő verseket csaknem mind Igalon írtam, 1953 őszén. Ezekkel olyan kísérletet tettem, amilyennel ez ideig is már – csaknem ösztönösen – próbálkoztam. Szinte mindegyike költői képzelgés, ábrándozás, »kitaláció«, fantáziából született és valódinak ábrázolt kompozíció, álomban és álomszerűen kiélt vágy... Hozzájuk tartoznak már megjelent hasonló típusú és szemléletű versek is, mint például: *Mozart hallgatása közben*, *A forzicia éneke*, *Májusi orgonaszag*, *Hajnali látomás*, *Szomszéd*

89 SZABÓ, *Vers és valóság*, 278.

90 SZABÓ, *Vers és valóság*, 280.

panziószoba, Végső nyomoruság... Ezeket mind egy be nem teljesült – azaz pontosabban egy elképzelt idea iránti – érzelem tartja össze. Nem annyira egy nő személye, hanem a rejtélyes csoda, a megunhatatlan káprázat, a Nő, a Titok...”⁹¹

„Eszerint kell olvasni ezeket a verseket is, ha egyszer majd megjelennek.” És ezzel mintha elrendezte volna előre az éppen akkor véglegesített verseket. Valóban: poétikai törekvésein belül azok tematikai pozícióját meg is határozta.

Mivel a „pepita füzetet” senki sem ismeri, a *Vers és valóság* elbeszéléséből a versciklus egészére mégis rálátásunk lehet – az egyik, a tematikai megközelítési szempont alapján: az ironikus leplezést követve. A kedvesnek diktálja a róla szóló versek személytelenítését, belőle ki-kikacsintva, esetleg – utóbb látjuk majd miért – panaszkodva is. Talán kudarcnak is ítélve utóbb a ciklus kezdő, 1953-as szakaszát. Az emlékező elbeszélés során formálja az egyedi verseket (a ma ismert különböző variációk gyűjteményeitől eltérő sorrendben) véglegesen ciklussá. Hagy elevenítem fel a maga folyamatában a leplező életrajzi bagatellizációt, és egyben a tematikai elképzelés önmagát is meggyőzni akaró felépítését. A ciklus átrendezését: a kezdeti kérdezési igényt 1957-re végül is átfordítva a nem várt felfedezések befogadásához. Mert az életrajz bagatellizálása nemcsak személyes leplezés, hanem az 1953-as szonettek leértékelése is az utóbbi – majd bemutatásra kerülő – felfedezések horizontjáról. A ciklust azért csak 1956 végétől folytatja, mert akkorra fedezi fel az 1953-as versekben megképződő kudarc okát, ekkorra találja meg az ezt felülíró költői esélyt. A ciklus 1953-as részének bagatellizálása ekkor már egyben a bennük megképződött nyitány-jelleg felismerése, a belőlük kivezető tematikai emelkedés lehetőségének tudatosítása is. Hogy értékelhesse az 1953-as szonetteket, meg kellett írnia az 1956–1957-es verseit. Ezek horizontjáról emelkedhettek meg az előbb leértékelődött, félretett szonettek. A *Káprázat* című vers és társainak előjáték-volta csak ezeknek a későbbi verseknek az ismeretében értékelődhetett fel. Illesztődhetett bele a már tervezhető ciklusba. Az 1956–1957-es versek előzményeként valóban tematikai képzelgéssé minősültek, nemcsak védekezésből, de valóságos tematikai értékük szerint is ezek a korai szonettek. Hiszen – mint majd látjuk – 1955-től fedezi fel a költő a kapcsolatban rejlő kérdező horizont újszerűségét, a „káprázat”-ból kiszabaduló költői daimóniát. Amikor 1957-ben ezekről a versekről beszél a *Vers és valóság*-ban, már tudatában van ennek az átváltozásnak.

Hiszen nem szokatlan a költő életművében egyes tematikai verscsoport időleges kriptamnéziája. Lásd a húszas évek közepe Jecsenyín-féle halálverseinek feltámasztását *Az elképzelt halál*-ban. Csakhogy ez alkalommal egyetlen személy arculatának átalakulását, kiegészülését kísérhette figyelemmel, személy szerint szenvedő félként, kiszolgáltatottan. Erre a változásra 1957-ből már úgy kérdezhetett rá, mint egy nagy, személyre szóló kihívásra ez esetben is. Elmondhatta a megismerés során:

91 SZABÓ, *Vers és valóság*, 278.

„S ekkor... Mi az? Átok?!... Óh, pfuj!
Szirt? Tört villám? Le, le, roncs hajó!...
- Lőtt sas? Vagy: A hit, s ami megvalósul? -
gúnyolt a nagy nap búcsuzóul;
- no, Szabó Lőrinc, a téma jó s uj,
ezt ird meg: tenekedvaló!”⁹²

Erről a kérdező horizontról valóban képzelgésnek hathatnak az 1953-as „káprázat” versei.

„*Káprázat 1.* - Ezt az első változatot 1953 tavaszán írtam. A képzelődésben mákszemnyi csak a megtörtént valóság.

Káprázat 2. - A vers első változatát ősszel Igalon átírtam. A valóság benne a júni-usi-júliusi virágok Erzsike sírján, főképp pedig a szeptemberben már csak gyéren, de annál szebben nyíló rózsák hatása. »Csak tudnám, ki vagy, Káprázat!« - sose tudtam meg.

Két élő egy halotthoz: Megvan a föld - Május 8-án Erzsike sírjánál voltam. Túlságosan is reálissá akartam tenni a képet, és így lett teljesen irreális: »egymást öleltük, minket a sirod«; hogy lehet ezt elképzelni? Át kell majd javítani.

Két élő egy halotthoz: Vendégünk voltál - Az előző téma változata. Ekkor már nagyon szerettem volna Erzsike miatti bánatomra megértést, megnyugvást találni. Ennek a reménynek emléke a vers.

Örvény - Nagyon világos, egyszerű. Ábránd. Nagyon szeretem.

Mint gyerekek - Témája a többiekéhez hasonló: a lemondás kínjainak ábrázolása.

A csókod - Költői kompozíció. [...] ⁹³ »Évekig semmi« - nem történt érzelmileg. »Gyors seb«, Erzsike öngyilkossága. »Csukódni kíván.« Ismét a vágy, hogy valami igazi vigaszt találjak Erzsike elvesztése és írói és emberi üldöztetésem fölötti keserűségemben. Nagyon magányos voltam. Az elképzelés igen erős - felgyújtó - hatással volt rám. Érzékeny embereknél a gondolat annyit, talán többet is tehet, mint a realitás.

Régi alkony - Alsóörshöz fűződő emlék. Egy nyár végi alkonyatkor Pestre menet valami ok miatt át kellett szállnom Alsóörsön. A várakozási időt, talán másfél órát,

92 SZABÓ LŐRINC, *Vereség után* = uő. *Összes versei*, II., 318. Az 1954-es berni futball-vereség után írta ezeket a sorokat a *Vereség után* című versében, de mondhatta volna az ezt követő ismerkedési szövegek befogadójaként szerelmi kapcsolata esetében is.

93 A *Vers és valóság* előkerült gépiratában olvashatatlaná kitörölt rész.

az állomás előtti parkszerű, fás ligetben töltöttem a Balaton-parton ábrándozva. Démutka – ha nem tudná valaki – kakukkfű!

Ahogyl lehet – Megjelent a *Válogatott* kötet utolsó részében, a *Valami szépben*. Reménytelenység. Úgy emlékszem, erről a versről ott már bővebben beszéltem.⁹⁴

Késő – A 3-7. sor (»Azt mondtad...«) arra célzás, hogy nagyon szerettem volna már régóta megtudni, hogy a nők, a kiegészítő vagy ellenpárjaink mit éreznek a szerelemben. Mi a hasonlóság és a különbség a nő és a férfi szerelmi élménye közt. Ezt még egy nő sem tudta nekem megmagyarázni. Akiktől reméltem, hogy beszélni tudnának róla, kisiklottak előle. – »Lobog a halál: nem lesz irgalom.« – Nagyon szeretem, hangzásra is, ezt a sort, a sok l-jével.

Birák – Ez is kedves versem. A vége persze megint a halál.

Ma még – Egy külön-külön utazásra készült pár elválása. Az idézőjelbe tett részek olyanok, mint egy búcsú. »Költészet« ismét.⁹⁵

Nem irok rólad – Ebben több a realitás, mint az eddig felsoroltakban, de nagy itt is a túlzás. Egy kicsit resteltem utólag a vers néhány megjegyzését, mert felfújtam egyébként elviselhető és néha igen kedves ismerőseimnek a jellemképét. Akkor éppen dühös voltam rájuk, frissen tapasztalt cinikus szellemeskedéseikért, és főképp azért, hogyan bújik meg emögött az érdek.

Oltó képzelet – Az előző vers egy mondata: »Nem irok rólad« fejeződik ki ebben is. Ez a vers egy hajszállal közelebb van a valósághoz. Elhatároztam ugyanis, felhagyok ezzel a képzelgéssel: »lecsavarom a lámpát«, nem égek tovább.

Vonaton – A fölmerült emlék éppúgy az alsóörsi (két vonat közti) alkonyi séta a nedves, kakukkfűillatos parton, mint a *Réti alkony* címűben. A vagon Balaton felőli ablakán kilátni a partra, a rétre, a néhány nagy fára. A fürdőkabinok is annak közelében vannak, és környékükön néhány pad. Valahányszor arra utaztam, kitekintettem, mintha valóban megtörtént esemény – és nem ábrándkép – emléke lett volna. »Százfelől jöttél, százfelé szakadtam« – hasonló gondolatot fejez ki egyik *A huszonhatodik év*-beli versem. Ez is »szabad kompozíció«, sőt kettősen az. Nem állíthattam le a fantáziámat.

Végső menedék – Talán a legszebb megfogalmazása a férfi-nő kapcsolatnak. A magányos férfi sóvárgása az egyetemes »női«-re, a »végső menedék«-re. Mert én vagyok

94 Erre a magyarázó szövegre mindjárt vissza is térek.

95 Már láttuk, mennyire nemcsak „költészet” ez a vers!

az örök magányos a »zsufolt csillagok« közt is. De hiába kapaszkodtam újra meg újra a hasztalan reménybe.

Kétségbeesés – Ez pedig a legfájóbb érzés, a csalódástól való rettegés, a féltékenység. Hajoltam én is arra a felfogásra, hogy a férfi természete poligám, a nőé monogám. Mint egy középkori vagy keleti kényúr, olyan hűséget kívántam, követeltem. Legismertebb versemből, a *Semmiért Egészenből* eléggé kiderül. Most már sokat változtam, korom is segített ebben, megértőbb, belátóbb lettem. »Mindenért – mindent.« Alakulásomat mutatja a *Tücsökzene Cressida* című darabja is. Nem 53-as keletű, hanem 2-3 évvel későbbi.

Szárszói hajnal – Szintén későbbi. 1955. július 12-én írtam, egy szép, boldog napomra emlékezve Földváron, ahova sok emlék kötött.⁹⁶

..... – Tulajdonképpen kidolgozatlan, vázlagszerű, szerelmes, általános fantázia. Teljesen személytelen. Megpróbáltam ilyet is írni – és tudnék talán vég nélkül akár –, de annyi örömet sem ad, mintha képzelt ideálra gondolkék.⁹⁷

Még jobban! – »Három virágból összerak a rét«. Azt a képet idézi – személytől függetlenül –, amikor az érett búzamezőben búzavirág és pipacs van pettyegetve, tehát a nő szőke haját, kék szemét és piros száját.⁹⁸

Ezáltal valóban elrendezettnek vélhette a költő életművében a ciklus elhelyeztettségét. Kiindulásul fogadjuk el a leplező költői kinyilatkoztatást: a ciklus a tudat

96 Szabó Lőrinc a diktálás során illesztheti a ciklusba ezt a nem szonett verset, amelyik egyik szöveggyűjtesben sem szerepel a szonettek között. (Az *Összes versei* utóbbi kiadásában a költő szándékát követve azután a cikluson belül szerepeltetjük ezt a verset.) A diktálás dátuma, amely az MTAKK-ban lévő gépirat (Ms 2271/103.) adatát ismétli, elírás lehet, hiszen 1955. júl. 12-én még a Gellért Szálló kórházrészlegében pihent, majd onnan 16-án hazatérve erős nyugtalanság fogja el, és nemsokára indul is „balatonozós” útjára. Erről a nyugtalanságról ad hírt elkeseredve felesége Bernáthnének írva 1955. júl. 21-én: „Lőrinc tegnap délből elutazott, hogy hová, azt nem tudom. Ma estére már tudom. Fonyódra megy. Lehetetlen Lőrincet védeni. Le is mondtam az erőlődésről. Csak izgatom vele. Pedig az utolsó napokban már nagyon fáradtnak nézett ki. Izgul, idegeskedik minden apróság miatt. Hát még a nagyobb dolgok miatt?!” (MTAKK Ms 2167/863.) Ez a nyugtalanság hajtja utazni is. Júl. 20-án indul, és 21-én Földvállról táviratozik Fonyódra, az akkor még Uzsocki, azóta Szabó Lőrinc utca 3-ba (azóta 10-be), Kelemenné Takáts Ilonának (későbbi tihanyi háza tervezőjének), hogy 22-én, pénteken délből érkezik, 22-én pedig Szemesről írja meg útibeszámoló lapját feleségének, mellesleg megjegyezve: „Tegnap Karádon voltam” (*Harminchat év II.*, 455.). A szárszói útutazás dátuma valójában júl. 21. A két számot véletlenül felcserélve rögzíti a költő, és ezt a téves bejegyzést továbbélteti versei filológiaiájában is. Bár elképzelhető – diktált szövegről lévén szó – a mondat hangsúlyának átértelmezésével, hogy nem Földváron írta a verset, hanem csak egy Földváron volt valamikori „napomra” emlékezik valójában júl. 12-én, még a Gellértben, a leendő utazás hangulatában.

97 Szabó Lőrinc nem véletlenül nem adja meg a vers címét, mivel nincsen neki. Csak a négyzetrácsos füzetkésben szerepel, kidolgozatlan. Az újabb kiadásokba – mivel a költő megemlíti – vázlatként mégis felvesszük, címként kezdő sorát szerepeltetve.

98 SZABÓ, *Vers és valóság*, 280–282.

kíváncsiságát kielégíteni akaró poétikával megalkotott elképzelt tematika. Az új szonettek közvetlen tematikai kötődéssel a *Tücsökműzene* 1938 című darabját követő (309–317. darabok) belső – szintén titokzatos – ciklushoz kapcsolódnak, mely egy akkor (az évszámmal is hangsúlyozott) aktuális életrajzi kapcsolat leplezésének és leleplezésének remeke. Különlegességére – jóval a *Vers és valóság* elbeszélése előtt, az 1953-as ciklus magyarázatával éppen ellentétes módon – külön felhívja a költő Baránszky-Jób László baráti figyelmét.⁹⁹ Ezáltal a felfedni akart ciklushoz kapcsolja a leplezni kívánt történetből kibeszélő újabb verseket.

Ha így tekintem, a ciklus szerkezetét egy korábbi enigmatikus vers határozhatja meg. Ehhez pedig az *Ahogy lehet* című vers másik magyarázatához kell visszatérnem.

„*Ahogy lehet* – Ezt a verset 1953 őszén írtam, 14 más verssel együtt, amelyek azonban még nem jelentek meg. A 14 másikról később lesz szó, a *Kiadatlan versek* közt. – Az időpont azonban, amikor a párbeszéd kezdete lefolyt, nem a vers írásának időpontja, hanem jóval korábbi. Arra az asszonyra vonatkozik – és ezt a verset a megírásban megelőzi – az érzelmeimet nyíltabban tárgyalva a Válaszban 49-ben megjelent *Rossz szerető* című vers.”¹⁰⁰

„*A rossz szerető* – Első címe: *A gyáva szerető*. Szintén a Válaszban jelent meg, 48–49-ben (?). A kivételesen nagy hódolat: »legfőbb szentség«, »szív csak áldhat«, »kétely ki nem kezd«, mind egy tiszta égi lényre vonatkozhatott.”¹⁰¹

SZABÓ LŐRINC VERSEI

A ROSSZ SZERETŐ

Egész testem őt nézte; az egésszel
ő-t hallottam s izleltem; mielőtt
indultam, már elértem, s ő-t, csak ő-t
éreztem a világból: a kivétel
lett a szabály, a parancs, lebegőbb,
mint az álom, szárnyalóbb, mint az éther:
kincs, legfőbb szentség, melyet soha kétely
ki nem kezd s szív csak áldhat. Nem a nőt
láttam már benne, de Azt, aki Minden,
Az volt, nem ő, a Szép, a Hihetetlen;
mégis, ahogy halkult a napi lét,
intő hiányként egyre hangosabban
szólt rám a tünt gyáva, emberi dallam:
Mi lesz ebből, milyen új szörnyűség?

99 Lásd a barát leplező-leleplező szövegének felfejtését monográfiám harmadik kötetében = KABDEBÓ, *Az összegezés ideje*, 47, 548–549. Lásd még SZABÓ, *Vers és valóság*, 256–257.

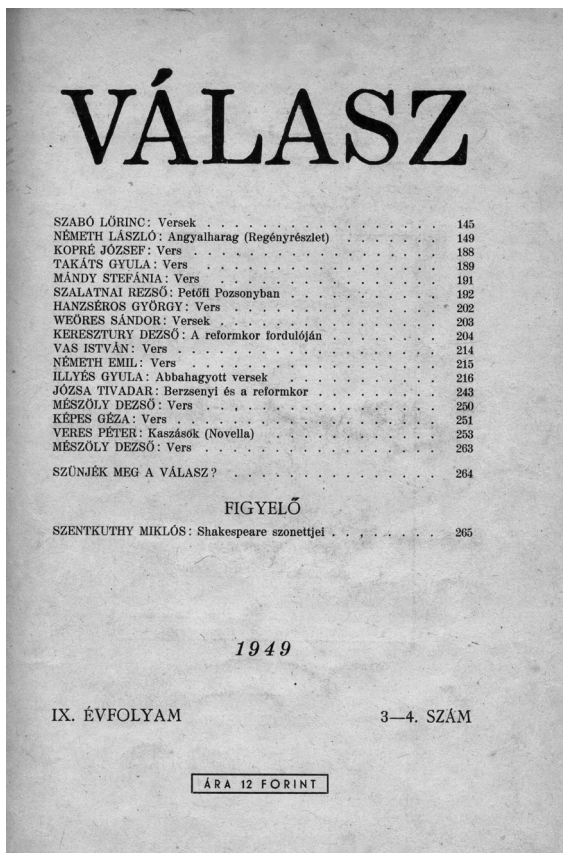
100 SZABÓ, *Vers és valóság*, 176.

101 SZABÓ, *Vers és valóság*, 276.

Nyakatekert mondatok, felcserélt verscímek, – az sem menti, hogy diktálás alapján rögzítődtek. Az utalás mindenképp zavart okoz, hiszen a szonett keletkezési ideje (1949. február 11., Hévíz) és megjelenése (a Válasz 1949. március-áprilisi száma) életrajzilag mindenképp kivonja az 1953-as versek közül. „Arra az asszonyra vonatkozik”. De vajon melyikre? Hiszen pontosan kiderített-körülírt környezetben, minden ismerőtől távol, *A huszonhatodik év hősnőjének látogatására várva Hévízen, apácák vendégeként írja a költő azt a versét.*

Ugyanakkor éppen az általa keltett zavar okán valóban szerencsés kézzel talált a ciklushoz alakítható verset költői múltjából, és ezáltal sikerült naiv ravaszsággal minden aktualizálásból kivonnia a versciklus egészét.

Egyben hozzákapcsolva a szonettek köré kiépített enigmatikus tematikához. Hiszen a megemlegetett vers 1949-es változata eddigi értelmezésem szerint abba az álmodozás-sorba tartozott,¹⁰² amellyel az akkor már külföldön élő Anna főherceg-néhez kapcsolódó szerelmi viszonyára visszautaló *TücsökHzene*-versekre emlékezett vissza a költő. Egy akkor körülte nem létező realitást szimulálva a távollévő kedvest is belevonva a vers bővülő aurájába. A vers a vágynak, a ragaszkodásnak azt a teljességét eleveníti fel, amelyről a *TücsökHzenének* a „csodás” kedveshez kapcsolódó ciklusa is vallott. Ahogy a hévízi majd három hét kiemeli a költőt a hétköznapi kusza zavarából, úgy emelkedik fantáziájával is múltja legidillibbnek vélt pillanata felé. És vizionál egy akkor valóban csak „elképzelt” aurát versébe. De mennyi bizonytalanságot rejthet még egyetlen szonett!

102 Lásd KABDEBŐ Lóránt, *Szabó Lőrinc hévízi versfüzete*, Helikon, Bp., 1980, 47. (2. átdolgozott kiadás: Hévíz, 1997 [Hévízi könyvtár 11], 44.) Lásd még: KABDEBŐ Lóránt, *Szabó Lőrinc „pere”*, Argumentum, Bp., 2006, 496-497.

Szabó Lőrinc számára a múlt felidézése a biztonságot jelentette – a bizonytalan jelen ellenében; de a múltidézést ugyanakkor a jelenre utaló – belerejtett – mozzanatok is ellenpontozzák. A jelen idillbe még egy talányos álom is belesejthető, talán a „kincs”, „legfőbb szentség” még a hévízi vendéglátók valamelyikére, akár a hozzá szellemileg közelebb kerülő apácára is vonatkoztatható lehetne? Szakrálisan feloldozó voltával, de az elképzelt valóságos következmények megzavaróan ijesztő sugalmával. Hiszen a közben megérkező, majd távozó Korzáti Erzsébet ironikus féltékenységgel küldi üdvözlését a kis „szent”-nek búcsúzó levelében.¹⁰³ Egy biztos: a versben megjelenő kikapcsolódás a költői képzelet véletlen ajándéka, az álmok szét is törnek végül a realitáson: a „tűnt, gyáva, emberi dallam” a költő akkori állapotának mottója lehet. Az álmodozás végén kimondott poén saját siralmas költői sorsára utalhatott: megörült, amikor olyan verset írt, amelyben kimondhatta: „mi lesz ebből, milyen új szörnyűség?” Nemcsak életrajzi, hanem főként történelmi utalást is sejtek a szövegben.

Ha már most – követve a szerző utólagos csalafinta intencióját: – az 1953-ban kinyíló ciklus tematikai nyitányává fogadom az elképzelt álmodozás verseihez csatolható 1949-es év eleji szonettet, akkor benne és általa megtaláltam a költő leplező tematikájának az előképét, az 1953-as szonettek mintáját, előképét, mondhatnám: archetipusát. Ezáltal pedig egyben a *Tücsökzene* belső „csodás” szerelmi ciklusa folytatásaként fogadhatom – utóbb megfigyelhető némi stiláris-retorikai ismétlődések okán is – az 1953-as szonetteket. A vers tényszerű 1949-es megjelenése pedig nyugtatóan „bizonyíthatta” aggályosan hallgató partnerének, hogy folytatása, az új ciklus sem lesz vonatkoztatható valamilyen újabb kapcsolatra.

Amire versmagyarázatában ugyanakkor a költő nem utal: az 1949-es vers utólagosan átirát-átértelmezett szövegébe mégis belerejthetett egy konkrét új kapcsolatra való utalást. A „torz és gyáva dallam” a közeli családba bonyolódás „vonzásainak és választásainak”, a Goethe-rajongó és fordító költő magára vállalt „szörnyűségének” kísértése.

Közben a korábbi címet egy még rejtettebb allegória szellemében átcsereéli, most már nemcsak egyetlen rejtélyes hangulatot fejtve ki, de egy egész versciklus enigmatikus felmutatását jellemezve. Mindkét változat címe egyértelműen a kezdeményező férfi-partnerre utal. Csakhogy a régebbi (hacsak valamilyen konkrét utalást nem kódol általa a költő a fantáziájában megidézett távoli kedvesnek) szó szerint „rossz” feladvánnyként funkcionál. Szerintem enigmaként nem is a jelzett szóra („szerető”) vonatkoztatható, hanem az azt körülvevő viszonylatok kényszerű jellegére (rossz távolság, rossz körülmények és a többi értelmében). A változott cím már éppen az új ciklusnak a szellemében adja fel a közben megváltoztatott rejtvényt. Átirva szándékozhatta a *Valami szép* kötetbe illeszteni, gépirata is az 1956-os *Válogatott versei* számára előkészített formátumot mutatja.¹⁰⁴

103 *Huszonöt év*, 491. A levélben a távozó Erzsébet is valamilyen álom-dologra utal vissza: „Üdvözlöm a kis »szentet«, én is álmodtam, de ne meséljék el neki: láttam magam a tóban lubickolni, és nevetek, mert csókol a víz, aztán a tó fölötti párában eltűnök. Hát ezt nem nehéz kianalizálni.” (*Uo.*)

104 Feltehetően a majd 1956 könyvnapjára a Magvetőnél megjelent *Válogatott versei* összeállítása idején, csak abból a kötetből kimaradhatott, majd az 1960-as, posztumusz megjelent *Összegyűjtött versei* kiadás *Valami szép* részében jelenik meg. (Vö. SZABÓ Lőrinc *Összegyűjtött versei*, utószó SÓTÉR István, szaklektor SZABOLCSI Miklós, Magvető, Bp., 1960.)

Vélelges

A gyáva szerető

Egész testem őt nézte; az egészszel
 őt hallottam, izleltem; mielőtt
 indultam, már elértem, s őt, csak őt
 éreztem a világból: a kivétel
 lett a szabály, a parancs, lebegőbb,
 mint az álm, szárnyalóbb, mint az ether:
 kincs, legfőbb szentség, melyet soha kétely
 ki nem kezd s szív csak áldhat. Nem a nőt
 láttam már benne, de Azt, aki Minden,
 Az volt, nem ő, a szép, a hihetetlen;
 mégis tűzétől/hűlt bennem a ~~vér~~ ^{levegő} hæv,
 s nővé hiányként egyre hangosabban
 szólt rám valami torz és gyáva dallam:
 "Mi lesz ebből, milyen új szörnyűség?!"

/1949/

/Válasz, 1949 márc.-ápr./

A „végleges”-ként jelzett változat – bárha rá hivatkozik – nem a *Válaszban* megjelent szöveg, hanem a *Valami szép* kötet összeállítása, tehát az 1953-as szonettek keletkezése utáni időben készült rejtveny. A változtatás minimális, mégis éppen a ciklus szellemében fogant utalások szövődnek utóbb a versbe. Amit a leplezés érdekében „hazudik”, annak a „rajtakapását” éppen a ciklusról lezárása után – a *Vers és valóság*-ban – hangoztatott és körülbástyázott tematikával védi ki. Amit a régebbi, hasonló poétikával formált versre utalással hangoztat a költő az emlékezésben, azt valósítja meg a *Káprázat*-ciklussal. Benne a férfi-nő viszony számára adódott eddigi tapasztalatait idézi fel: a versek költészete különböző tapasztalati rétegét kapcsolják össze.

Imigyen magyarázva *A gyáva szerető* című verset – elfogadva a költő szuggesztíóját – elképzelhető lenne a vers a teljes ciklusra utaló enigmatikus nyitányként.

Hiszen belőle tematikailag levezethető a *Káprázat* című verssel életrajzilag kinyíló kapcsolat teljes rajzolata. Az átírással pedig kapcsolódik a Kecskeméti Gábor által már jelzett motívumtörténetbe is: az Erzsikével átélt huszonöt év meghosszabbítása- és felülírásaként. A leplezés-leleplezés újabb fázisaként, a *Két élő egy halotthoz* rejtelmes szeretkezésének előjátékaként:

„mégis csak tőle hült bennem a hév,
s nővő hiányként egyre hangosabban
szólt rám valami torz és gyáva dallam:
»Mi lesz ebből, milyen új szörnyűség?!«”

A *gyáva szerető* című verset követően a *Káprázat* című mindkét variánsa azt a vonzást jelzi, amely a nő megjelenésével sajátos erotikus erőteret teremt a férfi számára, Erősz törvényei szerint rendezve át a környező világ tényeit, jelenségeit. Tulajdonképpen Szabó Lőrinc első verskötete, a *Föld, erdő, isten* erotizált világa kel új életre e vers kettős szövegében: nem is a szerelmi aktus a cél, hanem annak reménye, az arra való felkészülés, amely átrendezi az egész világot az ember körül. A folytatás, a *Két élő egy halotthoz* pedig ennek lesz a szakralizálása. Már a húszas évek költőjének tematikája volt a nők együttérzékelése a szerelmi találkozásban, ahol a változatoság csak színezte, motiválta, folyamatosan kiteljesítette a kapcsolatból adódó tárgyi-biológiai-metafizikai aurát, mint például a *Partok* című versben.¹⁰⁵

„Határait, utamban eggyek,
hullámaimban keveredtek,
kisérők és elémfutók, -

minden csókomon testeteknek
minden ízével átremegtek
és öleltek és adogattok
egymásnak s védtek, drága partok,
védtek, nyugtalan, rossz folyót:

ti formáltok és ti vezettek
s egymást nem látva s el nem érve,
tájakot lelkét meg nem értve
egymásnak idegen lehettek,
mégis vagytok és bennem eggyek,
tükrömben álltok és siettek
s én örökre összeölellek
a megtett uttal titeket,
és magatokkal, lelketek

105 Megj.: Pesti Napló, 1928, szept. 2.; vö. SZABÓ Lőrinc *Összes versei*, 636.

hajnalával, hogy így jelen
maradjon és jöjjön velem
minden, ami messzire mult
országokból tükrömbe hullt,
szálló tükrömbe, képek, évek,
arcom fölé hajolt vidékek
s hid és hajó és kikötő:

bennetek őrzöm meg magam,
partok, akik közt parttalan
fut velem az idő.”

Az erotikus kapcsolatteremtés a költő számára a másik ember megismerésének tán legfontosabb fázisa. Miután kapcsolatuk elérkezett a társadalmi jellegű ismeretség határáig (addig, amelyet a *Coreggio Lédája előtt* című versben mint a megismerés határát, a felebarát-kapcsolat végső pontját említi), akkor, ahol erre alkalma adódik, a megismerés teljességét keresve át is lépi ezt a határt, így számára az erotikus kapcsolat a másik megismerésének legteljesebb fokát jelzi. Már a *Tücsökzenében* a megismerés kiterjesztésének, párossá tételének egyik eszközét jelentette. 1953-ban felújuló költészetében az életmagyarázat kiteljesítését várja tőle.

Mit is keres ezekkel, az 1953-ban írott szonettekkel a költő? A szerelmi együttlét másik pólusát? Beszélhet-e a férfi költő a női partner érzelmi és szexuális élményéről?

Ha csak összefoglalás lenne a ciklus, élete régebbi pillanatainak összegezése egy-egy szonettben, akkor is érdekes maradhatna, de ezekben a versekben igen nagy intenzitással új megismerési lehetőségek felé vél utakat nyitni. Megismerni önmagán keresztül az embert, ezt követte eddig. Most ezekben a versekben kilép ebből az önös önfeláldozásból: a másikat megismerni akaró intellektus lép működésbe. Az Én világán túllépve, be akar hatolni a másik világába. Korábban társasági drámát sőt tragédiákat kiváltóan volt mohó, szerelemvágó. Most a hazudozásig óvó, meglévő kapcsolatokat mentő lesz, mert valami egészen másra kíváncsi: a másik emberfajta, a nő tudat- és érzélemvilágára. A megalázkodásig kiszolgáltatótként keresi a megértést, a megismerés határokon túli lehetőségét.

Már a *Tücsökzene* vonatkoztatott ciklusocskájában, az *Egymás burkai* és *Kettős hazánk* című versek környezetében rákérdez: *Emlékszel? Mire?* Kiszáll a kérdés a személyes elbeszélésből. Nem tudni, a versbe emelt retorikai formáció önmegszólítás vagy felszólítás vallomásra. A folytatás pedig már az 1953-as *Késő* című szonett retorikáját előlegezi:

„S csak így érdemes összebujni, csak
így, az Én végső, leghalásosabb
megnövekedésében. Valami

váltás ez, testé-léleké: mi, ti:
 közös út; de még nénéd vagy hugod
 soha senki el nem mesélte, hogy
 ti hogy repültök.”

Miközben az Én a végső, leghalálosabb megnövekedésére kérdez rá a versben, az együttlét csodájára:

„Ezek, csak ezek
 fontosak, ezek a szárnyas tüzek,
 ezek a lángnyelvek: mögöttem a,
 mögöttem a titok: szent árama
 tölt ki s csap át rajtunk valaminek,
 ami tán a legszemélytelenebb
 az egész életünkben. Te, tudod,
 hogy te nem te vagy, én nem én vagyok?
 Kapcsolók mindaketten! Utazunk,
 tán a kéjes villamosság vagyunk,
 az ízünk fény, tapintásunk zene
 s kettős hazánk egy csillag belseje.”¹⁰⁶

Eszerint a kettő-egyben érzés szerint rendezi át huszonöt év kínos és gyönyörteli emlékeit egy másfél éven át fenntartott képzeletbeli téridőben *A huszonhatodik év* szonettjeiben. De hiába dörömböl a titkok kapuján, nem jut túl a *Semmiért Egészen* című versének zárlatán: kitérülés, pokoljárás és a megváltódás keresése egyszerre ez az összegezés. De vereség is, megisméltése a *Különbéke* korszak ismeretelméleti lehatároltságának: Szun Vu Kung csak Buddha öt ujjáig jut, azt hiszi, hogy a világ végén jár, pedig csak sajátos létezése bekerítettségének tudatosításáig érzékel:

„repült, repült, s a Végső Úr határán
 egyszerre csak öt roppant oszlopot
 látott, amely minden világok végén
 vörösen az ég felé lobogott.

Még egy bukfenc, s már ott volt, és leszállt ott,
 ahol még nem járt soha senki se,
 és lehasalt s fürkészve és vidáman
 nézett az érhetetlen semmibe...”¹⁰⁷

106 SZABÓ Lőrinc, *Kettős hazánk* = uő. *Összes versei*, II., 190.

107 SZABÓ Lőrinc, *Szun Vu Kung lázadása* = uő. *Összes versei*, I., 418.

Vagy ahogy személyes szerelmi csalódását összegezi még a harmincas évek elején, életre szóló érvénnyel:

„és én majd elvégzem magamban,
 hogy zsarnokságom megbocsádsz.”¹⁰⁸

Az elbeszélhetőség kérdésével szembesül. A költő, aki a személyes tapasztalatok legprecízebb rögzítője kíván lenni, belátja, saját tapasztalatának partneréről semmit nem tud elmondani. Pedig mennyire felkínálná a kérdezést a feleletvárás esélyével. Már emlegettem ezt, a *Tücsökzene* utáni versét:

„Mi, barátom, soha! Nőt férfi, férfit
 csak nő ismer meg; s csak így; noha még
 a desztilláló gyönyör sem elég
 titkaik kiszűrni, a lényegéit:
 a szent állatot! Nőben kielégít
 nem egyszer egyéb, ész, testvériség,
 becsület, modor, nemesség, derék
 teljesítmény, s a szépség maga: éppígy
 belőled is elég lehetne a
 lélek és szellem ennyi kincse (vagy
 akár egy rész), hogy mindent vagy sokat
 jelents, s ime, megmaradsz idegennek,
 mert nem tudom, s nem vágyom tudni: ha
 Hattyú volnál, mit kapna Léda benned?”¹⁰⁹

A női partnerre vonatkoztatott kíváncsiság verse ez. Yeats híres Léda-verse gyűjtötte fel érdeklődését? Az legfeljebb megmozgatta kezdetől létező kíváncsiságát. Hiszen a *Kisnapló* nyilvános házbéli jelenetében¹¹⁰ már ez a kérdés izgatja, jóval Yeats versének létrejötte előtt. De akkor még csak a testét tanulztatja partnere kedvessége és vonzódása által: „Voltam Renée-nél is. A kedves kislány igazán szeret, én is őt. Mindenféle disznóságot végigcsináltunk együtt, nem szégyelltük magunkat egymás előtt. Utóvégre én mindent meg akarok ismerni, és pont. Nagyon természetes, hogy mindig józan észnél maradok; az az önkívületi állapot, amit pornografikus könyvekben olvashat az ember, merő hazugság, mese, vagy legjobb esetben: öncsalás. Legalább nekem; én végigcsinálok mindent, de semmi vörös káprázat nem öntött el. Egyszerűen: kellett, jó volt, akartam. Igen, főleg ez: akartam. Minden percben meg tudtam volna akadályozni a dolgot; de én akartam. Nemcsak kíváncsiságból.” Mostanra nő fel intellektusa a kérdés tudati rákérdezéséhez. A

108 SZABÓ Lőrinc, *Semmiért Egészen* = uő. *Összes versei*, I., 289.

109 SZABÓ Lőrinc, *Correggio Lédája előtt* = uő. *Összes versei*, II., 305.

110 SZABÓ Lőrinc, *Kisnapló* = uő., *Vallomások*, i. m., 41.

nőben nemcsak a *Semmiért Egészen* partnerét vágyja, hanem az együttlét gyönyörének viszont feltáróját-elbeszélőjét. Utóbb így fogalmaz: „Mindenért – mindent”.

Valljuk be, a nő Szabó Lőrinc eddigi életében jobbára szocializációs párharcot jelentett, de csupán „alkatrész” maradt, ha szellemileg-intellektuálisan közelített felé.

„Ugy közeledem hozzád, lopva, félve,
szivenütő és vonzó rettegéssel,
mint óvatos sün alvó viperához...”

Ugy kéne már, hogy
enyhüljön bennem ez a szomorú
és bizalmatlan, örök társtalanság,
de mindenkitől félttem magamat,
szabadságomat, nem tudok örülni
fenntartás nélkül, és így születik meg
az önzésből a lelkifurdalás.
Félek tőled, akkor is, ha kívánlak,
szeretlek, s mégis mindig titkolom,
vágyom rád, s most is úgy hajlok föled,
mintha ellenség volnál: óvatos
lelkem tüskéit fordítom feléd,
mert törvény véd s mert zsarnokom lehetsz.”¹¹¹

Szerelmét, Korzáti Erzsébetet is nem véletlen, hogy nevelőnővé, valójában adlerista pszichológussá képezi-képezteti ki, remélve hogy megbeszéltheti, költészetének is hozadékvá emelheti partnerét. Sajnos hiába. Már csak *A huszonhatodik évben* beszélteti, de ekkor sem női élményeit, hanem panaszait, szocializációs problematikáját mondatja el a rááldozott szövegekben, versecskéjét, leveleinek fossziliáit szőheti bele egy-egy versbe.

Hasonló intellektussal valójában a szexuális érintkezésig menően nem találkozik a költő. Bajor Gizi csak látens, ki se mondhatott szerelmi vágyakozás tárgya lehet, és ha kapcsolattá válik, kérdés, milyen pszichológiai kötöttséget adhatott volna számára a divatos színésznő. A főhercegné valóságosan megélt szexuális kapcsolata majd csak a távollét elérhetetlenségével válik a *Tücsökzenétől* kezdődően izgató talánnyá.

És ekkor adódik az élet nagy csodája, egy intellektuálisan is megélt kapcsolat, a szakmája szerint is kiválóan képzett asszony feltűnő szerelme. Melyet a költő éppen életösszegez, személytelen költészetének alanyaként akart beleépíteni életművébe. Az 53-as *Késő* című vers fogalmazványa¹¹² nem a személyre, hanem a költői kíváncsiság tárgyára építi a készülő verset, a tematikát hangsúlyozza: ti hogyan fogadjátok?

111 SZABÓ Lőrinc, *Nem nyúlok hozzád, csak nézem, hogy alszol* = uő. *Összes versei*, I., 63. Az 1923-ban keletkezett versnek az 1943-as kötetbeli átdolgozásában (SZABÓ Lőrinc *Összes versei*, Singer és Wolfner, Bp., 1943.).

112 A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly készítette DVD-n: 20.088.

[illegible]

012/13

[illegible]

013

H. R. W.

[illegible][illegible]

05, 26-28 17
~ 100, 100
3-2

[illegible]

Wp
1972.4

Erre készül a költő egy életen át. Ezt akarja álom-szintézissé oldani ebben a szerelmi ciklusban.

„De csak rejtse kedved hívó bimbáját!
Azt mondtad: onnan gyöngyözik tovább
bennetek a vágy első gyönyöre,
s ígérted: elmondod majd, s hogy a te
agyad meg tudja...”¹¹³

De hiába cseréli fel a *Tücsökzene*-ciklus személytelenített retorikáját ad personam felszólításra. A hozzáfűzött csalódottan panaszolkodó (valójában ekkor is ad personam diktáló) magyarázatot ismerjük a *Vers és valóság*ból:

„...nagyon szerettem volna, már régóta megtudni, hogy a nők, a kiegészítő, vagy ellenpárjaink, mit éreznek a szerelemben. Mi a hasonlóság és a különbség a nő és a férfi szerelmi élménye közt. Ezt még egy nő sem tudta nekem megmagyarázni. Akiktől reméltem, hogy beszélni tudnának róla, kisiklottak előle.”

A *Tücsökzene* óta alakít tematikusan a költő egyfajta enigmatikus ars amandit, a szerelem narratíváját: az embernek a szeretkezésben kiteljesedő társaslény-jellegét szeretné reflektálni, melynek során talán körülírhatná viszonyát a világ teljességével. Miként a *Hálaadás* már idézett sorában vágyakozón utal erre: „Ima a gyönyör, a gyönyör ima.”

Felesége jól érzett rá, a költőben megjelent az epikus leírás (ő úgy írta: próza) igénye. A költő, aki számára az emberben a fejlődés-alakulás maga az élet, aki ciklikus költői alkotófolyamatba éppen azért rejti kíváncsian kérdező tudatát, hogy a kapcsolódó versek sorában figyelje-gondolja-szervezze megfigyelései pillanatképeit, akinek legfontosabb világirodalmi példája Goethe volt, vajon a tervezett opuszában nem a *Werther* avagy még inkább a *Vonzások és választások* felé figyelve akart egy kompozíciót kreálni? A múlt átrendezésének ciklusa (*A huszonhatodik év*) után a jelen átrendezhetőségének izgalmába bonyolódott.

A ciklus narratívája. Az ismeretszerzés izgalma, a kíváncsiság megjelenési formája szerkeszteti meg az egyedi versek építményét, ugyanakkor egyediségük a kaleidoszkópszerű kiegészülést igényli, a megismerés keresésének logikája egyfajta laza narratívába kényszeríti az egyes verseket. Kötetekbe, ciklusokba. Az 1953-as szonettek életképeiben megjelenő történet a férfi-nő kapcsolat változatos jeleneteit, állandóan különböző jellegét mutatja fel: minden pillanat új és új férfit és nőt szembeállít bennük egymással, minden találkozásban újra meg kell küzdeni egymásért, újra formálni kell az adott kapcsolat jellegét.

113 SZABÓ Lőrinc, *Késő* = uő. *Összes versei*, II., 341.

Éppen a *Vers és valóság* emlékezéseiből tudhatjuk, hogy az életmű egészének az így alkotás lélektanilag szcenírozható modellje mindig felcsillantotta az életmű befogadása történetében a kívülről fikcionált „rálátásokat”,¹¹⁴ a vélt vagy „valóságos” események jelenlétét is, nem egyszer (éppen a legkétségbeesettebb felfedezések, például a *Vezér* vagy a *Vang-An-Si* és a *Lecke* esetében) akár belemagyarázásokat majd ezek felül-magyarázásait is kiváltva. De túl ezeken, nem egyszer szembeszállva a külső legendákkal, mindegyik versének a költő maga is elmeséli élettörténeti magvát. Kivéve az 1953-ban kezdődő ciklusét. Ezúttal a tematikai leplezést nem követ semmilyen direkt leleplezés.

Kérdés, a „pepita füzet”-ben, vagy az abból kialakítani vágyott műből milyen narratíva bontakozott volna ki. Ennek nem-ismeretében, vagy örökre elmaradt voltából következően az ismert versekből kell a ciklus narratíváját kiolvasni. Hiszen a ciklus megléte a szövegek léte és a *Vers és valóság*ban való ismertetése által is bizonyított tény.

Ezúttal a versek ciklussá szervezettsége, és a fokozatosan kioldódó életrajzi titokzatosság azt mutatja, hogy a ciklus nem egy viszony története (mint volt a *Tücsökzene* egy személyiség metafizikai alakulásrajza, *A huszonhatodik év* pedig a gyászban átrendezett emlékezet retusáló munkája), hanem két ember egymásért való rajongásának és egymással való viaskodásának oximoron-jellegű bemutatása. A káprázatként kiteljesedő becéző rajongás és az ellenében fokozatosan erősödő csalás és csalatás mazohisztikus egybeérzékelése. Az elégikus és a tragikus szembesítése.

Mindenesetre 1953-ban a költő ehhez a figyelműdhoz megtalálta – hitem szerint – a megfelelő partnerét. Kérdés: a kedvesben megvolt-e az alázat, a belátás, az elfogadás, önmaga elvesztésének a képessége. Az 1953-as szonettekben erre a kérdésre nem kapott választ a költő.

A szonettekben kiolvasható narratívát az határozza meg: a kapcsolat nem két független ember szabadon kiteljesedő viszonya. Kora ifjúságától a költő is, nő partnerei is saját kötöttségeik között élő emberek. Az erotikus kapcsolatteremtés egyúttal a társadalmi érintkezésben titkokba kényszerülő viszony: rendszerint a társas együttlétből váratlanul kiszakadt véletlen, amely a partnereket a kapcsolattartás kettős szabályai közé kényszeríti.

Szabó Lőrinc korábban megírt kapcsolatai épp e kötöttségek között alakulnak: Izolda neve nem véletlen kerül a ciklusba. Már 1949-ben, életmagyarázatából ébredve a „részleges becsület” praktikus morálját latolgatja,¹¹⁵ és nem véletlen emeli azt a verset a hosszú hallgatás után először hangsúlyos nyilvánosságot jelentő, *Csillag*beli öt vers közé 1954 júniusában. Talán hozzá is képzelve – mint a megújult *A gyáva szeretőt* – az új ciklushoz.

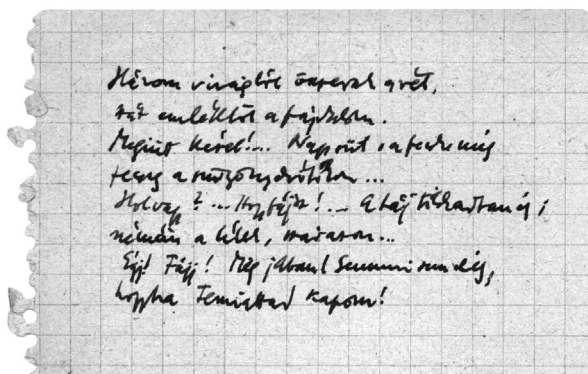
114 „Ez az, amit én *rálátásnak*, *rálátásnak*, *rá-vetítésnek* nevezhetnék most, *szemmelverésnek*, valami modern boszorkányságnak, amihez – ez a legfurcsább – még csak rosszakarát sem kell okvetlenül!” Lásd, SZABÓ, *Vallomások*, 307.

115 Az 1949-ben keletkezett *Ébredés* című versben, majd ugyanezt megismétli *A huszonhatodik év Utóhangjában* is.

Kapcsolatainak alakulása, létrejötte is jellegzetesen egyéni. Sohasem a romantikus „meglátni és megszeretni” típusú viszonyteremtő. Rendszerint régi ismeretségek csapnak át nála erotikus kapcsolatba. A ciklus *A csókod* című verse ezt így jellemzi:

„Évekig
nem tudtam, ki vagy, s most, hogy ajkaim
ajkadon ismétlik szerelmemet,
titkok s rémek zsúfolnak s oly csodák,
mintha sziveink percenként egy-egy
öröklétet beszélgetnének át.”¹¹⁶

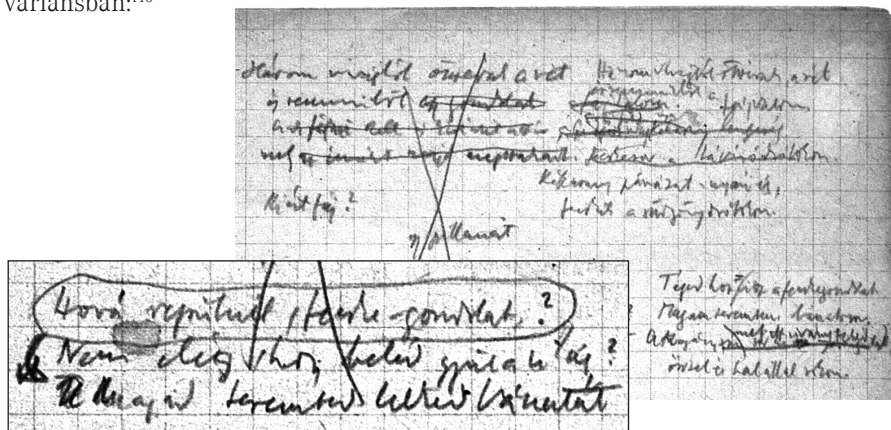
Az 1953-as szonettek az élet feltámadását jelzik, egy lehetséges újabb élménysorral való találkozás alkalmait rögzítik. A felfutás, a kialakulás „káprázata” a beteljesüléssel egy reménytelen szerelmet növelt fel. Mindenesetre egy olyan szerelmet, melyből hiányzott az egyensúly, az egyé válásnak az izzása, melyben elolvadnak a morális konvenciók korlátai, vagyis a kölcsönös szenvedélynek az a foka, mely által kettejük történetének minden mozzanata önmagában, lényegében hordozza igazolását. Olyan szerelemre ébred a ciklus során, amelynek a tökéletlenségében nyilvánul meg a bűn. Az 1953-as *Ma még* című verssel csak egyetlen jelenetet örökít meg, amint egy lemondott szárszói találkozás ellenében az emlékezés egyúttal a kapcsolattartás, a hűség megjelenési formája marad. Amint a ciklus túlhalad az 1953-as szonettekben, 1956 végére, 1957 tavaszára már az elmaradó találkozások fájdalomának summázásához érkezik. Mint a ciklus másik utólagos záró darabjában, a *Még jobban!* című esetében. A távollétben a kapcsolat (valódi vagy vélt, „káprázatos”) emléke szövődik bele a természet, a világ rendjébe. De mielőtt a végleges vers létrejönne, ennek a záródalnak is megtaláltuk a költő utolsó ruhája zsebében a talán első ötletét, a *Ma még* címűre emlékeztető személyes mérgelődést, egy elmaradóban levő találkozás okozta bosszúság lejegyzését:¹¹⁷

116 SZABÓ Lőrinc, *A csókod* = uő. *Összes versei*, II., 340.

117 MTAKK Ms 2271/100. A hagyaték feldolgozójának megjegyzése: „A kézirat SzL utolsó ruhájának zsebében volt.”

Nem gyorsírással jegyzi le, talán reménykedik egy elkésett találkozásban, amikor a kedves elé teheti várakozása „eredményét”. Aztán elkezd formázni a talált témát, vágóasztalára teszi, poétikai és tematikai alkalomként értelmezve az egyik variánsban:¹¹⁸

És a végleges, a dallá oldott fájdalom, a *Valami szép* korszak elégikus hangnemében – a személyes emlék „káprázattá” szervezése.¹¹⁹

Még jobban!

Három virágból összerak a rét
és semmiből a fájdalom.
Az ősz se hoz meg, bár a fecske még
fecseg a sürgönydrótokon.
Hol vagy? A táj sóváran tikkad, ég,
némán a lélek, szárazon.
Fájj, fájj! Még jobban! A rossz sem elég,
hogyha temiattad kapom.

Az 1953-as szonettek egy sejtelmesen alakuló kapcsolat ihletében a szerelmi együttlét pillanatait idézik fel. „Noha csak pillanatokig” – tartanak az együttlétnek. 1956-ra mindennek keserűségét éppúgy átéli, mint a gyakran elmaradt találkozások fájdalmát. Amint a *Tücsökzene* egyik kései versében éppen a *Káprázat*-ciklus alaphangoltságát összefoglalóan Szabó Lőrinc-i mértékkel mérve is magas fokon beleírja a világirodalomba a szerelmi kapcsolat pillanatokra szakadtságának és a pillanatot is elvesztő akadályoztatásnak személyes bánatát, a *Ma még* és a *Még jobban!* című versek alkalmi jellegének felülírását:

118 A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly készített DVD-n: 20.0122.

119 A névtelen levélben szereplő gépiratot idézem.

„*Régi és modern* – 1956 nyarán egy Balaton-parti kis fürdőhelyen voltam két-három hétig, egy faházban, amely olyan volt, mint egy nagy hajókabin. Virágos szép kis terasza is volt. Nagyobb és kisebb helyiségét reménykedve vettem ki. Azonban le-
vél érkezett: elháríthatatlan akadályok támadtak... és a szép álmom napról napra szétfoszlott... Magányomban végül már csak a levelek ígéretét vártam, de azt sem kaptam. – – Soha ilyen szomorú nem voltam. Az ottani holdas esték és éjszakák és nádasparti magányos séták emlékét rejtettem ebbe a Szapphóra ráfogott helyzetbe. Az eleje és a vége igazi Szapphó-vers-töredék bedolgozása egy szívbehasító éjszaka emlékére, amelyben megbabonázott a lemenő hold. A Szapphó-töredéknek az a kezdete, hogy: »dedüke men ha szelanna«. Hogy a bárka vízen állt, az kitalálás és leplezés. A modernség benne a naponta elszakatóló [...]»¹²⁰ vonat, amellyel akit vártam, nem jött meg soha...»¹²¹

A végleges szöveg a *Tücsökzenében*:

„Örök helyzet... »*Alámerült a Hold.*
Utána a Fiastyúk. Áthajolt
delén az éj. Áltattál csak, öröm!
Elmúlt az óra. Magam feküszöm.«
Igy fájt Sapphó. Négy teljes héten át
ingó tutajon, ingó parti nád
között napra-nap leste: jön-e, kit
tiltott a törvény, de akart a szív.
Igy fájt. Kétezer éve! A kabint,
melybe húzódott, lám, én is megint
megépítettem, mint már annyian:
ismétlődik minden minduntalan;
s mint alattam a csobogó vizek,
úgy dúdolom modern énekemet:
»*Lemerült a Fiastyúk, le a Hold.*
Az utolsó vonat elszakatolt.
Éjfél van. Ma is áltattál, öröm!
Múlik az élet. Magam feküszöm.«¹²²

A már gimnazista korában is lefordított Szapphó-vers végigkíséri a költő életét. Lehet, hogy Babits *Eratójába* is ő fordítja, itt pedig kihasználva a görög eredeti kettős értelmét – a konkrét *találka-óra* és a teljes *élet* egyszerre érthetőségét – a vers elején egy elmaradt randevún kesergő pillanatot bont ki („*Elmúlt az óra.*”), amely a vers végi variációs ismétlésben már az élet mulandóságának („*Múlik az élet.*”) tudatosításába

120 A *Vers és valóság* előkerült gépiratában olvashatatlaná kitörölt rész.

121 SZABÓ, *Vers és valóság*, 274.

122 SZABÓ Lőrinc, *Régi és modern* = uő. *Összes versei*, II., 221.

torkollik.¹²⁴ Benne teszi érzékelhetővé az 1953-ban írott szonettek poétikai és tematikai hangoltságát: egyetlen pillanat megrajzolásában az élet egészét betöltő tapasztalat kiírását. És itt ér össze körülbelül a „költészet” és a „valóság”: fogalmazza a verset, és panaszolja kommentárjával a kiváltó magára maradtságát.

Végül is Szabó Lőrinc a férfi-nő viszony alakításában nem érzelmi viharokat akart kiváltani, hanem a megismerés lehetőségét kitágítani. Az érzelmi és társadalmi kapcsolatok fenntartásának is „hűségese” volt, mind saját magánvilágában, mind a mások életében. E rendszerek tisztelő figyelője és értelmezője maradt, ha nemegyszer akarata ellenére veszélyeztette is ezek harmóniáját mind a saját, mind a mások otthonában. Tulajdonképpen az 1953-as szonettek visszáját is átgondolja egy önként vállalt, épp ezért alkotásértékű műfordításában. Éppen igali házigazdának írva, 1954. április 14-én ad hírt erről: „Képzeld: a minap előfordult még az is, hogy verset fordítottam a magam örömére! Évek óta először! A kedves Höltynek egy kedves, csokonais apróságára esett valahogy a szemem, s annyira ellentéte volt a mai világnak, hogy kedvem jött magyarul elzengeni a *Májusi éjszakáját*.”¹²⁵ Ha az lgalon elkezdett szonettek a családi és érzelmi renden átcsapó kapcsolatteremtés szenvedélyét követték, a Hölty-vers éppen a családi együttes rendjének tudatosítása, elfogadása, – és a költő magányos vonzódása, különállása a sértetlen együttesben:

„Bokrok rácsa mögül míg idenéz s ezüst
fényt önt álmatag a fűre az éji hold
s zendül a csalogánydal,
búsan bolygok a berken át.

Boldog vagy, csalogány, fuvolatorku, kis
dalnok: kedvesed a fészken ül veled
és férjének ezerszám
adja hitvesi csókjait.

Lombok árnya alatt gerlicepár gügyög,
szíve drága gyönyör! Másfele fordulok:

124 Lásd *Értelők diákéveik: Napló, levelek, dokumentumok, versek Szabó Lőrinc pályakezdésének éveiből, emlékezések az 1915–1920-as évekről*, összeállította, vál., s. a. r., jegyz. KABDEBŐ Lóránt, PIM-Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1979, 113, 342. *Dal az el nem jött leányról* című vers fordításának harmadik sora az *Eratóban* megegyezik Szabó Lőrinc diákkori fordításával, a versnek egészen eltérő fordítását szötte bele Babits korábban a *Laodameiába*, az *Erato*-beli szöveget viszont beiktatta *Az európai irodalom olvasókönyve* idézetei közé, de a fordító nevének megnevezése nélkül, ahol más esetben saját fordításait is megjelöli. (Lásd BABITS Mihály, *Az európai irodalom olvasókönyve: Töredék és vázlat*, közread., előszó GÁL István, Magvető, Bp., 1978.) Lásd még, SZAPPHÓ *fennmaradt versei és töredékei görögül és magyarul*, s. a. r., utószó, jegyz. NÉMETH György, Helikon, Bp., 1990. A Szapphó-töredék fordításainak és Szabó Lőrinc versének összevetését bemutattuk egyik PhD-seknek tartott közös óránkon Pethő Sándor professzorral a Miskolci Egyetemen. Mindezeket összefoglalva beépítettem az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályán 2000. jan. 10-én 14.30-kor *Szövegátértelmezés a Szabó Lőrinc-vers alkotói retorikájában* címmel tartott doktori előadásomba, lásd, <http://www.nytd.hu/mtanyio/Pro2000.htm>; = Árgus, 2000, 5/56–59.

125 SZABÓ, *Napló, levelek, cikkek*, 550.

a sűrű s a homály vonz
s árva könny csurog arcomon.

Óh, hajnalsugaras kép, mikor érlek el
téged, aki borús lelkem előtt ragyogsz?...
S arcomon tüzebben
reszket végig az árva könny.”¹²⁶

Nem hiszem, hogy erőltetett lenne az 1953-as ciklus és a Hölty-vers egymást kiegészítő-korrigáló-ellenpontozó viszonyának feltételezése. Hiszen az 1953-as ciklusban is megjeleníti ezt az ideálképet:

„Ur és szent, aki
mindig töretlen kapja üdve társát
s nem kötik szívek, múlt, hit, pénz, barátság
s az élet egyéb tekintetei.”¹²⁷

És ezt egészíti ki a költő utólagos gesztusa, amellyel éppen a ciklus legkomorabb verse, a *Kétségbeesés* után illeszti be a sorba az utóbb, 1955-ben megfigyelt életkép megverselését, amely egy kicsit Kodolányi *Új ég, új föld* című regénye egyik megrázó szembesítésének testvérdarabja lehet: amint a halhatatlanságát kereső öreg Gilgames szembesül szerelmes ifjúi énjével, a fiatal pár ugyanakkor nem veszi észre a maga pillanatnyi boldogságában a sóvárgóan visszatérő öreg embert. A Hölty-féle idill ismétlődése ez Szabó Lőrinc saját költészetében. Nem-szonett volta ellenében – éppen a különbözést hangsúlyozva – illeszti a szonettek közé ellenpontként az idilli elbeszélést, a *Szárszói hajnal*.¹²⁸

Szárszói hajnal

Irtai: Szabó Lőrinc

Platánok álltak ott, s még szürkület
födte a vasut melletti teret,
és várnom kellett, s üres volt a park,
s egy padon ültem. Tíz perc múlva halk
nesszel megnyílt a bokrok zárt sora,
s egy fiú meg egy lány lépett ki a

126 Ludwig Christoph Heinrich HÖLTHY, *Májusi éjszaka (Mainacht)* = SZABÓ Lőrinc, *Örök Barátaink*, II., 43.

127 SZABÓ Lőrinc, *Réti alkony* = uő. *Összes versei*, II., 340.

128 MTAKK Ms 2271/103.

zöldből: csókjuk hosszan emlékezett
iménti gyönyörükre. A rengeteg
vadjai csupán oly értetlenek,
amilyenek ők voltak, és ahogy
- engem észre se véve - csöndesen
tovább sétáltak, olyan irigyan

néztem rájuk, mint senkire soha:
"Honfoglaló!" - S odakivánsam a
kedvesemet, s hogy húszéves legyek,
és egészséges, s oly vágy égetett,
amelyet nem nyújt az egész szezon
alatt két partján a vén Balaton...

/1955.VII.12./

A két nagy ciklus után keletkezett e szerényebb, harmadik. A terméketlenség éveiben felszikrázott ismét az alkotókedv, újabb elemzendő élethelyzetek kényszere olyan versek megteremtését tették lehetővé, amelyek *A huszonhatodik év* szerelmi lírájához újabb motívumokat csatoltak, és előkészítették a *Tücsökzene* kései darabjait, a Szabó Lőrinc-életmű záró ciklusát, az emberi létezés helyzeteit és állapotait bemutató utolsó verseket. De csak lezárás lenne? Nem újabb nyitás jelzése mindez? Persze ma már eldönthetetlen kérdések.

És megmaradt a rejtély: milyen is lehetett a titokzatos, a titkolt kedves, aki *A huszonhatodik év* homályából a *Valami szép* gyönyörű villódzásába vezette át a költő fantáziáját. Akik évtizedekkel későbből ismerjük csak a kedves személyét, hitetlenkedve fogadtuk a kapcsolat meglétét. De a szövegekből az is világossá válik, hogy maga a költő is megrendült csodálkozással lép be kíváncsiságával a kapcsolatba. Szétszedni akarta a nőt, a férfi beléfelejtkezett, de az ember tisztelte közben mindkettejük kötöttségeit. Mint azt a ciklus legfőbb jellemzőit összefogó, a megelőző gyűjteményekből hiányzó, csak a névtelen levélből és a *Vers és valóság*ból ismert darab mutatja. Benne a kíváncsiság - láttuk - nyílt szóval a ciklussal keresett probléma, a nőt a férfihez kötő szexualitás legmélyére kérdez. Ugyanakkor ugyanolyan mélységében átgondolja az élet egyéb szentesített kötöttségeit megbontó indulatok veszélyességét.¹²⁹

A feleség utólagos reflektálásában jellegzetesen mutatja a leplezés sikerességét, illetőleg lelepleződésének módját. Mintha az önmagát életében óvatosságra kényszerítő költő sugalma szerint halála után szertartás szerűen rajzolódna ki környezete számára utolsó évei „káprázatának” életrajzi válsága. A látott jelenetekben utólag ismertek rá a rendkívüliség megjelenési formájára.

129 A névtelen levélben szereplő gépiratot idézem, még ha belőle hiányzik is a szonett többi variánsból ismert kilencedik sora: „Késő, de oly jó, oly gyönyörű ez!”

Hiszen minden dokumentálható jelenetet kerültek, a veszélyek rémisztik őket (lásd az egyik jegyzetben: „Június elején nagy riadalmak, pech sorozat: mindenfelé találkoztunk emberekkel...”), leveleik megsemmisítését is egymás lelkére kötik. De a költő gyorsírással lemásolja azokat (és felmerül benne a kérdés, hogy a másik fél is egy megsemmisített dokumentumról nem készített-e másolatot). Ezáltal válik (részlegesen) követhetővé mégis kapcsolatuk története. Dokumentálni akarta, stilizáltan „apokrifokban” megírni utóbb, vagy kétségek közt vagy akár talán kajánul is várta a valahai megfejtés halálán túli visszhangját? Ez lett volna az a „titok”, amelyre halálos ágyán akart óvóan figyelmeztetni?¹³⁰ Talán baráti segítséget kérve.

Miután a költő halála után az aktatáskájában és zsebeiben megmaradt gyorsírássos maradványokat a költő bátyja fejteni kezdte, felháborodva közölte az özvegygel az imigyen tudomására jutott kapcsolatot (amelyet az özvegygel egyazon időben, kutatásaim kezdetén a megfejtő testvér leányától már magam is meghallottam). Az özvegy előtt akkor vált világossá egy korábban megfigyelt, és számára érthetetlen jelenet, amikor is közös együttlétük idején az asszony mozdulataiból áradó erotikus sugárzást érzékelt. „Nem értettem, kinek, miért villog ilyen módon ebben a zárt körben a másik asszony” – mondta utólag nekem.

Hogy a kedves férje – a szonettek háttérében állandóan jelenlévő személy – sem tudott a kapcsolatról, az a két család orvos barátjának, Tompa Kálmánnak teátrális jellegű kérdéséből lett világos számomra megismerkedésünkkor, a hetvenes évek elején: „Tudsz erről a kapcsolatról?” – majd megnevezte a szereplőket, és hozzátette: – Ha férje megtudná, öngyilkos lenne. Mintha az idézett *Késő* című verset szavalná, pedig ekkor még ő ezt nem ismerhette.

Késő

Késő: tudjuk, mit vesztenénk vele.
De csak rejtse kedved hívó bimbáját!
Azt mondtad: onnan gyöngyözik tovább
 bennetek a vágy első gyönyöre,
s ígérted: elmondod majd, s hogy a te
 egyed meg tudja... Óh, ruhádon át,
 így is süt és borzongat!... És mit ad,
 mit még e lát, hogy ne haljak bele?!
Vergődsz, mint én: míg tiltasz, segítesz.
Igen és nem: minden rettenetes.
Nem miattunk az!...Óh, nyujtsd, még, nagyon,
 ezt a nagy percet!... Ajkad ajkamon...
Lobog a halál: nem lesz irgalom.

130 Erről mind Kisklára, mind Lóci emlékezése is említést tesz. Lásd GÁBORJÁNI Klára, *Szabó Lőrinc utolsó napjairól* = *Szabó Lőrinc környezetének naplói*, s. a. r. TÓTH Mariann, 2007 [Szabó Lőrinc Füzetek 8], 204–206. G. SZABÓ Lőrinc, *Az utolsó háromszázöt perc* = *Szabó Lőrinc környezetének naplói*, 229. Mindketten „titkok” elbeszélésének szándékáról tesznek említést.

A baráti kör különben tudomással bírt találkozásairól a titkolózás ellenére is. Sőt voltak, akik közülük segítségükre siettek. A kedves férjének ifjúkori barátja Szabadság hegyi lakásán találkozhattak a szerelmesek.¹³¹ Egy másik kollegiális elbeszélés szerint a költő szomszédságában élő történészprofesszor lakása is befogadta őket. Ezért is érthető, hogy kórházi idejének első napjaiban leveleinek egyike éppen a lelepleződéstől óvóan ezzel összefüggésben született: feltehetően a találkahelyet biztosító valamelyik segítőtársnak szült.¹³²

„Január 6-án. Hálás barátja szívtrombózással az Irgalmasoknál fekszik. Családilag ne érdeklődjék. Gyógyulás február vége előtt reménytelen. Függő ügyek lényegtelenek, kulcs legrosszabb esetben nyomtalanul elvesz. Kérjük, hallgasson továbbra is mindenről. Szeretettel üdvözlük. E sorokat is semmisítse meg.”

Mint ahogy ezt a fordulatot vette át évtizedekkel később a versek végleges szövegét küldő névtelen levél írója is: „A közlés – egyelőre – bizalmas”. Az *egyelőre* kifejezés mindeddig kötött is, talán most már elindulhatok az oldás felé. Hiszen a feleség is a mostani időpontot jelölte meg a titok feloldásaként: „Zárt anyag. 2008. okt. 1-ig.”¹³³

A becéző szerelem hangneme. A szerelem kezdetén megteremti a költő levélprózában is a versekbe finoman beleszótt, egymást becéző hangnemet, a szerelmi rajongás ideálképzetét. A Zsuzsi megszólítású szövegeket.

A Zsuzsa-Zsizi név¹³⁴ dátumszerűen először az Igalról álnévvel küldött, már idézett 1953. szeptember 7-i levélben jelenik meg. Éppen ennek a levélnek a suggetíóját átvéve, figyelve a Zsuzsa-Zsizi szövegek becéző hangnemére és a levelekkel társítható finoman becéző versrészletekre sokáig magam is egy két-szereplős partner-képet tételeztem fel. Hiszen a versekben megszólaló kemény férfi-nő párbaj és a tőle elváló mégis beléje simuló szövegrészek olyan kétarcúnak tüntetik fel a nő-partner személyét.

Amíg csak a négyzetárcsós gyorsírással füzetkét ismertem, két személyben is gondolkoztam. A valódi kedves mellett feltételeztem egy Szabó [vagy – Schelken Pálma olvasatában: – Sebő] Zsuzsa nevű Zsizi-Zsuzsa becézésű szerelmet, és ennek a feltételezésnek alapján faggattam hosszas beszélgetés során a valóságos kedvest a képzeletbeli szerelmes alakról. Talán abban a hivatali helyiségben (pontosabban annak utóbb áthelyezett helyén), ahol két évtizeddel korábban a költővel

131 Mikor egyik tanítványom részvételemmel egy emlékező interjút készített vele a PIM számára, akkor beszélt el nekem ennek történetét.

132 A Gáborjáni Szabó Zoltán által megfajított szövegben.

133 MTAKK Ms 2277/198–204.

134 A gyorsírás bizonytalanságából eredően dr. Gergely Pál és Schelken Pálma átiratában Zsizsiként rögzült, a költő bátyja megfajtéseiben Zsuzsiként olvasta. Bár dr. Gergely Pál szóban számomra a Zsuzsi olvasatot sem zárta ki, lévén a fiktív Szabó Zsuzsa név becézett változata.

találkoztak, ahol élesben alakult ez a játékként is feltűnő szerelem. A kedves is a Zsuzsi nevet használja, feltehetőleg. Hiszen egy az évszámot meg nem adó levelének lejegyzése szerepel a költő bátyjának megfigyelései között is. Mikor „[...] a Balatonra ment néhány napra, június 12-én, új levél:”

„Érezd magad nagyon jól, testileg, lelkileg, addig is, míg nem láthatlak, kedves kedvesem. Nagyon szép volt a tegnapi este, a kőpadon, a hideg szélben, és a ma délután a káptalanban. Éreztem, hogy szeretsz és tudtam, hogy érzed, hogy szeretlek. De most már megint kezd szorongani a szívem, fáj érted, utánad, hiányzol. Zsuzsi.”¹³⁵

De valóban igaz lehet a költő csak leplezőként hangzó emlékezése is, hogy „apokrif leveleket is komponáltam”. 10 monológ címmel az infarktus után, kényszerű fekvése idején fogalmazza ezeket a Zs. aláírású leveleket? Nem is tíz, hanem több, mint tucatnyi levél következik a bizonyos Zs. aláírással. Múlatja valóban velük az időt? Mint ahogy a társasággal közösen tervezett gallyai utat is végigköveti képzeletében: „Kutyarossz volt tegnap reggel, mikor itt a közelben elhaladhatott az autó, amely engem is vitt volna. Gondolatban és félszenderben elkísértelek benneteket Gyöngyösre, még 10-óraiztunk és hőmérőt is vettünk. Folyton feszélyeztet, hogy nem tudtam Mme Dérít hogy szólítani! Írjátok meg majd a keresztnévét. Most legalább annyira fent vagyok Galyán [sic!], mint itt az Irgalmasoknál, s egészen légnemű vagyok.”

Hiszen a kedves kezdetben nem is írhatta, hiszen azzal a társasággal Galyán tartózkodott abban az időben, akikkel ott lettek volna Szabó Lőrincék is, ha a betegség ebben meg nem akadályozta volna őket. Avagy hamarabb haza kellett érkeznie, hiszen gyermekének elkezdődött a téli szünetet követően a tanítás? Avagy félszendergésében és fantáziálásában összemosódnak a szereplők? A Gallyára küldött levelében szinte a monológ-levelek stílusát követő jelenetet is rögzít: „Egy kedves, naív nő (jobb, mint hiszik) a baráti körünkből egy csokor nefelejtset [sic!] küldött fel a szolgálával, ő maga nem bírta áttörni a cerberuszokon. Húha! Fehér szekfűm is van. Elalszom.”

Létezett mindez? Avagy a félálom-fantázia szülte. Álom-üzenet volt a hegyre, vagy féltékennyé tevő álmódosítás? Maga a hegyre küldött levél a kórházi valóság és az enigmatikus álmok tudatos keveréke.¹³⁶

„1. Most egy hete éppen, hogy beteg lettél. Milyen hét volt! Úgy fáj a szívem érted. Nem tudok aludni, sem enni, de sírni sokat sírok. Éjjel, ébren folyton azon tépelődöm, ha jobban tudtam volna alkalmazkodni hozzád, ha jobban vigyáztam volna rád, talán csak később betegedtél volna meg? Nem is merem ezt igazán végiggondolni, úgy kétségbeesem. Jobban vagy már? Mikor láthatlak? Megpróbálok bejutni hozzád! Zs.

135 MTAKK Növ. sz. 10/2004; 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a Gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfigyelt szövegek.

136 MTAKK Növ. sz. 10/2004; 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfigyelt szövegek.

2. Rettenetesen szenvedek az aggodalomtól, nincs egy nyugodt percem. Folyton arra gondolok, százféleképp elképzelem, hogyan lehetnék melletted. Hogyan ápolnálak, kiszolgáltatnálak, felolvasnék neked, vigyáznék rád. Ha meg tudnám csinálni, hogy néhány nap múlva, legalább rövid időre, bemehetnék hozzád. Nagyon vigyázz magadra, szeress, szeretlek! Zs.

3. Már három levelet írtam és téptem szét. Csak percekig tudok egyedül maradni, izgatott vagyok, kapkodok, hogy írjam meg néhány szóban, amit szeretnék, a fontosabbat. Gyógyulj meg, szeress, szeretlek!

4. Hétfő, 17. január. A napokban többször a kórház felé jártam. Nagyon szerettem volna bemenni. Egyszer már a kapuban voltam, de mégsem mentem be, féltem, összehallok valamelyik családtaggal. Vagy ismerőssel. Így csak a falat simogattam meg és a szememmel megcsókoltam azt az ablakot, bent, a kis utcában, amelyről azt gondoltam, hogy a tied. Mióta benne vagy, megszerettem ezt a csúnya, nagy épületet is, segítsen ő is meggyógyulni minél hamarabb! Alig várom már, hogy láthassalak. Zs.

5. Szeretlek. Légy jól. Vigyázz magadra! Zs.

6. Te. Mennyire jó leírni ezt a szót is neked. Mennyire hiányzol! Csak akkor vagyok nyugodt, csak akkor könnyű és jó az élet, csak akkor élek igazán, ha melletted lehetek. Színtelen, üres nélküled a világ. Hogy el vagyunk szakítva egymástól! Zs.

7. Tegnap este semmiképp sem sikerült hírt adnom, telefonon is hiába próbálkoztam. Nagyon aggódtam, nyugtalan voltam miattad, nem hatott-e rosszul rád a délutáni találkozás? Ma bemegyek hozzád. – Édes kedvesem – csak szerencsém legyen! Zs.

8. Itt voltam a szomszédságban, de nem merek hozzád bemenni, hátha vendéged van. Kint sűrű köd van, a szívemben is, mi lesz a jövő héten és azután, ha nem láthatlak. Nagyon hiányzol, nagyon szeretlek. Zs.

9. Itt voltam, nem tudtam felmenni, majd délután, a hivatalos időben. Azért írok, hogy tudd, szeretlek, látni akarlak. Zs.

10. Ez már valószínűleg február. Nem tudtam bejutni hozzád tegnap. Feltűnő lett volna a család miatt is. Nagyon kétségbeesett voltam. Mára is kigondoltam valamit, majd élőszóval mondom el. Ma bemegyek, az időpontot még nem tudom, mikor sikerül. Addig is légy jól, alig várom, hogy láthassalak. Nagyon szeretlek. Postán is kellett levelet kapnod, arra kérlek, jobban vigyázzunk! Zs.

11. Kedvesem, édesem, szívecském, Mackókám, milyen üres ez a mai nap is nélküled! Nem merek bemenni. Pedig hogy szeretnék melletted lenni, éppen ma, mikor már szabad felülnöd! De a szívem, az eszem ott van nálad, meg ez a virág. Ezt küldöm magam helyett nagy, nagy, nagy szeretettel! Zs.

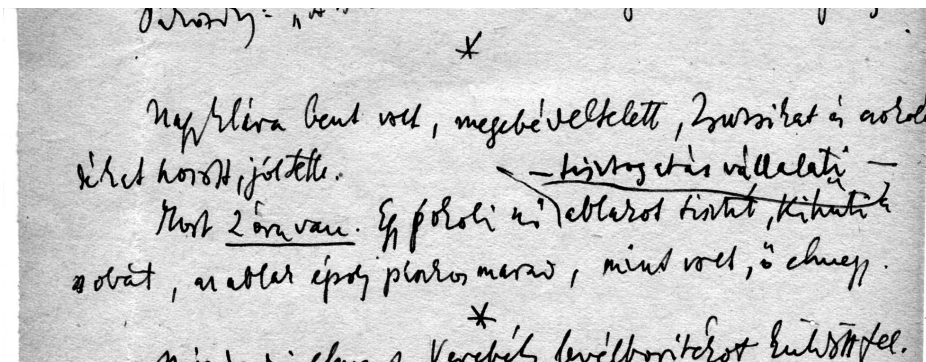
12. Szeretlek, sírok, nem tudok aludni, kétségbeesett vagyok, nagyon szívesen meghalok én is. Holnap csak akkor láthatlak, ha valami szerencse adódik, nem merek bemenni, hátha összehallok valamelyik családtaggal. Úgy fáj a szívem! Pénteken bemegyek, vagy kora délután, vagy este a hivatalos látogatás után. Mi óta vagyunk? Nem okozhatunk fájdalmat másoknak! De azért szeress! Zs.

13. Március 14. Tegnap este már a kapuban voltam, de nem mertem bemenni a család miatt. Nagyon szomorú vagyok, hogy nem láthattalak. Ne vádoldj, ne ítéld el, nem

ismered a helyzetemet. Bízz benne, hogy megállapodásunkat tartom! Ma mindenképpen bemegyek, csak az időt nem tudom még, mikor. Szeress, szeretlek, légy jól, gyógyulj meg. Zs.

14. Március 15. Ma van először tavaszi idő; úgy szeretnék veled lenni; mikor láthatlak? Tegnap hivatalosan voltam nálad. Holnap, akárhogyan is, bemegyek. Ha csak lehet, ma is, egy percre legalább. Mennyi mindenről kell beszélünk. De a legfontosabbat tudod! Ma, úgy érzem, minden nagyon jól rendeződik. Vigyázz addig is nagyon magadra, az egészségedre, a családdodra, barátaidra, a [...]¹³⁷. Te vagy a vigaszom, az életem. Zs.”¹³⁸

A Galyán lévő társaságnak küldött, fentebb részleteiben már idézett január 4-i levelében pedig, amelyet fekvé ír, nagy lassan, olvasatlanul, külön hangsúlyozza: feleségre „Zsuzsikát és csokoládékat hozott, jól tette.”

A levél legújabb kiadásának¹³⁹ jegyzetében szerepel: korabeli Zizi elnevezésű apró szemű cukorkáról van szó. De hogyan, miért lett a Ziziből Zsuzsi? Erről már nem beszél. Mert nem is beszélhet. Lehet, hogy ez már szakmai ártalom egy agyonkódolt szerelmi kapcsolat megfejtése közben, de feltételezem, hogy ezzel a szóval is üzeni akart a feltehetően a társaságban körbejáró levélben a közöttük üdülő távollévő kedvesnek. És talán közben megálmodta a leveleket. Vagy csak azok kezdeti darabjait, melyeket megismerve már a kedves folytatja, hazatérése után, a „monológot”, átvéve annak kezdeti hangnemet.

~

137 A szót a testvér nem tudta megfejteni.

138 MTAKK Növ. sz. 10/2004; 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfejtett szövegek.

139 A levél legutolsó közlése: SZABÓ, *Vallomások*, 600. A levél kéziratának fényképét az MTA Illyés Gyula Archívum bocsájtotta rendelkezésemre.

A „Felszabadult nő”¹⁴⁰ – a *Cressida*-szindróma. A trombózis utáni gyógyulás folyamata idején a Gellért gyógyszálló kórházi részlegében való zavartalan együttlét lehetősége a kapcsolat új fajtáját nyitja meg, a fokozatosan megszólaló vallomásos időszakot. Ekkortól tételezhetjük fel a titokzatos módon ma már nyilvánosság előtt is ismertté vált *Vers és valóságnak* és az ezt keresztbe szövő *Bizalmas adatok és megjegyzések* keletkezését. Az asszony vallomásai a költő táskájában, ruhájában rejtgetett gyorsírási jegyzetektől kerültek egyelőre elő. És ezek a ciklus 1953-as szonettjeivel ellentétben egy egészen másfajta nőképletet nyitnak fel a költő előtt. Versek ebből majd 1956-ban a ciklus zárásaként készülnek, valamint a *Tücsökzene* kiegészítő darabjai lesznek, a Szabó Lőrinc-életmű egyik legizgalmasabb rejtvényét, költészete alakuló újabb magas pontját képviselve. Amint ez a költő alkotói tudatában is megjelenik. Pontos önreflexióval kommentálva: „Legizgatóbb, legfájóbb fűszerem” – amint a *Cressida* című versben írja.¹⁴¹ A páros egyszerre válik kiszolgáltatottá saját két irányú – női és férfi jellegű – szabadságvágya okán és a kötöttségek tisztelete során.

Az 1953-ban még remélt, költészetének szintézisét ihlető partner-kapcsolat helyett egy egészen újfajtán megjelenő, egymást izgatóan elemző férfi-nő kötődés kerül a költő utolsó versei figyelmébe:

„Sajnos, a teljes szabadság, egyenjogúság alapján áll, és majdnem materialista módon az ellenkezőt vallja: »Akinek módjában van, tegye.« Eszembe jut egy máskori kijelentése: »Hogy nekem lett volna időm rájuk?! Dehogyan volt! Vagy csak a legkevesebb!« »Ha annyi időt áldozott volna nekik, mint nekem« [...] azt mondta, hogy másoknak is elmondta egyes dolgait, de a dolgok nagyobb részét elhallgatta, 90%-ot, 70%-ot, 50%-ot elhallgatott. »Eleinte« mondta, »még kevés volt az esetek száma s könnyű volt 50%-ra felvigyázni(?)!« Általában azonban elhárította a vallomást, azzal, hogy ő zárkózott és – se igent-t, se nem-et nem mondott.”¹⁴²

Miként jelent meg a költő számára ez a fajta nő, akibe korábban, 1953-ban csak a tudást kereső igényeit vélte belelátni? Hogyan változott az a nő „egy nő”-vé – a később Esterházy által megformált értelemben – akitől továbbra is mindent meg akart tudni a nőkről. Végül is verseiben szét tudta-e szedni, hogy összerakhassa újra formált problematikusságában?

Mikor találkozott először életében-pályáján költőileg ezzel a nő-jelenséggel, az elromlott rejtéllyel, a nő korában átstrukturálódó képletével? Németh Antal még a háború előtt, az emberi kegyetlenséget formáló, a bizalommal való visszaélést bemutató *Macbeth*-fordítás sikere után megbízza a *Troilus és Cressida* magyar változatával.¹⁴³

140 Lásd MTAKK Ms 2272/16. füzetben, a *Cressida* című vers fogalmazványában két alkalommal is szereplő címvariáns.

141 SZABÓ Lőrinc, *Cressida* = uő. *Összes versei*, II., 219.

142 MTAKK Növ. sz. 10/2004; 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a Gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfejtett szövegek.

143 „Február óta dolgozom a *Macbeth*en. Ezt most a nyáron be fogom fejezni és elkezdem a *Troilus és Cressidát*” – mondja egyik 1939-es interjújában. (SZABÓ, *Vallomások*, 141.)

Becsődöl, kezdetben tehetetlennek bizonyul szembesülve vele.¹⁴⁴ Ahogy a hagyományos értelmezés is legszívesebben kiiktatta volna Shakespeare művei közül a Cressida alakja körül szövődő színművet. A huszadik század középső harmada idején elkövetkezett eseményekre volt szükség, hogy a színműben felfedezzék a tragédiát, az alkalmi travesztíának vélt játékban saját korának szereplőire ismerjen a századközép után megnyíló értelmezési horizont.¹⁴⁵ 1948-ra azután Szabó Lőrinc is elkészíti a maga drámafordítását, akkor már vannak közvetlen, verseiben is megszóltatott¹⁴⁶ ismeretei a baráti közegeben embertelenné átalakuló kapcsolatokról. De még egy sokarcú szerelmi kapcsolatra lesz szüksége, hogy ne csak a viszonyok embertelenségét értse, hanem saját költészetébe idézve egy embertelenként feltűnő emberi lény megértéséig jusson.

Pedig kezdetben nem ezért beszélteti partnerét – vesztré? költészetének utóbb nyereségére? – találkozásaik alkalmából: „55-ik születésnapomon délelőtt 11–1 közt a Gellértben [...] régi ígéretéhez híven, elkezdett beszélni magáról.”¹⁴⁷ A költő belemerenne minden „uj szörnyűségbe”, minden biológiai-pszichológiai provokációba: a viszonzás reményében. De csak életrajzi eseményeket kap, azokat is állandóan vissza-visszavonva. A bizonytalanba vezetve fantáziáját. Ezáltal, ezúttal maga a költő válik kikérdezetté, mi több: kiszolgáltatottá.

Az asszony Gellértben elkezdett vallomásai – hasonlóan a költő *Vers és valóság* címen ismert emlékezéseéhez – külső-életrajzi mezőre siklanak. A partner életét – esetleg, vagy annak szimulációját! – megismerheti, de aligha a női szexualitás alkati létezésének vágyott titkait. Helyette egy asszonyi ember felszabadulásának és ezzel párhuzamosan bezárulásának eseményeit. A maguk rapszódikusságában. Cressida kel életre a költő szerelmében. És ehhez kapcsolódnak majd az 1956-os és 1957-es versek. Ekkor még a veszteséget szenvedő, a költői nyereség lehetősége csak lassan tudatosodik.

A lejegyzett szövegekben az együttlétük jellegét megnevező egy-két tárgyszerűen a szexualitásra visszautaló ismétlődően azonos kifejezéssel – mondhatnám: dicsekvő epiteton ornans-szal – mintegy az elbeszélések környezetét jellemzi csak. Verseiben ellenben ezt követően 1956–1957-ben a szexuális jelentek „kép-rázat”-jellegű átírását felváltja az életrajzi-szocializációs elbeszélések poetizálása, pszichológiai-drámai átírása. Ennek válik „nyersanyagává” az asszony elbeszélése.

144 „A három Shakespeare-darab után egyszerűen nem volt lelki erőm befejezni a negyediket, a *Troilus és Cressidát*, bizony, becsaptam vele a Nemzetit.” (Uo., 257.)

145 Csak már a háború után, 1945-ös *Naplójában* fordul ismét felé a költő: „A Landauer-kötet azért fogott meg, mert a *Troilus and Cressida*-tanulmány ilyenformán kezdődik: »ez a darab egyike a legjelentősebb Shakespeare-műveknek«. Akkor már mégis el kell olvasni. Egy vagy két felvonást készítettem belőle sok évvel ezelőtt, a többibe beletört a bicskám, ezért haragudott meg rám, először, Németh Antal. Magát a *Troilus*-t olvasgatni kezdtem. Ha nyugodt életem lenne, esetleg mégis előlről kezdeném vagy folytatnám. Rémes darab, mai világba való.” (Uo., 369.)

146 Lásd a már idézett akadémiai doktori előadásomban a *Tücsökzenéből* kihagyott *Ellenfelek* című versről éppen ilyen értelemben mondottakat, <http://www.nytd.hu/mtanyio/Pro2000.htm>.

147 A Gáborjáni Szabó Zoltán megfigyelésében az 1955-ös, ill. 1956-os évszám bizonytalan. A szövegösszefüggésből és a helyszínből az 1955-ös évszám a biztos.

Hallgassunk bele az asszony bizonytalanságban tartó, akár játéknak is felfogható „élet és valóság”-ának „hosszú felsorolása”-ba.¹⁴⁸ Ebből szövi meg a költő a maga utolsó „költészet és valóságát”.

„De valószínűleg a hely sugallata következtében, egy olyan esetéről beszélt, amely itt a Gellérthben zajlott le, ’48-ban vagy ’49-ben, nem tudta már biztosan. Külföldi, nagy termetű, gyermekes modorú és lelkű férfi volt az illető, naiv és meleg lelkű; a szavakból ráismertem Eluard költőre, aki nem nagyon régen halt meg s akit egyszer majdnem ugyanilyen szavakkal védelmezett előttem, mikor szidtam, mert nem tudtam becsülni, mint író, ahogy most sem becsülöm. [...] Ez volt az első nyílt, vagy félig nyílt vallomása; igaz, hogy külföldről és halotról szólt, ami könnyebbé teszi neki a vallomást. Kíváncsi vagyok, hogy ma, április 2-án folytatja-e. [...] ő rábeszélte házasságkötésre.”¹⁴⁹

Ugyanakkor kétségtelenné tette számomra, hogy a szeretője volt egy nálam 5 évvel fiatalabb és már rég halott költő társamnak. Nagyra becsülte őszinteségeért, és tehetsége alapján. Elrontották lélektanilag, mert »csodagyereket« akartak csinálni belőle; később elrontották az iskolával, a párt szemináriumokkal; az analízissel; és kihasználták. Azt mondta arról, hogy az illető költő az én fejlődésemnek hatása alatt érett meg és hogy sok versemet tudta a *Te meg a világból* (»az egészet könyv nélkül darálta«, egészítettem ki én), és hogy »szerette«. Bizonyos régi vádak emlékét is szövé tette: »Ha ő annak a felesége lett volna, akkor az nem ment volna tönkre.« Ez a mondat mutatja, hogy szerette a férfit és hogy bizonyára a szeretője volt.

Május 9-én, a Szebeni Antal téren kifejtette, hogy nem szereti az írókat, egészen véletlen, hogy olyan sokkal került kapcsolatba. Társadalmilag többre becsüli a mérnököt, orvost, pilótát stb. Hány író volt? – kérdeztem. Zavarba jött, hallgatott. Tudtommal négy, mondtam én, hallgatott.”¹⁵⁰

A szövegek lényege: a teljes bizonytalanságban tartás. Majdmindegyik elbeszélés végére hasonló kételyt ír le a költő: „de nem volt világos, hogy ez tréfa vagy valóság”. 1953-ban politikailag is fellélegezve, a kínzó gyászeset lelkifurdalásától már szabadulóban a költői életmagyarázat formáit próbálgatva örömmel fogadta be a költő egy új szerelmi „káprázat” megjelenését. Csakhogy a folyamatos ismerkedés, az életrajzi elbeszélések meghallgatása egy számára új típusú női alkatot ismeret meg. Zavarba ejti, bizonytalanná válik a közelségében. A klasszikus egyensúly pillanatok alatt felbomlik: most éppen ott tér vissza a költészetében oly gyakran jelenvolt „kétségbeesés”, személyes egyensúlyvesztés, ahová eddig nem fészkelte

148 MTAKK Növ. sz. 10/2004, 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a Gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfajított szövegek.

149 MTAKK Növ. sz. 10/2004, 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a Gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfajított szövegek. Paul Eluard 1951-ben kötött házasságot Dominique Laure-ral.

150 MTAKK Növ. sz. 10/2004, 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a Gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfajított szövegek.

be magát. A szerelmi kapcsolatban. Költészete talán leggyakrabban előforduló két szava kel vitára a szonettek 1956-os zárásakor: a „káprázat” és a „kétségbeesés”.¹⁵¹

Kétségbeesés

Ha különb erőmmél különb ravaszság,
 ha jog visz rá /a bennem megvetett!/,
 ha önzés, hogy ami vonz tenni, tedd,
 ha, indokolhatatlan bár, igazság,
 ha parancs, mit szeszély vagy bosszu szab rád,
 ha örület vihara, míg lehet,
 élni még az egyetlen életet,
 véletlenek e bus-bolond kalandját:
 kedves, akkor Amit Mindenki Tesz,
 azt teszed csak, ami természetes,
 s ami tán a jövő törvénye lesz
 /be sívár törvény!/- akkor, bármi szégyen,
 hallgatásodat megszentelve kérem:
 "Tarts meg hűséged gyönyörű hitében!"

„Kétségbeesés – Ez pedig a legfájóbb érzés, a csalódástól való rettegés, a féltékenység. Hajoltam én is arra a felfogásra, hogy a férfi természete poligám, a nőé monogám. Mint egy középkori vagy keleti kényúr, olyan hűséget kívántam, követeltem. Legismertebb versemből, a *Semmiért Egészenből* eléggé kiderül. Most már sokat változtam, korom is segített ebben, megértőbb, belátóbb lettem. »Mindenért – mindent.« Alakulásomat mutatja a *TücsökHzene Cressida* című darabja is. Nem '53-as keletű, hanem 2-3 évvel későbbi.”¹⁵²

„Ismeritek Cressidát? Én igen!
 Legizgatóbb, legfájóbb fűszerem.
 Oly kéj rontja, mint engem, s gyöngeség
 s kémia a lelkiismeretét.
 S még így sem önző! Hogy mentse magát,
 most téged mintáz, Állati Világ,
 téged magához, érzékeny Idő,
 téged, Jog, Szokás, Lélektan. A nő
 érik benne, kit minden pillanat

151 A névtelen levélben szereplő gépiratot idézem. Elkészülte a négyzetrácsos füzetke dátumozása szerint: „956. XII. 9.”

152 SZABÓ, *Vers és valóság*, 282.

folyton feltölt. Esze több, súlyosabb
 Zeusz lányáénál. Mint gejzirliget
 ugrálja körül álmom, őrület,
 mámor, szerencse. Egykor orvosa
 a megbízható cinkos volt. De ma
 teste a kétes becsület helyett
 szinte-nyílt szabadság zsákmánya lett...
 Így is szereted? – Akkor védj, szívem:
 száz év múlva nem lesz más szerelem.”

És még *A huszonhatodik év* végébe, *A szörnyetegbe* is bekéretőzik a férfi-nő kapcsolat korábbi végiggondolásának felbomlása:

„Ez az: mért kellett más is?!... Nem elég,
 még a legjobb sem elég, amíg egy?...
 Sötét éhség a vér: szerettelek,
 s mást is, százakat, – nem voltál elég!
 Megjártam poklaikat: nem elég
 akarat, hűség, jóság, szeretet;
 ima és vezeklés még kevesebb:
 ördögi elv az „elég nem elég”!
 Bóg teste óljában a szörnyeteg,
 – súgja őrült barátom. De lehet
 oltanom lámpás érzéseimet,
 hogy megvakúlva – lássak?... Jaj nekem,
 mért hazudtam, hallgatva, kedvesem!...
 (De hátha te is így voltál velem?!)”

Olyannyira, hogy áthangolja a „két élő” viszonyának ekkorra kialakuló tapasztalata az „egy halott” szakrális képét is. Hasonlóképpen a *De hátha te is* című versben:

„De hátha te is így voltál velem?!...
 Mérem, századszor, a szabadszerelmet
 s angyalpéldáit a leghűbb szíveknek,
 de vergődöm csak és kételkedem:
 hátha te is így, így, emberien,
 részleges becsületben, így viselted
 a bűnt s a gyönyört, lelki-testi terhed,
 így magyaráztad, s kényszereiden
 el-elborzadva fürkészted, ki vagy,
 míg össze nem tört egy rossz pillanat:
 amiatt vagy már rég a föld alatt?...”

Óh, végzet romlékony kalandja!... Tetszik,
nem tetszik, saját férgei kikezdi
az élőt, még mielőtt sírba fekszik!”¹⁵³

Mi történt a költő tematikájában? Milyen „új szörnyűség” vonzza be egy átalakult világba? A politika, a kedves halála, a saját betegség nem volt oly erős, hogy megzavarja a *Valami szép* életmagyarázatát. De megjelent életében egy asszony, aki a költő által olyannyira vágyott életképeivel „úgy játszott a legénnyel, / Mint macska szokott az egerrel!” Vagy Szabó Lőrinc megfogalmazásával: „tetszik neki a játék, a hatalmának az átérzése”.

„*Cressida* – A Shakespeare-féle Troilus és Cressidából indultam ki, akit kisé (talán nem is csupán kisé) jóindulatúan néztem szerencsétlen vergődésében, a megjegyzéseiből, amelyeket általában a szerelemre tett. Őreá gondoltam, amikor az első sor utolsó két szavát és a második sort leírtam. A 4. sor »kémiaja« a biokémiai alkatra kíván utalni. Állati világ, jog, szokás, lélektan mind az ő érvei lehetnek. Rá utal az is, hogy »még így sem önző«, illetve »még így is tiszta«, ahogyan először leírtam. – Zeusz lánya = itt Pallasz Athéné. – Gejzirliget = [...]»¹⁵⁴ álomképek értelmében. – A becsület »késes«, mert elvileg és esetenként vitatható. – A lényeg a vonzalmamban hozzá az, hogy így is, ilyen felfogással, csakugyan, bár fájdalmasan, szeretem típusát. – Hogy a száz év száz év múlva következik-e be, azt nem tudom, de a fejlődés efelé tart. Boldogok lesznek a konzervatív férfiak, és sok konzervatív visszaesés lesz a nők részéről is. (És nem csupán konzervatív hazugság, mint ma!) – A 13–14. sorhoz: a titkosan követett szerelem idején, tehát csaknem mindenkor, lelki megnyugvást nem is annyira a teljesen odaadó férfi, hanem a teljesen megbízható férfi jelenthette e kivételes nőknek.”¹⁵⁵

Az asszony életének hosszabban elmondott rejtelmek maradjanak az archívumok zárt világában, elbeszéléseiből, illetőleg beszélgetéseiből a költőnek a verseiben is megjelenő, az általam *Cressida*-szindrómának nevezett indulatok magyarázatául szolgáló szövegeket emelem ki. Legyen példa erre (ha egyáltalán megvolt!?) a „történelmi Laci”-ként emlegetett, végül is ártatlan kapcsolat története. A költő bátyja által a gyorsírásból megfejtett szövegeken végig vissza-visszatér. *Utólagos összeállítás* címmel imigyen foglalja össze a kapcsolatról hallottakat Szabó Lőrinc jellegzetes naplóró modorában, mintha valamelyik korábbi naplójegyzetét olvasnám:¹⁵⁶

„Körülbelül egy évvel, vagy kevéssel a szakítás előtt (54 vége), egy barátnőjénél, akit nem nevezett meg, de aki a Pasarét környékén lakhat, megismerkedett egy rokon-

153 SZABÓ Lőrinc *Összes versei*, II., 285.

154 *A Vers és valóság* előkerült gépiratában olvashatatlanná kitörült rész.

155 SZABÓ, *Vers és valóság*, 273.

156 MTAKK Növ. sz. 10/2004, 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfejtett szövegek. A pontatlanságok vagy a gyorsírásba is áttett leplezések, vagy a megfejtő testvér bizonytalanságai.

szenves fiatalemberrel. Nem nevezte meg Zs,¹⁵⁷ csak annyit, hogy történelmi név viselője [...] Barátnője, úgy látszik szerelmes volt ebbe a fiatalemberbe. Később, ritkán, majd sűrűbben ők is találkoztak. A találkozásra a férfi kérései adhatták a közvetlen okot s az összejövetel valószínűleg a boltban folytak le, hivatalos színezet megoldása mellett egyre sűrűbben. A férfi ezenkívül bejárt a Lukács-fürdőbe, hetenként többször is, ha dolga volt, ritkábban, ha vidéken kellett kényszer [...] ¹⁵⁸ (testi munkán tartózkodnia): a fürdőben találkoztak s a férfi többször elkísérte hivatala felé. A nő állítólag nem egy ízben kérte a férfit, e kissé feltűnő látogatások mellőzésére. A férfi a hivatalba is bejárt, a külső ajtón kopogva szokott bejönni, anélkül, hogy a többiek láthatták volna. Bent a szobában hosszabb-rövidebb időt töltött beszélgetéssel, amire azért szorult rá, mert, mint mondta, intelligens nő ismerősei nem voltak. Az intimitás nőtt, a nő többször kifejezte előttem, hogy a férfi »tetszett« neki. Mi magunk között »történelmi Lacinak« neveztük, hogy miután a nő megnevezni nem volt hajlandó. Én számtalanszor rámutattam a játék veszélyességére és a férfi biztos nőcsábász jellegére. Sokkal jobban szenvedtem miatta, mint amennyire mutattam. Egyszer-kétszer azt is kifejtettem, hogy férjének a szerepe sem engedi meg ezt a kapcsolatot, pláne az elmélyedését, hiszen ez olyasmi volna, mintha egy 48-as forradalmár felesége Haynaunak volna szeretője.

Sokszor kérésemre, ahogy a mi kapcsolatunk – talán az én egyre monogámabb odaadásom eredményeképpen – mind bensőségesebbé fejlődött, a nő szakító szándékokat kezdett emlegetni, a férfit a Lukács-fürdőben egy váratlan látogatása miatt »erősen megpirongatta«, majd végül a hivatalában, ahol fogadni szokta, elutasította, azt felelvén neki a kérdésére, hogy »igen, a terhemre van«. A férfi elsápadtan és megsértődve és némán távozott tőle. Azóta állítólag nem látta.

A nő határozottan részvételt volt iránta, sőt, azt hiszem, hogy van ma is, és túl ridegnek tartotta a maga eljárását. '54 december végén egyszer azt mondta nekem, hogy már-már azon a ponton volt, hogy megcsaljon vele. Előzetesen tudom, hogy rendszeresen akartak kávéházban találkozni, ahol a férfi »angol nyelvleckéket adott volna neki«. A dolgot nem tekintem végleg elintézettnak.

Még mindig emlegette a »történelmi Lacit«, hogy az milyen veszélyes volt rá nézve, és pedig én miattam, vagyis azért, mert én a nyár folyamán egyszer nem voltam hű hozzá. Augusztus végén, szeptember és október elején folyt a veszélyes dolog legnagyobb része. Kértem, mondja el az ügyet, de azt felelte, hogy már elmondta. (Én össze akartam hasonlítani a mai előadását a régivel.)

Pótlás '55. május 23-án a »történelmi Lacihoz«: Ma hétfő van. Tegnapelőtt, vagyis szombaton, azt közölte, hogy egy héttel azelőtt levélben jelentkezett a »történelmi Laci«, – aki különben névtelen újrési üdvözlétet is küldött. Azért nem említette a

157 Zs: a Zsuzsa név már leírt rövidítése.

158 A szót a testvér nem tudta megfejtetni.

hét folyamán, mert úgy látta, hogy én nagyon rossz lelki állapotban voltam. A levél rövid és teljesen tisztességes hangú (hát vajon milyen lenne?!). Emlegeti, hogy »egy évvel ezelőtt májusban« ismerkedtek meg, és hogy beszélgetni szeretne és hogy találkozni kíván. (Én úgy láttam, hogy a nő volt egész héten rendkívül ideges: nyilván emiatt.) Hogy a levélíró »bent« »el van-e már intézve«, azt nem gondoltam; de nyilvánvalóan még mindig nincsen, ha ennyit várt az írás megemlékezésével. A levelet különben, mint ígérte, el fogja hozni hozzám és megsemmisítjük. (De vajon csinált-e róla másolatot?) Nagyon elkésérít a hazugság, a tettenérés: ő tavaly azt mondta, hogy a dolog szeptemberben, sőt augusztus végén kezdődött; és most a férfi levele elárulja, hogy májusban kezdődött az ismeretség! Tehát énhozzám egy évig és néhány hónapig volt lelkileg hű. Hogy mostani lelkiállapotán mit higgyek, nem tudom; azt hiszem, hogy hű, csak tetszik neki a játék, a hatalmának az átérzése. És azt mondta még, hogy az az ember »nagyon szép, mutatós férfi«. Ezt eddig nem mondta, csak azt, hogy »tetszik neki«.

Még pótlás: Az idők folyamán kétszer is említette, hogy az illető férfi nagyon csalódott a nőkben, mert a felesége megcsalta, és ez nagyon összetörte. E miatt nem tud most egy nővel többször lenni, mint egyszer. Tehát ilyen »intimus« beszélgetéseik is voltak! »Hűséget szeretne« egy olyan nőtől, akinek legalábbis férje van. Tipikus nőcsábász, és szegény asszony nem látja. Vajon elhozza-e ma a levelet?!

Amikor az »angyal Lacikát« akarta adni a férfi, akkor a Mecsek kávéházban találkoztak volna; a nő azt mondta, hogy a férjének említést tett volna a tanulás dolgáról. Egy alkalommal féltékenységekben teljesen feldúlva, bementem a Mecsek eszpresszóba; de szerencsére nem voltak (nem lehettek ott), sőt egy perc múlva boldogan találkoztam a kedvesemmel. '55. május 23-án a Gellért étteremben [...] mindezt elmondtam neki. *Különbség annyi, hogy:* egyetlen egyszer, a terepet megnézni, a Mecsekben – a kávéházban – csakugyan bent voltak, azt állította, hogy mondta nekem, én csak tervezetre (?) emlékszem. Megismerkedésük májusban történt; de ő a »komoly« dolgot említette csupán, mikor augusztus végét, szeptember elejét mondotta. Barátnőjének a címét és nevét most sem mondta meg. Érzelmeiről most se nyilatkozott a jelenben; de az egész ügyet bőségesen »elintéztnek« jelentette.

A »történelmi Laci« májusban, gépirásos pár sorban, »L.« aláírással, jelentkezett. »Hogy egy éve ismerte meg«. Választ állítólag nem kapott. »Minthogy semmit sem akarok elhallgatni«, megemlégtette, hogy pár nappal ezelőtt, a nőnap alkalmából két *ibolyacsokrot* hagytak számára ismeretlen személyek a telefonközpontos nőnél. Állítólag egyik sem a »történelmi Laci« volt.”¹⁵⁹

A már idézett 1956. március 10-i, szombati Zöld Hordó-béli beszélgetés során felveti a költő:

159 MTAKK Növ. sz. 10/2004; 5/2005. Ebben a szövegegyüttesben található a Gáborjáni Szabó Zoltán, a költő bátyja által gyorsírásból megfajított szövegek.

„...hogy egy időre meg kell ritkítani találkozásainkat, mert nem tudok az »Ulen-spiegel« regény fordításához hozzájutni.¹⁶⁰ Hetenként csak kétszer fogunk ezentúl találkozni, és este, ha megyünk, az operában. Benne is majd ugyanakkor támadt fel ennek a kényszernek a felismerése. Telefonon sem fog keresni délelőtt, hanem délután 2-kor és 5-kor: akkor a boltjában lesz és dolgozni fog valami szakmai művön. Minél gyorsabban le kell gyűrni a fordítást, a regényt; a nyáron aztán majd verseket írok, addig semmire sem gondolhatok (hiszen még a Villon¹⁶¹ is a nyakamon van!) Kint esett a hó.”¹⁶²

És a mindehhez a refrénszerűen hozzáfűzött gyanakvó megjegyzés: „Megvallom, fájdalmasan érintett az a gyanú is, hogy hátha elszakadni akar tőlem. Olyan kész volt benne a helyeslés! De hátha csak az okossága miatt volt így.”

Versötletekként pedig így fogalmaz:¹⁶³

„Csak, ha jelen vagy, addig éltet a
boldog mámor, utána nem hiszem
semmi szavad: kedvesem, mit tehetnénk,
hogy

Mégis csak jobb élni, mint halni, mégis
az én poklom nélkülöd: az idő.

Hát csak mert más megalkudott velem,
tévedésem, már másfél éve, én most,
a rá...”

És ha a *Vers és valóság*ban már az 1956 eleji hosszú télen (lásd még márciusban is: „Kint esett a hó.”) fogalmazódott *Két pokol* című verset is a ciklus környezetébe osztja, akkor az 1953-as verseket követő kétségbeesett kiüresedést is nyomon követhetem, mintha a Zöld Hordóbeli jelenet társ-szövege lenne:

160 Charles de COSTER, *Thyl Ulenspiegel*, ford. ILLYÉS Gyula-SZABÓ Lőrinc, Európa, Bp., 1957. 1956 júniusában Gézaházán egy hetet tölt a költő feleségével, hogy zavartalanul diktálhassa fordítását. (Lásd SZABÓ, *Napló, levelek, cikkek*, 588. Kodolányinak írott 1956. márc. 6-i leveléből: „Fordítok, mint mindig. Most a De Coster *Ulenspiegel*-jét kell befejeznem. Utálom.” *Ne panaszd a magányodat!* 304.) Végül a fordítás nagy részét közös barátjuk, Wessely László készítette el. „Az Új Magyaránál Domokos Jánosnak: jeleztem az új Ulenspiegel-többltet nem-vállalását s hogy Maga majd eljuttatja oda a leküldött s visszaküldött francia anyagot. (Bizalmasan azt ajánlottam: csináltassa meg szó nélkül a közbülső hiányt Wesselyvel, s ne szóljon róla senkinek.)” (*Harminchat év II.*, 489.)

161 A költő bátyja értetlen a névvel szemben, „villany”-t ír megfejtésébe. Valójában: François VILLON *Összes versei*, ford. SZABÓ Lőrinc, Európa, Bp., 1957. Lásd még Kodolányinak írott 1956. márc. 6-i levelét: „E percben írtam alá a Villon-szerződést: mégis az én fordításomban jön majd a *Testamentum*, csak ki kell egészítenem néhány száz sorral.” (*Ne panaszd a magányodat!* 304.)

162 MTAKK Növ. sz. 10/2004; 5/2005.

163 A költő bátyja által megfejtett, különböző helyekről származó töredékek.

„Jégagyarú viharok,
bunkótalpas, fagydorongos,
bölénynyakú, vészkolompos
sarki kuttyák, farkasok:

mik ezek a fürgeteg
szőrösök az éjszakában?
Rám uszult s bög valahány van
hókavarta szörnyeteg?

Kést! Husángot! Emberek, hé!
Elhal a szó. Soha többé
hajnal: nincs mit menteni!

Forgok, sírok, dőlök, omlok.
De szivemet, ezt a poklot,
semmi tél nem oltja ki.”¹⁶⁴

„*Két pokol* – Egy időben készült a *Minusz 20 Pál-fordulásakorral* és a *Téli fasorral*. Többen említették, hogy szimbólumot látnak a „rám uszult szörnyetegek”-ben. Hát van benne valami. Ez az egyik pokol. A másik: nagyon magányosnak, elhagyatottnak éreztem magam.”¹⁶⁵

Mindegyik történet elbeszélve konkrétumként hat, a költő kommentáló megjegyzései ellenben kétséget ébresztenek (eufemisztikusan szólva:) a történetek valóság-tartalma iránt. A biztos mondás a befogadás bizonytalanságát növeli. A számára provokálóan újként feltűnő asszony-modell megismerése aztán 1957-re magát az 1953-as ciklust is kétségessé teszi a *Vers és valóság*beli magyarázata idejére. Talán a leplezés szándéka mellett éppen ez a szembefordulás hangsúlyoztatja ekkor már a szonettek esetenkénti tematikáját, szemben a sorozat narratívájával. A kedves előtt mondott szöveg – az asszony elbeszélő modorához hasonulva – a költő részéről is megkérdőjelezi utólagosan az 1953-as szonettek élményi alapját. A diktálás szövegéből egyértelmű, hogy a *Cressida*-utáni idő termékei ezek a mondások. Az *Oltó képzelet*ről beszélve (1957 tavaszán) inkább már a jelenre utalva fogalmaz imígyen: „Elhatároztam ugyanis, felhagyok ezzel a képzelgéssel: »lecsavarom a lámpát«, nem égek tovább.”¹⁶⁶

A szöveg nemcsak a *Semmiért Egészen* visszavétele ezúttal, hanem a visszavétel (a „Mindenért – mindent” elv) felülírása is. És talán az egész „kérdő”-kapcsolat felmondása. „Káprázat”-voltának mindenképpen lezárása. Ennek előre jelzése a ciklus

164 SZABÓ Lőrinc, *Két Pokol* = uő. *Összes versei*, II., 333.

165 SZABÓ, *Vers és valóság*, 180.

166 SZABÓ, *Vers és valóság*, 282.

legkésőbbben („XII. 9.”) írott darabja, a *Kétségbeesés*, amelynek utólagos értelmezéseként a kedves szemébe mondja a diktálás során: „a legfájóbb érzés, a csalódástól való rettegés”. A lezárás kimondásakor már megírta *Cressida* című versét,¹⁶⁷ hiszen erre is reflektál a diktált szövegben!

A versciklus (és talán a kapcsolat?) zárása kettős végszóval történik. A költő végrendelkezése: „Tarts meg hűséged gyönyörű hitében!”, a férfi pedig a *Vers és valóság*-ban, a ciklust reflektálva: „elhatároztam”, „lecsavarom a lámpát”.

„*Alkalom voltál*” – *A lezárt ciklus átértelmezése*. A *TücsökHzene* utolsó verseit 1957 tavaszán alakítja a költő. Ekkorra már túl vagyunk a *Káprázat* címmel megismert versciklus lezárásán. Mégis, a ciklus tapasztalatainak birtokában készülnek az új tavasz versei. A szexuális káprázatot felszabadultan idézi ismét verseibe, elgyönyörködik az ablakából megfigyelhető uszodai jeleneteken (*Az egész tó, Hát még ő! A merénylő víz.*). Boldog, hiszen az ekkor készült leletek mind biztatóak, semmi nem mutat a pár hónap múlva váratlanul bekövetkező tragédiára.¹⁶⁸ A versekbe ismét belefoglalja a felszabadult erotikát, mintha a *Káprázat* című 1953-as tavaszi vers óta mi sem történt volna, legszívesebben újra onnan folytatná az alkotásfolyamatot, kis ciklust rögtönöz egy leány megfigyelt úszása körül. Vagy mégsem? Mihelyt a vers értelmezésére kerül a sor a *Vers és valóság*-ban, amint a kedvesnek beszél az újabb verseiről, ha játékosan is, de elkomorul a hangja. A magyarázatok visszafordítják a lezárt ciklus „kétségbeesett” zárása felé tekintetét. Talán a kedvesre magára vonatkoztatottak ezek a jelenetek is? Aki nemcsak úszásával bűvöl ismét kétségbeesésbe, hanem azt is érzékelteti, hogy a költő, soha sem tudván úszni, kikerült a jelenet által a partnerségből? A harmadik vers pedig a maga gíjjotinájával mintha éppen az újra éledő káprázat aurájának megszüntét jelentené. A ciklusról beszélve úgy látszik nem alaptalanul hozta kapcsolatba vele ezt a három verset is a *Vers és valóság* éppúgy, mint a ciklust kísérő névtelen levél.

„*Az egész tó* – Mint a *TücsökHzene* pótlásverseinek egy részét, ezt is a Lukács-kórház C osztályán írtam, illetve máshol, de az ottlétem során. Szobámnak 12-es száma volt. Két évvel előbb már ott feküdtem a második szívtrombózis után. A mostani versemet egy jelenet alapján írtam, melynek változatait sokféleképp láttam naponta az első emeleti ablakomból. (Lehet, hogy az egész izgalom leginkább bennem élt, ami igazán nem lett volna csoda.) – Az ölelő víznek maga a gondolata is erotizál, és még inkább a tényleges simogatása, amely jobban körülölel-csókol bennünket, mint ahogyan a legodaadóbb emberi cirógatás képes. A nők nem is tudják, milyen provokáló az úszásuk. Azt hiszem, tartózkodó nőnek nem volna szabad elhinnie, hogy tisztességes dolog nyilvános közös fürdőbe járnia.”

167 MTAKK Ms 2272/16. Az egyes fogalmazványok mellett szereplő datálások: „1957 III. 27”, „1957 III. 31”, „1957. III. 27–IV. 3”, 1957 III. 27–IV. 4” és így tovább.

168 FELSZEGHI, „*Álommal zsongul a tücsökHzene*”, 67–107.

„Fehérben napozott. Szélcsöndes ujj
 száz cirógatta; bátortalanúl,
 de tavaszian. Jólesett neki.
 A sok arany kör, mely húnyt szemei
 alatt imbolygott, mélyre, messzire
 belefúródott (egy-két centire)
 s úgy feszítette teste rügyeit,
 hogy az már virághusnak, s egy kicsit
 liliomszagnak érezte magát.
 Talán az is volt. Fogta illatát
 körötte tíz félmeztelen fiú:
 szemük mohó méh! Örökmámorú
 kút okádott mellettük. De neki
 sajdultak emberi idegei:
 elpirúlt, fölkel, víz alá bukott.
 S én láttam (fentről), négy végtagja hogy
 nyílt és csukódott – mit megőrzített:
 az egész tó vele szeretkezett.”

Hát még ő! – Egészen szemérmetlenül kiválónak gondolom az ábrázolt helyzet ismer-
 tetését. Milyen kár és milyen régóta, hogy nem tudok úszni! Az uszodákat viszont,
 mint az előző vershez fűzött megjegyzésemből is kitűnik, rommá lövetném, ha egy
 modern Dzsingisz kán volnék, szerelmemet pedig, ha ide járna, megfojtanám (ha
 nem veszíteném el a bűnével őt magát is), annyira látom a pokoli csábulási veszé-
 lyeket, amelyek ezeket az üzemeket évezredek óta fenntartják, lásd Propertius és
 Cynthia... Az utolsó sor pontosan idevág, ebbe az én kesergő gondolati és panaszvi-
 lágomba. Tiltakoznak is ellene a »bűnözők«.

„Hát még ő! Ahogy a víz vele, ő
 százszor-úgy játszott a kötekedő
 hullámokkal: kék combjaik között
 bujkált; engedett; aztán megszökött
 a rohamukból; visszalüktetett
 lüktetésükre, de csak épp egy-egy
 csók-villanásnyit, úgyhogy amelyik
 kapta, nem tudta: nem szomszédait
 érte-e édes villamos ütés.
 Lebegtette a buja lebegés.
 S néha kétnemű volt a gyönyöre:
 izmok közt siklott, majd azt szívta be,
 a sikló halat. Szédült már bele,
 úgy váltott a részegítő csere.
 Ekkor elmosolyodott. Szemei

alatt tovább fúrt a nap; őneki
 eszébe jutott első kedvese...
 Telefonált: tízre fölmehet-e.”

„*A merénylő víz* – Az említett ablakból a fürdőmedence felét eltakarta egy fél emelettel alacsonyabb lapos tető. A vers ezt kőpárkánynak, betonpárkánynak nevezi. A ki- és beúszók ez alól, illetve ez alá tűntek elő, illetve el. Nemegyszer bámultam az úszónők szépsége után, amikor eltűnőben ez a párkány kettévágta, majd elnyelte, mint képet. Frissnek, érdekes megoldásnak, mozitechnikájának érzem ezt a befejezést.”¹⁶⁹

„Ahogy látóterembe beuszott
 a kőpárkány alól, összesugott
 az ámuló víz az egyiptomi
 hajsizak körül, s hogy az isteni
 test hanyattfordult s úgy siklott tovább,
 száz hullámkéz rontott egymáson át,
 hogy rátörjön. A két kar s láb nyugodt
 ütemben még szét- és összezapott
 s a szép uszó még élvezte a nap
 becézését a tükrös hab alatt;
 de a hűvös kristályt egyszerre át-
 pezsdtette az élő karcsuság,
 a megnyílt öböl. A lány, a naív,
 rémülten látta, hogy nekiesik
 a merénylő víz (csordányi Triton),
 s menekült, vissza... Aztán? A beton-
 párkány nőbe és képbe belenyírt, –
 kettévágta, akár egy gijjotin!”¹⁷⁰

De a kedves nemcsak a játékosan kísértő-felháborító vízi sellő alakját öltheti magára. A költő továbbra is benne marad kapcsolatának egyre szorosabb kötelékei között. A macska-egér játék folytatódik, ekkor kapja meg ajándékszerűen a kezdetektől ígért – és éppen ezért mindig is várt – alaptörténetet, az asszony első szerelmének meséjét. „Lényeges: a legelső szerelmét, ha majd el fogja mondani, akkor »az egész életét egyszerre megérttem«” – jegyezte meg még a Gellértben, elbeszélései kezdetén, 1955. június elején. „57. február végén” aztán erre is sor került.¹⁷¹

169 A kommentárok helye: SZABÓ, *Vers és valóság*, 272.,

170 Az idézett versek helye: SZABÓ Lőrinc *Összes versei*, II., 217.

171 A költő bátyjának hagyatékában maradt gyorsírástól, és a megfejtést ellenőrző Lipa Tímea átírata (az aláhúzott részek az ő igazításai).

4. sor: „Részletesen elmondta viszont első szerelme történetét. Nevét még nem. Ő 21 éves volt, első Sorbonne-i, párizsi éveinek tavaszán, akkor zárdában lakott, onnan járt az egyetemre.
5. sor: Sokan udvaroltak neki, ő mindenkit leutasított, még nem szemtelenkedtek, 3 magyar kolléga védte. A Luxemburg kertben történt egy májusi napon, nem tudja, hogy alkonyat tájban-e vagy délelőtt, hogy egy indifferens ember ott áthaladva
6. sor: bemutatott neki egy magas, aranybarna hajú 25 éves orvost. Eső után volt az idő, a szökökutak ugráltak, a párázat szívdáványszínt mutatott az oldozó napban (tehát mégis este!) Gyönyörű
7. sor: csillogó látvány volt! Rajongva beszélt róla! Aztán hármában haladtak tovább; rögtön óriási hatást tett rá a fiú. Addig megcsókolni se hagyta magát. (a fiú valahogy még aznap másodszor is érte jött vagy hozzá
8. sor: jött) Kialakult a szerelem; Mindig ezzel volt. A fiú rendkívül tartózkodó volt, egy özvegy asszony egyetlen, nagyon féltett fia: nőhöz még nem volt köze. Július elejére hamisítottak egy itthoni szülői beleegyezést a lánynak, mert
9. sor: még kiskorú volt, és megesküdték. Aztán Nantes környékére, a tengerpartra utaztak, expresszvonaton, ott (nem tudom, hol) panzióba mentek, hegy tetején, nagy lelátással a vízre. Kissé részletesen elmondta

10. sor: nászéjszakájukat, a fiú türelmes volt. Ablakuk a tengerre nézett. Naponta úsztak a vízben. Nagy hőség volt. Egy szombattól voltak ott. 7ednap, pénteken délután, ő kissé rosszul volt a vízben,
11. sor: gyalog ment félkörben az öböl partján vissza. Láta, hogy a férje úszik. Aztán egy kiáltás, és süllyedő fej, és soha többé. Őrjöngött, hogy mi történt. Sírva ment fel. Reménykedett, hogy
12. sor: valahogy megmenekült és visszajön, vagy hogy kiveti halott testét a víz. Nyilván vizsgálat is volt, kihallgatás: erről nem szólt. A fiút rendkívül becsületesnek tüntette fel. (Bennem ébredt egy kis gyanú, hogy hátha nem is igaz az
13. sor: egész és, hogy házasságkötés nem volt) Néhány napig még a panzióban maradt, az ágyon hevert, nagy júliusban, s az ablakon át nézte a vizet. Aztán visszautazott Párizsba. A megrendülés egész
14. sor: életére kihatott, s talán ezért lett bizalmatlan, zárkózott, titkolózó és alkalmilag kapkodó a szerelemben. – Nekem úgy rémlik, hogy első elbeszélése során, amit a Gellért mellett mondott, a József Attila forrásánál, azt is említette, hogy a fiú anyjának táviratozott s az odajött kisebb időre, ezt most nem mondta, kérdésemre sem. Másnap, az elbeszélés után, roppant éjszakai idegességről panaszkodott és feldúlt lelkiállapotról s kért, hogy
15. sor: ne kérdezzem tovább. Az egészről verset írtam, beleképzelve magamat az ő helyzetébe. – Ennek ellenére azt hiszem, hogy szépít és titkolódzik tovább. »De most nem fog már többé megtiltani semmit« – Március
16. sor: elejéig a dologról nem beszéltünk többet.”

A megszerzett enigmát azonnal birtokába veszi, elkezdi rejtvényként verssé alakítani.¹⁷² A „két időben” való lét egyben az egyedi történet megsokszorozódásának alkalmá. Bekapcsolása kora tragikus adottságaiba. A feláldozottság megjelenítése. És ezzel a feloldás kezdete.

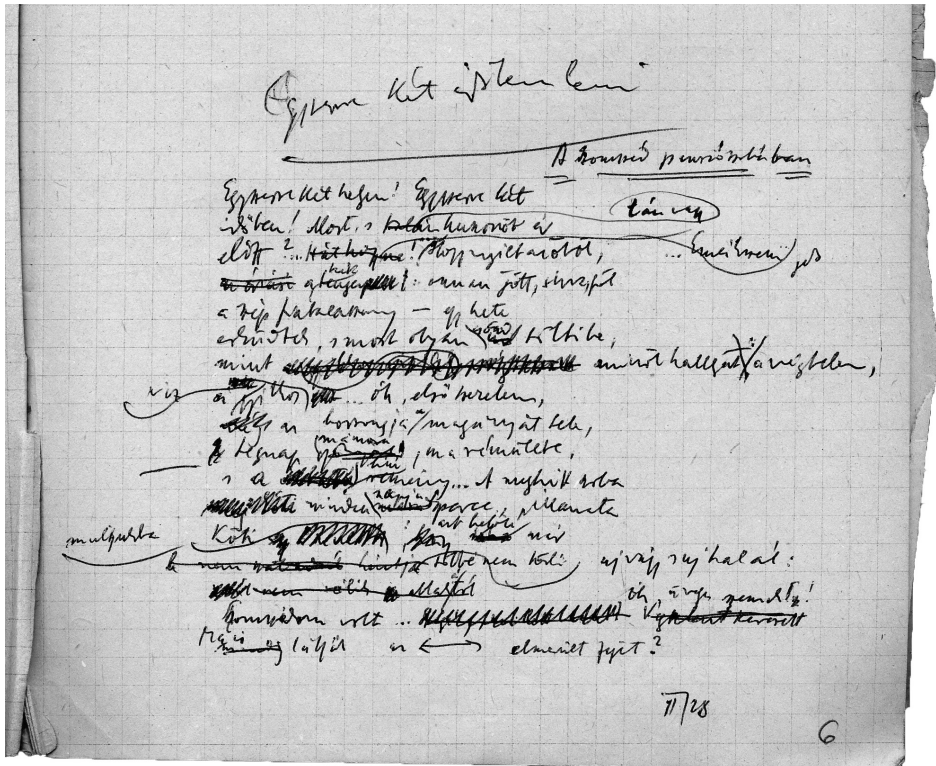
„Egyszerre két időben lenni”, „Egyszerre két helyen!” Egy régmúlt történet magyarázza a jelen viszonylatokat. Testeknek lelki „egyessége”-ként való megélése, a *Tücsökzenében* „Szép volt, isten volt, Egy Volt a Világ.”¹⁷³ harmóniája, a becéző szerelem hangneme múlt időben, mégis szemünk elé idézve katasztrofálisan, Atlantiszként süllyed a tengerbe. És a tér és idő másik partján, a jelenben ismét adódik a rákérdezés alkalmá: „Ma is látják az elmerült fejet?” A fogalmazvány árulkodóbb, a kíváncsi kérdezést formálja. Meddig él az emberben a múlt, mennyiben meghatározó érvényű a jelenig? „Óh, üveges szemek!” Bezárhatja-e egy régmúlt tragédia véglegesen az emberi érzékenységet? A túlélő is halottá merevedik?

A végleges vers feloldóbb: „hallgatag szemek!” A kettős időt egy élőként is funkcionáló halott hordozza. A múlt megköti az asszonyt, aki ezzel láncolja magához mos-

172 MTAKK Ms 2272/16. 6. v.

173 SZABÓ Lőrinc, *Egy Volt a Világ* = uő. *Összes versei*, II., 12.

tani partnerét. Elveszi szabadságát. Mire az: költőként mindkettejük szabadságáért magára vállalja a felelősséget. A kioldást a kettős időből. „Feldolgozni próbáltam.”¹⁷⁴

Egyszerre két helyen? Egyszerre két időben? Be gyors híd villan föléd! –
Hő álmoként nyílik lent az öböl,
a kék tenger. S megint jön, sírva, föl,
a szép nő. Az idegen! Egy hete
esküdtek. S most éppoly csönd tölti be,
mint amelyről hallgat. Oly végtelen,
mint a gyilkos víz! Első szerelem,
az borzongja a magányát tele,
egy heti üdv, a ma rémülete

s a makacs remény. A meghitt szoba
minden éje, napja, pillanata
benne örvénylik: azt belőle már
ki nem moshatja új vágy s új halál.
Nagy nyár izzott tetők, szirt s part felett.
Ő tárt ablakán nézte a vizet.
Szomszédom volt... Óh, hallgatag szemek!...
Látják ma is az elmerült fejet?¹⁷⁵

Egy életrajzi véletlenben súlyosabb tragédiákra lát rá a költő. „És csodálatosképpen most jobban foglalkoztatott a régi fájdalma, amelyet most tudtam meg, mint közvetlen mai események...” – mondja a költő a *Vers és valóság*ban.¹⁷⁶ Érthető, hiszen korszakos formátumú történetre talált. A becézést rövid időre befogadó, hamar elvesztő asszony történetében a két háború és két embert vesztő rendszer idején hasonló áldozatokat magukban hordó asszonyok örökös gyászának ősképlet formálhatja meg általa. Megtalálta a Cressida-szindróma archetipusát, a veszteségeket „hallgatag szemek”-kel magukba záró asszonyok képletét. Akik ezért lettek bizalmatlanok, zárkóztak, titkolózók és alkalmilag kapkodók a szerelemben. Ezt követően már megírhatta a Cressida-verset. Benne tovább vezetve a kedvessel a jelenben továbbra is évődően a „közvetlen mai események” között fenntartott kapcsolatot: „Legizgatóbb, legfájóbb fűszerem.” Ezáltal a tragikus hangnemet jellemző szöveget egyben ironikus visszajaként is megcsillantva, mintegy a *Vers és valóság* hangneme felé is kacsintva. De kimondva végre a kétfelé figyelmeztető, az ítéletmondást a megértéssel ellentétező, bibliai ihletettséggű, de saját költői módszere leglényegére is utaló végzést: „Én ismerem!” Megértve az ítéletre szánt asszonyt a maga következmény-voltában.

Ezekhez pedig társíthatta „hozott anyagként” a *Végső nyomorúság* című modern történetet, melynek témáját egy világháborús szerelmi regényből emelte ki. Az asszony kriptamnéziás gyásza és a háborús szeretők kölcsönös kiszolgáltatottsága között kapcsolatot találva, elvégezhetette költészetében a „rég és modern” tragikus szintű azonosítását.

„*Végső nyomorúság* – Minden eddiginél nehezebb és veszélyesebb körülmények közt kimerőszakolt találkozók öröme és fájdalma és félelme íratta ezt a verset. – Bernáth Aurélné fél éve unszolt már, hogy olvassam el egy Greene nevű új angol prózaíró *Das Ende einer Affäre* című regényét, melyet Aurél nemrég hozott magával Németországból. A regényben, mellesleg, szerepelnek Fau-lövedékek a II. világháborúból. Ezt az ismert tényt használtam fel kiindulópontul. Egyébként a regénybe még mindig csak belelapoztam, így láttam leírva a Fau-kettő hatását. – Az én versemnek semmi köze a regény e részéhez sem. Az a kockázatvállalás kínjairól és félelméről

175 SZABÓ Lőrinc, *Szomszéd panziószoja* = uő. *Összes versei*, II., 214.

176 SZABÓ, *Vers és valóság*, 271.

szól és – részemről mindenesetre – a szerelem és az elszántság nagyságáról még ilyen veszélyben is.”¹⁷⁷

„Mikor Londont dörgölte a *Fau Egy*,
csak összebujt, bármit veszíthetett,
háztömbök ötpercenként freccsenő
poklában az igazi szerető;
éppígy – dönts bár, Sors, tiltást, terheket
tonnákat rájuk, százat, ezreket,
tízezerszeres gondot, akadályt,
kétségbeesést, szégyent és halált:
kockázatukat szítod csak vele,
nem a lemondást: ők már sohase
változnak; pénzt csak, időt s ideget
morzsolsz; nincs több bűn, nincs oly rémület,
hogyan száz aknával ne fúrná a vágy:
el-, el-, elérni egymás ajakát,
vagy, ha az már nem jut, egymás kezét,
vagy, ha még az se, szemük közelét,
vagy, ha... Jaj, a végső nyomorúság
romja alól... egymás... gondolatát...”

Eddig emelkedik költészetében. Persze a prózai lejegyzésben a mesével szembeni kételkedését továbbra is fenntartja a költő, sőt, másik, a vízisellős versébe a történet bagatellizálását is belerejti az „eszébe jutott első kedvese...” frivol verszárással¹⁷⁸.

De a talált tárggyal, a megszerzett anyaggal szabadon kezd gazdálkodni. Feldolgozza. „Most már sokat változtam, korom is segített ebben, megértőbb, belátóbb lettem.” Cressidáját végül is beemeli költészete „káprázat”-világába. Ezáltal („magában”: költészetében) elvégezte a megismert személyiség szakralizálását is.

Végül pedig ezt a titokzatos, az évek során mégis oly sokféleképpen ihlető hatású kései szerelmet a maga egészében egy másik versciklusban, *A huszonhatodik év* ugyanekkor készített *Utóhang*ájában értelmezi.

„Uj, másik veszély az idő: kopik
benne ideg és érzés; renyhül a
jóllakott vágy fülfelleg mámore!

177 Már idézett szöveg: SZABÓ, *Vers és valóság*, 273. Ugyanez Bernáthné visszaemlékezésében: „Az előző évben olvastam Graham Greene *Das Ende eines Affäres* című könyvét. Van ebben egy fantasztikus jelenet két titkos szerelmes találkozásáról a Fau egygel éppen ostromlott Londonban. Ezt a részt annakidején megmutattam Lőrincnek és ő a *Tücsökzene* egyik versébe beleszótt egy erre való utalást.” (BERNÁTH AURÉLNÉ, *Szabó Lőrinc utolsó látogatása Ábrahámhegyen* = „*A megélt költemény*”, 96.) A vers datálása: „III. 12-15”. (MTAKK Ms 2272/16.)

178 SZABÓ Lőrinc, *A merénylő víz*, = uő. *Összes versei*, II., 219.

Veszély a tér is: be kevés, amit
 összehozhat, földet és népeit!
 S kapcsolhat késve (vagy korán) maga
 az élet sok bolond mozdulata:
 két jó vonzás rosszkor találkozik!
 Vakon ring bennünk az örök kaland,
 vakon köröttünk; percről-percre hang
 kél s hal; szín s illat; víz fut s áll a part.
 Hogy ismerjen egymásra tegnap és ma?
 Hogy Óceán s a Dolomit?... Nos, és ha
 még több nyíl élénk – a vég szakadéka?!¹⁷⁹

„Szakadékok – Kiszolgáltatottságot, zavart és szerencsétlenséget okozó egyéb ellentétek, ütközések, veszélyek: az idő, a túltelítettség, az elszakítottság, s ami annál is több: a soha nem találkozás és a rossz »moment«: irtózatosságot okozó lehetőségeknek azon, hogy valami ne sikerülhessen! »Vakon ring bennünk az örök kaland«... Mellesleg szólva saját magamat neveztem bizonyos okokból Dolomitinak. Az »Óceáni« volt az, akinek ifjúkori, tengerhez fűződő tragikus élményét – mert átéreztem – a *Tücsökzene* mostani 1957-es pótversei közt rejtetten, *A szomszéd panziószoja* címmel feldolgozni próbáltam.¹⁸⁰

A csúcok összeérnek: Szabó Lőrinc számára Goethe az egyik tájékozódási pont. Az „Óceáni”¹⁸¹ történettel záruló ciklus „egy másik nő karjában a tiéd voltam”¹⁸² indítástól a vízi halál értelmezéséig a *Vonzások és választások* kihívásának képes megfelelni. Átértelmezni sajátjává. Egyszerre él a goethei példában és kiszabadulva belőle építi a történetet – utolsó évei szerelmének segítségével – saját életműve meghatározó mozzanatává. „Csak akkor ismerjük fel a világ értékeit, ha alkalmunk van arra, hogy ezeket az érzéseinket egyetlen tárgyra irányítsuk.”¹⁸³

Ezáltal ellenpontozza a *Tücsökzene* 1947-es fausti retorikájú zárását. Abban a Jeszényin halálát átélő korai szimulált ciklusát oldotta *Az elképzelt halál* retorikájába. A vízi halál goethei elrendezetlensége, „homunkuluszt” szülő „szörnyűsége” visszahelelyezi a művet a *Szorongás* című verssel elkezdett *Helyzetek és pillanatok* című *Utójáték*-kal a most-pontokra szakadó idő alkalmiságába. A halál feloldó retorikájából a halál „szorongásos” fenyegető voltába. Mely majd *A miskolci „deszkatemplom”-ban* való halállal-pusztulással szembesítettségébe zárna: „Jaj, nincs holnap! Jaj, nincs föltámadás.” A goethei példa visszavezeti a *Faustból* a *Vonzások és választások* szörnyűséggel teli vizes-fulladásztó véget feltételező világába. Mintha a *Cressida* című vers a Goethe-regénynek a kémiai „cserebomlás”-ra utaló eredeti német címéhez is hozzákapcsolódna:

179 SZABÓ Lőrinc, *Szakadékok* = uő. *Összes versei*, II., 282.

180 SZABÓ, *Vers és valóság*, 170.

181 *Uo.*

182 Johann Wolfgang GOETHE, *Vonzások és választások*, 317.

183 GOETHE, *i. m.*, 317, 198.

„Oly kéj rontja, mint engem, s gyöngeség / s kémia a lelkiismeretét”. Csak aztán a már nyomdába adott *Tücsökzene* végére megtalálja ismét a feloldást, a Balatonról a szerkesztő után küldi a fausti retorikát megismétlő végleges zárást, a *Holdfogyatkozást*. A megértés és a feloldás versét. Amely végül is a kései szerelmi ciklust is vissza beleren-dezi a mű korábbi kompozíciójába. Az *elképzelt halál* „Nagy kerek hold száll a csorba Badacsony felett” rajzához hozzáilleszkedik a balatoni holdfogyatkozás látványának a „fogyatkozást” végülis korrigáló látvány-leírása. Ezzel zárja azután a *Tücsökzene* kompozícióját: befejezve a „fogyatkozást” is, a szerelmes ciklus kétségbeejtő tanulságait.

Megértette kapcsolatukat, értelmezte, és alkalommá alakította. Költészete részévé avatta. A legfelsőbb fokon. „Ércnél maradandóbb” – „aere perennius” enigmatikus-jelleggel szakralizált versekkel búcsúzik az utóbb *Káprázat* címmel ismertté vált ciklusban, a *Tücsökzene* kései darabjaiban, sőt még *A huszonhatodik év* záró darabjai közé illesztett verssel utolsó kedvesétől is.¹⁸⁴ Akinek – emlékezeit ezekről a versekről lediktálva, szemébe mondva – megadta a lehetőséget, hogy Juditként visszatekintsen önmaga képmására az ő „kékszakállújának” várában, a *Vers és valóságban*.

Kései epilógus. A költő által is emlegetett „pepita füzet” előkerüléséig¹⁸⁵ a versciklusra vonatkozólag ezeket a dokumentumokat ismerhetjük. Az életrajz valójában egy újabb szerelmi kapcsolat kivirágzásáról adhatott hírt, amely a költő szexuális emlékeinek összegezését ihlette kezdetben, de „kiteljesedés”-vel egyben éppen az életművet mindeddig jellemző „Semmiért Egészen” elvét fordította visszájára. A költő kiszolgáltatottá vált: a becézés mennyországában és a feltékenység poklában egyként megmerülhetett. Eljut a Cressida-szindrómáig, amikor a partnernek egyetlen szavát sem tudja elfogadni, minden megjegyzésében az ellenkezőt is feltételezi. Ellenében pedig szinte olyan szövegek szólnak meg az ő részéről, amelyeket valaha – levelei tanúsága szerint¹⁸⁶ – éppen Korzáti Erzsébettől, *A huszonhatodik év* halhatatlan kedvesétől hallhatott. Majd eljut az élmény értelmezéséig, a kapcsolat jeleneteinek megképzése után annak tanulságait is alkalommá alakítva, versekben maradandó értékű emléket állít szerelme sokfelé figyelő feldolgozásával.

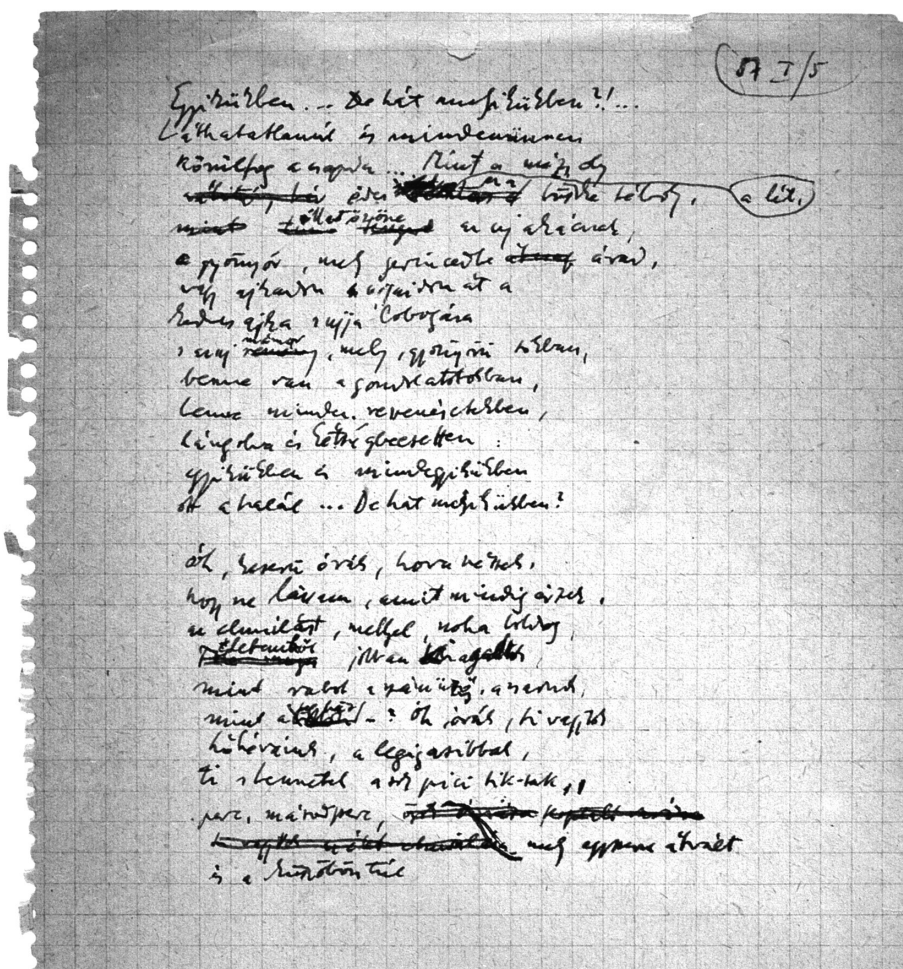
Mindez bennem azt a feltételezést érlelte meg az évtizedek során, hogy a nagy ciklusokat (*Tücsökzene*, *A huszonhatodik év*) lezáró 1957-ben készült versek, és a *Valami szép* kötet nemcsak egy pályakép klasszikus befejezését jelenthetik – mint korábban magam is fogalmaztam –, hanem az utóbb *Káprázat* címmel közölt újabb ciklussal (annak éppen 1956 végén készült kiegészítő darabjaival) együtt éppen a létezésre „figyelés”-nek egy újabb feladványával kezdett szembesülni a költő, – újabb korszak várható volt rá.

184 Szabó Lőrinc, *Ércnél maradandóbb* = uő. *Összes versei*, II., 286.

185 Amelynek majdani megfejtése életkorát és a Gabelsberger–Markovits gyorsírási mód ismeretét, valamint Szabó Lőrinc költészetében való jártasságát tekintve Lipa Timea feladata lehet az elkövetkezendő időben.

186 Lásd *Huszonöt év*.

A töredékben maradt versek között egy kései fogalmazvány enged erre a nyitottá válásra következtetni:¹⁸⁷

A történész jóslásokba nem bocsátkozhat. A költő poétikai problémamegoldását nyomon követő számára ugyanakkor jelen esetben bizonyossá válik, hogy nem lehet azonosítani a pálya lezárulását és az élet végét. Orvosi szakvélemény szerint szíve még pár évet adott volna a költőnek, ha a gyorsan élő tüdőrák meg nem semmisíti életét.¹⁸⁸ Lehet, hogy a megújuló publikációs lehetőségek egyben előhívhatták volna

187 A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly készített DVD-n: 20.089.

188 Lásd a boncolási jegyzőkönyv szövegét: KABDEBÓ, *Az összegezés ideje*, 574–578; FELSZEGI, „Álom-má zsongul a tücsökHzene”, 67–107.

azt a tematikát, amelyet az 1956–1957-es versek már megelőlegeztek. Az összefoglalás így nemcsak a klasszikus összegezés alkalma lenne, hanem akár eddigi szerelmi ars poeticájának a visszajáról való szemlélését is eredményezhette volna. A ciklusban ne csak a posztumusz titokzatos módon előkerült nyereséget köszöntsük, hanem egy új költői korszak nyitányát, amelyet halálával már nem teljesíthetett be a versek alkotója. Erre felé majd az őt követő költő-, de még inkább prózaíró nemzedékek lépnek majd. Hiszen például a már hivatkozott Esterházy-mű, az *Egy nő* a ciklus tematikai és poétikai folytatásaként, annak kiteljesedett változataként tudatosítható irodalmunkban. Költészetében szembesülhetett volna a világirodalomban „szexuális forradalom” néven elhíresült motívumok megjelenésével.

De maradjunk a valóságos, az elérhető dokumentumoknál! Ha a versciklus mellett számba vesszük a *Vers és valóság* és az azt kiegészítő-átszövő *Bizalmas adatok és megjegyzések* kialakulását, valamint a *TücsökHzene* 1957-es *Utójátéka*, a *Helyzetek és pillanatok*, de még *A huszonhatodik év* áthangolt *Utóhangjának* létrejöttét is, igazat adhatunk a kedves egyik, a költő által félig panaszként már idézett megjegyzésének: „»Hogy nekem lett volna időm rájuk?! Dehogyan volt! Vagy csak a legkevesebb!« »Ha annyi időt áldozott volna nekik, mint nekem«...” A költő mindenre azt írja: „Semmi Sem Elég”.¹⁸⁹ Az igénynek ebből a paroxizmusából tekintve a szövegek érzékenysége a viszonyban inkább az életrajzi kiszolgáltatottságot érzékeli. Lehet, hogy a partner szemében mindez a legnagyobb áldozatnak minősülhetett. Ezért is az ő végzavával zárom a tanulmányt: „Amióta megtudtam, hogy beteg vagy, nincs egy nyugodt pillanatom, annyira féltetek. Mikor láthatlak?! Gyógyulj meg minél előbb, ne utazz magad. Miattam ne aggódj, én várok rád, türelemmel, szeretettel, hűségesen. Zs.”¹⁹⁰

189 Már élete derekán a *Vége* című versben, majd a *TücsökHzene* összegező szétnézésében elismételi, nagy betűkkel kihangsúlyozva.

190 MTAKK Ms 2277/198–204. „Utolsó ruhája zsebében” – megjegyzéssel, gépiratos szöveg, a végén a szokásos záradékkal: „Levelemet, kérelek, azonnal semmisítsd meg.” Feltehetően ez is a költő bátyjának megfejtése. A szöveg emlékeztet a szívtrombózis idején keletkezett levelekre. A „ne utazz magad” utalás feltehetően az utolsó betegségre utal, amikor utoljára egyedül utazott a Balatonhoz, és ott lett rosszul, onnan már mentőautóval hozták Pestre.

Kulcsár Szabó Ernő „A filológia mint kultúrtechnika”
MTA TKI projektjének Filológia interpretáció médiatörténet címmel
2007. nov. 22–24. között megtartott konferenciáján
Szabó Lőrinc Káprázat címmel ismert versciklusának filológiai problémáiról,
és abból következő poétikai kérdésekről elmondott vázlat kidolgozott változata.
A dolgozat az MTA jelzett projektje,
és az OTKA (K 60204) támogatásával készült.
Külön köszönöm Horányi Károlynak az óvatos
megfontoltságot hangsúlyozó figyelmét és filológiai kontrollját.
A tanulmány első megjelenése:
Filológia – interpretáció – médiatörténet,
szerk. Kelemen Pál–Kulcsár-Szabó Zoltán–Simon Attila–Iverdota György,
Ráció, Bp., 2009. 558–650.
Jelen kiadás a Doktori Iskola FKFP 0053/2002 projektje
(14657/2009. sz.) szerződés támogatásával, oktatási céllal készült.

ISSN 1586-8087
ISBN 978-963-661-930-5
Felelős kiadó Kabdebó Lóránt
A kötetterv és a tördelés Horányi Károly munkája
A nyomdai munkálatokat a Tipo-top Kft. végezte
Felelős vezető Solymosi Róbert

